

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**ABDURRAHMAN B. NÂSİR es-SA'DÎ'NİN; HAYATI, ESERLERİ
VE 'TEYSÎRU'L-KERÎMÎ'R-RAHMÂN' İSİMLİ
TEFSİRİNDEKİ METODU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
DOÇ. DR. FETHİ AHMET POLAT

Hazırlayan
MEHMET SERİ DOĞRU

KONYA - 2007

ÖNSÖZ

Allah'ın ezeli kelâmı olan Kur'ân-ı Kerim, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra hatta Kıyâmete kadar insanlık için ilâhî bir mesaj, bir hidâyet rehberi ve bir rahmet kaynağı olarak kalmaya devam edecektir. Onu okuyan herkes, her dönemde, ihtiyaç duyduğu hayat prensiplerini onda bulabilecek ve bu prensipleri hayatına aktarabilecektir. Çünkü Allah'ın ezeli keliması olan Kur'an-ı Kerim, Kıyâmete kadar geçerliliğini koruyacaktır. Bu ilahi mesajın, sonsuza dek geçerliliğini koruyabilmesi, Allah'ın kitabını hakkıyla anlayabilen ve ilahi murad doğrultusunda onu yorumlayabilen âlimlerin gayret ve özverileriyle olacaktır.

Modern dünyanın değerleriyle karşı karşıya kalan Müslüman fert, materyalist kaygıların şekillendirdiği bu değerlerin tehdidinden kendini korumak durumundadır. Çünkü bu değerlerin baskısı altında kalan bu Müslüman fert zaman içerisinde kendi öz değerlerini kaybedecek, manadan yoksun bir şekilde kimliksizleşecektir. Bu sebeplerden ötürü, kendi öz değerlerini koruyabilmesi amacıyla, Kur'an'ı anlamaya çalışması önemli hale gelmiştir. Ve özellikle de son dönemlerde, Müslümanların, kendilerini bu maddeci anlayıştan kurtaracak bir kaynağa, eskisinden daha fazla ihtiyaç hissettikleri ortaya çıkmış durumdadır. İşte bu çerçeveden bakıldığında, insanlık için yol gösterici olan Kur'an'ı anlama sorumluluğu daha da önem kazanmıştır.

Hiç şüphe yok ki, geçmişten günümüze kadar gelinen süreçte birçok tefsir yazılmıştır. Bunlardan kimi çok hacimli kimi de oldukça kısa ve öz bir şekilde kaleme alınmıştır; ancak bu eserlerin tümünün ilahi vahyin maksat ve anlamlarını belli ölçülerde muhataplarına aktarmak amacıyla kaleme alındığı konusunda hiçbir şüphe yoktur.

Bizler, bu çalışmamızda, XX. Yüzyılda yaşamış bir ilim adamı olan Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî'nin tefsir metodunu ele almaya ve İslâmi ilimlerin hemen hemen tüm alanlarında birçok eserler veren müellifin Kur'an'ı anlamak noktasında nasıl bir yöntemle sahip olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî'nin hayatı, eserleri ve tefsir metodunu konu edinen bu çalışmamız, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde müellifin hayatını incelemeye çalıştık. Yetiştirdiği dönemin siyasi ve ilmi ortamını, kişiliğini oluşturan nitelikleri ve kendine has bir kimliğin oluşmasına katkısı bulunan kişisel özelliklerini,

nasıl bir aile ortamında yetiştiğini aktarmaya; yaşadığı çevrede hangi âlimlerden ilim tahsil ettiğini ele almaya çalıştık.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, müellifin tefsir metodunu ele aldık. Her müfessir gibi, kendine özgü bir üslubu olan Abdurrahmân es-Sa'dî'nin tefsir anlayışının toplumsal faydaya odaklı olduğunu gördük. Ayetlerle ilgili değerlendirmelerinin kısa, öz ve anlaşılır olması, Kur'an ayetlerinden yola çıkarak her fırsatta dersler çıkarmaya çalışması, müellifin sahip olduğu tefsir anlayışının önemli bir parçasını oluşturduğunu gözlemledik.

Çalışmamızın bu bölümünde müfessirin Usûl konularıyla ilgili düşüncelerini tespit etmeye çalıştık. Onun, bu konularla ilgili düşüncelerini ortaya koyarken Tefsir Usûlü konularına dair kısa ve öz bilgileri de zikrettik ki, Tefsir Usûlü konularıyla ilgili hangi noktalarda farklı düşüncelere sahip olduğunu ve bu farklılıkların neler olduğunu anlamaya çalıştık.

Abdurrahmân es-Sa'dî, Arabistan'da doğup büyümüş bir ilim adamıdır. Bu durumun bir neticesi olarak yaşadığı bölgenin ilmi birikimini almış ve söz konusu bölgenin ilmi ve kültürel mirasını benimsemiştir. Bu itibarla selefi bakış açısına sahiptir. Selefi düşüncenin önemli mümessillerinden olan İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnu'l Kayyim başta olmak üzere bazı ilim adamlarından etkilenmiştir. Çalışmamızın bu bölümünün son kısımlarında da onun kaynaklarını ele almaya çalıştık. Her ne kadar müellif, eserinde kendi kaynaklarına dair herhangi bir bilgi zikretmemiş olsa da bir başka ifadeyle alıntılardığı yerlerin kaynağını zikretmemiş olsa da başkalarından naklettiğini vehmettiren bazı ifadelerden yola çıkarak tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarını belirtmeye çalıştık.

Son olarak, bu çalışmanın, nihai şeklini almasında her türlü destek ve önerilerini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK, Doç. Dr. Fethi Ahmet POLAT ve Yrd. Doç. Dr. Seyit BAHÇIVAN'a teşekkür ederim.

Mehmet Seri DOĞRU

KONYA 2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	viii

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. NÂSİR es-SA'DÎ	1
1. HAYATI	1
1.1. Doğumu	1
1.1. Ailesi	2
1.2. Tahsili ve Hocaları	3
1.3. Yetiştği Ortamın Siyasi Durumu	5
1.4. Yetiştği Çevrenin İlmi Özellikleri	5
1.5. Kişiliği	6
1.6. İlmi Yönü ve Öğretimdeki Metodu	7
1.7. Akîdevi Yönü	8
1.8. Öğrencileri	9
1.9. Hastalığı ve Vefâtı	10
2. ESERLERİ	10
2.1. Tefsîrle İlgili Eserleri	11
2.1.1. 'Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân' İsimli Tefsîri	11
2.1.1.1. Eserin Genel Özellikleri	11
2.1.2. el- Kavâi'dü'l-Hisân li Tefsîri'l-Kur'ân	12
2.1.3. Teysîru'l-Latîfi'l-Mennân fî Hulâsati Tefsîri'l-Kur'ân	13
2.1.4. Fevâidü Müstenbata min Kıssati Yûsuf	14
2.1.5. el-Mevâhibu'r-Rabbâniyye	14
2.1.6. ed-Delâilü'l-Kur'âniyye	15
2.2. Diğer Eserleri	15
2.2.1. Behcetü Kulûbi'l-Ebrâr	15
2.2.2. el-Vesâilü'l-Müfide	16
2.2.3. Tarîku'l-Vusûl ile'l-'İlmi'l-Ma'sûl	20
2.2.4. el-Kavlü's-Sedîd ilâ Makâsidi't-Tevhîd	20
2.2.5. Menhecü's-Sâlikîn	21

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. NÂSİR es-SA'DÎ'NİN TEFSİR METODU	23
1. TEFSİR İLMİNİN DOĞUŞU VE TEFSİR ÇEŞİTLERİ	23
1.1. Tefsîr İlminin Doğuşu ve Gelişimi	23
1.2. Tefsîr Çeşitleri	24
1.2.1. Rivâyet Tefsîri	24
1.2.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri	25
1.2.1.2. Kur'ân 'ın Sünnetle Tefsîri.....	25
1.2.1.3. Kur'ân 'ın Sahâbe Kavliyle Tefsîri	25
1.2.2. Dirâyet Tefsîri.....	26
2. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN KUR'AN ANLAYIŞI.....	27
2.1. Kur'ân'ın İndiriliş Gayesi.....	27
2.2. Kur'ân'ın İhtiva Ettiği Temel İlkeler.....	28
3. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN TEFSİRİ.....	30
3.1. Tefsirinin İsmi ve Eserin Genel Özellikleri.....	30
4. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU	30
4.1. Tefsir Metodunun Genel Nitelikleri	31
4.2. Dirâyet Yönünden es-Sa'dî'nin Tefsîri.....	31
4.2.1. Dili Anlaşılır, Üslubu Kısa ve Özdür.....	33
4.2.2. Ayetlerde Geçen Kavram ve Sıfatların Tanımını Yapması	34
4.2.3. Lügavî Bazı Tahliller Yapması.....	35
4.2.4. Fıkhi Konularda Geniş Açıklamalarda Bulunması:.....	39
4.2.5. Kıssalardan Çıkarılacak Dersleri Zikretmesi	40
4.3. Rivâyet Yönünden Sa'dî'nin Tefsîri.....	42
4.3.1. Ayetin Ayetle Tefsîri	42
4.3.2. Ayetin Hadisle Tefsîri.....	45
4.3.3. Ayetlerin Sahabe Kavliyle Tefsiri	46
5. TEFSİR USÛLÜ KONULARIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	48
5.1. Geleneksel Anlayışta Esbâb-ı Nüzûl	48
5.1.1. es-Sa'dî'nin Esbâb-ı Nüzûl Anlayışı	50
5.1.2. Esbâb-ı Nüzûle Dair Tefsirinden Örnekler	51
5.2. Geleneksel Anlayışta Nâsîh ve Mensûh	54
5.2.1. Abdurrahmân es-Sa'dî'nin Nesh İle İlgili Görüşleri	56
5.3. Geleneksel Anlayışta Muhkem ve Müteşâbih	60

5.3.1.	Muhkem ve Müteşâbihin Lügavi Anlamları.....	60
5.3.2.	Muhkem ve Müteşabihle İlgili Ayetlerin Tahlili.....	62
5.3.3.	Müteşabihlerin Te'vili	65
5.3.3.1.	es-Sa'dî'nin Muhkem ve Müteşabih Anlayışı	66
5.3.3.2.	Âl-i İmrân Suresi 7. Ayetinin Tefsîri.....	67
5.4.	Geleneksel Anlayışta Hurûf-ı Mukattaa	68
5.4.1.	es-Sa'dî'nin Hurûf-ı Mukattaa İle İlgili Görüşü	70
5.5.	Geleneksel Anlayışta Meseller	70
5.5.1.	es-Sa'dî'nin Kur'ân'daki Mesellerle İlgili Görüşü.....	71
5.6.	Geleneksel Anlayışta Kıssalar	74
5.6.1.	Kıssaların Anlatılmasındaki Gaye ve Hedefler	74
5.6.1.1.	es-Sa'dî'nin Kur'ân Kıssalarıyla İlgili Görüşleri.....	75
5.7.	Geleneksel Anlayışta Garîbu'l-Kur'ân	76
5.7.1.	es-Sa'dî'nin Garib Kelimeleri Tefsîri	77
5.8.	Geleneksel Anlayışta İsrâiliyyat	78
5.8.1.	es-Sa'dî'nin İsrâiliyyat Görüşü	78
6.	ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN TARTIŞMALI KONULARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	81
6.1.	Sıfatlar Konusundaki Görüşü.....	81
6.1.1.	İstivâ Ayetini Tefsiri.....	81
6.1.2.	Ru'yet İle İlgili Ayetleri Tefsiri.....	81
6.2.	İman-Amel İlişkisi İle İlgili Görüşü	83
6.3.	Tasavvufî Düşünce Hakkındaki Görüşleri.....	83
7.	ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN KAYNAKLARI.....	85
7.1.	İBN TEYMİYYE.....	85
7.1.1.	Genel olarak Kur'ân'a Bakışı	85
7.1.2.	Tefsir Usûlü İle İlgili Bazı Meselelere Bakışı	86
7.1.2.1.	Muhkem ve Muteşabih	86
7.1.2.2.	Nesh Meselesi	86
7.1.3.	İbn Teymiyye'nin Tefsir Yöntemi	87
7.1.3.1.	Ayeti Ayetle Tefsiri	89
7.1.3.2.	Ayetin Hadisle Tefsiri.....	90
7.1.3.3.	Ayetleri Sahabe ve Tâbiîn Sözleriyle Tefsiri.....	90
7.1.4.	Sebeb-i Nüzûlden Yararlanması	90
7.1.5.	es-Sa'dî'nin İbn Teymiyye'den Yaptığı Nakiller	93

7.2. İBNÜ'L-KAYYİM	94
7.2.1. İbnü'l-Kayyim'in Tefsir Metodu	94
7.2.1.1. İbnü'l-Kayyim'in Fatiha Suresini Tefsiri	95
7.2.1.2. es-Sa'dî'nin Fatiha Suresini Tefsiri	96
7.2.2. es-Sa'dî'nin, İbnü'l-Kayyim'den Yaptığı Nakiller.....	96
7.2.2.1. Kaynak Belirterek Yaptığı Nakiller	97
7.2.2.2. Kaynak Belirtmeden Yaptığı Nakiller	99
7.3. İBN KESİR	99
SONUÇ	104
BİBLİYOGRAFYA	106

KISALTMALAR

AÜİF	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
ag. md.	:	Adı geçen madde
agm.	:	Adı geçen makale
(as)	:	Aleyhi's-Selâm
b.	:	bin, ibn
bkz.	:	bakınız
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	:	Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
Haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazreti
İFAV	:	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
nşr.	:	Neşreden
(ra)	:	Radiyallahu anh
(s)	:	Sallallâhu 'aleyhi ve sellem
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	:	Tercüme eden
ts.	:	Tarihsiz
vb.	:	ve benzeri
vd.	:	ve diğerleri
vs.	:	vesâire
yy.	:	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Kaynakların Değerlendirilmesi

Abdurrahmân es-Sa'dî, Arabistan'ın Kasım Bölgesi'nde bulunan 'Uneyze şehrinde, yakın bir dönemde yaşayan ve yaşadığı bölgede, önemli bir ilim adamı olarak bilinen bir müfessirdir. Başta Tefsir olmak üzere Hadis, Fıkıh ve Tevhid konularında birçok eserler vermiştir. Telif ettiği eserlerin dışında, yaşadığı şehir olan 'Uneyze'de şehrin büyük camilerinde ders halkaları oluşturmuş ve camilerde dersler vermiştir. Ayrıca söz konusu şehirde halka yönelik olarak va'z ve irşad faaliyetlerinde bulunmuş, fetvalar vermiştir. Bu sebeple XX. Yüzyıl'da Kasım bölgesi âlimleri arasında önemli bir konuma sahip olmuştur.

Abdurrahmân es-Sa'dî, yaşadığı dönemde önemli bir misyon üstlenmiş olmasına rağmen gerek şahsı ve gerekse eserleriyle ilgili yazılmış farklı açılardan değerlendirmelere rastlamak pek nadirdir.¹ Türkiye'de, özellikle son yıllarda Selefi düşünce ile ilgili kaynak ve eserlerin tercüme faaliyetlerinin gözle görülür bir şekilde arttığını müşahade etmekteyiz; ancak bu konuda müellifle ilgili yapılmış ciddi akademik çalışmalara rastlamak mümkün olmadı. Tezimizin kaynak taraması aşamasında Arapça olarak yazılan, sanal âlemde yayımlanmış, çoğu zaman müellifle ilgili aynı bilgileri ihtiva eden ve çoğunlukla müellif hakkında övgüyle bahsedilen değerlendirmelerin dışında kendisiyle ilgili zengin bir içeriğe rastlama imkânı elde edemedik.

Müellifin eserlerinden, çalışmamızın konusunu teşkil eden *Teysîru'l-Kerîm* isimli eseri M. Beşir ERYARSOY tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Bu eser, üzerinde belirtilen basım tarihi itibarıyla Eylül 2006 yılında basılmış olmasına rağmen kitap dünyasına 2007 yılının ikinci yarısından sonra sunulmuştur; ancak bu tarihlerde çalışmamızın sonlarına gelmiş olmamız sebebiyle bu tercümeden yeteri düzeyde istifade etme imkânımız olmadı.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, yakın dönemde yaşamış bir ilim adamı olması sebebiyle eserlerinin özellikle Türkiye'de çok fazla tanınmadığını gördük. Tefsir, Hadis, Fıkıh ve Tevhid gibi konularda sayısız birçok eseri olmasına rağmen Türkçeye çevrilen

¹ Çalışmamızın son aşamalarında Abdurrahmân b. Sâbih et-Tayyar tarafından Melik Suud Üniversitesi'de hazırlanan *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran* isimli bir yüksek lisans tez çalışmasına ulaşma imkânımız oldu. Müellifin tefsirinin örneklerle geniş bir şekilde ele alındığı bu çalışma yapmış olduğumuz tez çalışmasına şekil itibarıyla benzetmektedir. Bu tez çalışması Abdurrahman es-Sa'dî'nin tefsir eserinin geniş bir tanıtımı niteliği taşımaktadır.

eserleri birkaç tane ile sınırlıdır; ancak az önce de belirttiğimiz gibi son dönemlerde bu tür tercüme faaliyetlerinin hız kazandığını söyleyebiliriz.

Müellifin '*Behcetü'l-Kulûb*' isimli eserinin tercümesi 1976 yılında Ankara'da Elif Matbaası tarafından '*Bahçeden Güller*' ismiyle basılmış; ancak eseri kimin tercüme ettiği belirtilmemiştir. Yine, müellifin '*el-Vesâilü'l-Müfîde*' isimli eseri M. Beşir ERYARSOY tarafından Türkçeye çevrilmiş ve '*Mutlu Bir Hayat İçin*' ismiyle Guraba Yayınları tarafından yayımlanmıştır.

Müellifin Tefsir ilmi alanındaki en önemli eseri '*Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân*' isimli tefsiridir. Müellifin, bu alandaki önemli eserlerinden birisi de '*el-Kavâidü'l-Hisân*' isimli eseridir. Bu eser aynı zamanda, tefsire dair önemli Usûl kaidelerini ve müellifin Tefsir Usûlüne dair görüşlerini içermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmamızda, müellifin, Tefsir Usûlü konularıyla ilgili düşüncelerini tespit etmek için bu son eserden oldukça istifade ettik.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin yetişmesinde başta Şeyhü'l-İslâm İbn Teymiyye ve onun öğrencisi İbnu'l-Kayyim olmak üzere birçok âlimin katkısı olmuştur. Bu çalışmamızın son bölümlerinde Abdurrahmân es-Sa'dî'nin kaynaklarına değinmeye çalıştık. Konuyu ele alırken tartışmalı ilmi konularla ilgili görüşlerini diğer müfessirlerin görüşleriyle karşılaştırmalı olarak ele almaya çalıştık.

2. Konunun Amaç ve Kapsamı

Konumuzun amacı Yirminci Yüzyılda Arabistan'ın Kasım bölgesinde, 'Uneyze şehrinde yaşamış olan ve selefi bir bakış açısına sahip olan Abdurrahmân b. Nasır es-Sa'dî'nin hayatını incelemek, eserlerini tanıtmak ve yakın dönemde yaşamış bir müfessir olması hasebiyle tefsirinde izlemiş olduğu metodu sunmaya çalışmaktır. Bu vesileyle, onun, ilim dünyasına sağlamış olduğu katkıları ortaya çıkarmaya ve yaşamış olduğu coğrafyada nasıl bir misyon üstlendiğini anlamaya çalıştık.

Konumuzun iki ayrı kapsamı vardır. Bunlardan biri özel, diğeri de geneldir. Konumuzun özel kapsamı; yazarın hayatı, onun kişiliğini oluşturan özellikleri, te'lif ettiği eserlerin temel özellikleri ve özellikle de bir müfessir olarak Kur'an'ı anlamaya çalışırken, nasıl bir tefsir metodu izlediği ile ilgilidir. Zira bir müellifi anlamaya ve tanıtmaya çalışmak öncelikli olarak hayatını, eserlerini tanıtmak ve yaşadığı çevreyi doğru bir biçimde algılamaktan geçer. Temel yaklaşımı açısından, Kur'an'ın, ilk dönemlerde anlaşıldığı şekliyle anlaşılması gerektiğini savunan es-Sa'dî gibi bir müellifse eğer söz konusu olan, bu durumda konu daha da önemli hale gelmektedir.

3. Konuyu İncelerken Takip Edilen Metot

Konuyu incelerken öncelikle müellifin hayatını farklı yönleriyle ve birçok açıdan değerlendirmeler sunarak ele almaya çalıştık. Onun hangi eğitim merhalelerinden geçtiğini nasıl bir ortamda yetiştiğini ve nasıl bir aile ortamından geldiğini, ahlaki özelliklerini, akidesini, kişilik özelliklerin ve yaşadığı çevrede nasıl bir misyon üstlendiğini detaylı bir şekilde anlamaya çalıştık. Bunu yaparken onun hakkında yazılan duygusal yorumlara fazlaca eğilmeden onunla ilgili objektif yorum ve değerlendirmeleri almaya özen gösterdik.

Daha sonra, müellifin hangi alanlarda eserler verdiğini aktarmaya çalıştık. Eserlerinden, elimize ulaşanları geniş bir şekilde tanıtmaya ve bu eserleri hangi amaçla yazdığını ortaya koymaya çalıştık. Özellikle Tefsir ve Tefsir Usûlü ile ilgili eserleri üzerinde detaylı bir şekilde durmaya çalıştık ki bu vesileyle onun metoduna dair doyurucu bir malumat sunabilelim diye.

Çalışmamızın asıl amacını oluşturan, müellifin tefsir metodu ile alakalı olan bölüm çalışmamızın kapsamı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Bu bölüm oluşturulurken, müellifin tefsiri detaylı bir şekilde incelenmek suretiyle ayetleri nasıl ve hangi metoda göre tefsir ettiği gösterilmiştir. Müellifin tefsirini inceledikten sonra, onun tefsir metodunu belli başlıklar altında ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmamızın asıl amacı bir müfessir olarak Abdurrahmân es-Sa'dî'nin tefsir metodunu açığa çıkarmaya yönelik olsa da tartışmalı bazı konularda nasıl bir düşünceye sahip olduğu üzerinde durmaya çalıştık. Onun söz konusu tartışmalı konulardaki düşünceleri karşılaştırmalı olarak aktarılmaya çalışılmıştır.

Son olarak, müellifin yetişmesine katkı sağlayan ve ona kaynaklık eden âlimleri belirlemeye ve onlardan ne ölçüde etkilendiğini ortaya koymaya çalıştık. Başta tefsiri olmak üzere, eserlerinde yer verdiği düşüncelerinde kimlerden etkilendiğini belirlemeye çalıştık.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. NÂSİR es-SA'DÎ

1. HAYATI

1.1. Doğumu

Adı, Abdurrahmân b. Nâsır b. Abdullâh b. Nâsır es-Sa'dî'dir. 12 Muharrem 1307 yılında (13 Eylül 1889 M.) Kasım Bölgesi'nde bulunan 'Uneyze şehrinde dünyaya geldi. Abdurrahmân es-Sa'dî, nesebi itibariyle Benî Amr Kabilesi'ne mensuptur. Bu kabile, Temim Kabilesi'nin büyük bir koludur. es-Sa'dî'nin annesi de 'Useymîn Kabilesi'ne mensuptur. Ebû Abdullah künyesiyle bilinir. Abdullâh onun en büyük oğludur.

es-Sa'dî, henüz dört yaşındayken annesini kaybetti. Yedi yaşına geldiğinde de babasını kaybetti; ancak buna rağmen iyi bir şekilde yetişti ve dönemin âlimlerinden dersler alarak öğrenimini en iyi bir şekilde devam ettirdi.

Annesi vefat ettikten sonra, bakımını üvey annesi üstlendi. Gençlik çağına ulaşınca da babasının vasiyeti üzerine abisi Hamed b. Nâsır'ın yanına yerleşti. Hamed b. Nâsır, onun yetişmesi için her türlü imkânı seferber etti. Onun, kısa sürede ilmi açıdan önemli bir mevkide olmasını sağlayacak hiçbir fedakârlıktan kaçınmadı.¹

Babasının vefatından sonra ilk olarak Kur'ân okumayı öğrendi ve on iki yaşında hafız oldu. Daha çocuk yaşında iken bile gerek zekâsı ve gerekse ilme olan ilgisi vesilesiyle kısa zamanda dikkatleri üzerine çekti. Daha sonra, yaşadığı şehir olan 'Uneyze'nin önde gelen âlimlerinden ilim öğrenmekle meşgul oldu. Bu uğurda büyük bir gayret sarf eden es-Sa'dî, kısa zamanda bunun meyvelerini almaya başladı. Nitekim bir yandan ilim öğrenmeye devam ederken diğer yandan da öğrendiklerini başkalarına aktarmaya başladı. Artık o, bir yönüyle öğrenci, diğer bir yönüyle de öğretmendi.

Kısa bir süre içerisinde ilmi açıdan önemli bir konuma gelmişti. Zira Hicrî 1350 (1931 M.) yılında, yaşadığı bölgenin önemli ilim adamlarından biri konumuna geldi.²

¹ es-Sa'dî, *Menhecû's-Sâlikîn*, s. 3.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 5; es-Sa'dî, *Bahçeden güller*, s. 3; es-Sa'dî, *Tarîku'l- vüsûl*, s. 7; es-Sa'dî, *el- Vesâilü'l-Müfide*, s. 4.

Abdurrahmân es-Sa'dî, olgunluk çağına erişip belli bir ilmi birikime ulaşınca eserler telif etmeye başladı. İlim adamlarına yazdığı mektuplarla, güncel konular hakkında onlarla bilgi alış verişinde bulundu. Öyle ki ilmi çabası sayesinde klasik bazı değerli metinleri günümüz ihtiyaçlarına uyarlayarak yeniden kaleme aldı.

Telif hayatına Kur'ân'ı tefsîr etmekle başladı. Daha sonra da Tefsîr Usûlüyle ilgili çalışmalarda bulundu. Tefsir konusundaki çalışmaları sürmekte iken, sıhhatinden emin olduğu bazı hadisleri şerh etmeye başladı. Bu şerhleri bir arada toplaayan çalışmalar yapmaya başladı. Ardından Tevhîd konularını ele alamaya ve bu alanda telif çalışmalar yapmaya başladı. Ayrıca Fıkıh ve Nahiv konularında da eserler verdi.¹

1.1. Ailesi

a) Babası

Babası Nâsır b. Abdullâh b. Nâsır b. Ahmed Âl-i Sa'dî'dir. Hicrî 1243 (1828 M) yıllarında 'Uneyze'de doğmuştur. O da Kur'ân hafızı bir kişi olarak tanınır. Nasır b. Abdullâh, kendi kabilesinin önemli ilim adamlarından biri değildi; ancak O, 'Uneyze'deki *Mescid-i Câmi*'de ikindi namazından sonra ve yatsı namazından önce dersler verirdi. O sırada beldenin, imamlık görevini Ali Âl-i Muhammed yürütmekteydi. İmam Ali, Nâsır b. Abdullâh'ın, beldede bulunmağı zamanlarda tedris konusunda kendisine niyabet ederdi.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin babası, Nâsır b. Abdullâh'ın ölüm tarihi konusunda birden fazla görüş vardır. Bazıları, onun, Hicrî 1313 (1896 M.) yılının sonlarına doğru vefat ettiğini; bazıları da 1314 (1897 M.) yılında C. Âhîr ayında vefat ettiğini söylemişlerdir.²

b) Annesi

Annesi, Benî 'Useymîn Kabilesi'ne mensuptur. Bu kabile, Uşeykir şehrinde yaşamaktaydı. Ancak bu kabilenin atası Süleyman Âl-i 'Useymîn, Uşeykir şehriden göç ederek 'Uneyze'ye yerleşti. Süleyman Âl-i 'Useymîn, Abdurrahmân es-Sa'dî'nin anne tarafından dedesidir.³

c) Kardeşleri

Abdurrahmân b. Nasır es-Sa'dî'nin iki tane erkek kardeşi vardır. Bunlar:

1. Hamed: Abdurrahmân es-Sa'dî'nin en büyük kardeşidir. Ebeveyninin vefatından sonra müellifin vesâyetini üstlenmiş ve onun yetişmesine katkı sağlamıştır.

¹ es-Sa'dî, *Menhecû's-Sâlikîn*, s. 6.

² Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran*, s.16.

³ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran*, s.16.

Hamed, çevresinde iyi bir insan olarak bilinirdi. ‘Uneyze’deki Kur’ân hadimlerinden birisi sayılırdı. Önceleri Cübeyl’de yaşamakta iken daha sonra Demmâm’a göç etmiş ve oraya yerleşmişti. ‘Uneyze’de ticaretle uğraşan Hamed, Hicrî 1388 (1969 M.) yılında, kardeşi Abdurrahan es-Sa’dî’den yaklaşık on iki sene sonra vefat etmiştir.¹

2. Süleyman: Nâsır b. es-Sa’dî’nin en küçük oğlu; Abdurrahmân es-Sa’dî’nin küçük kardeşidir. Arabistan’ın doğu bölgesinde bulunan Haber şehrinde ticaretle uğraşmış; Hicrî 1375 (1956 M.) yılında, abisi Abdurrahan es-Sa’dî’den yaklaşık bir yıl önce vefat etmiştir. Kendisi de abisi Hamed gibi, önceleri Cübeyl’de yaşamış ve daha sonraları Demmâm’a yerleşmiştir.

1.2. Tahsili ve Hocaları

Abdurrahmân es-Sa’dî, birçok âlimden ilim tahsilinde bulundu. Bunlardan bazıları, kendisinin yaşadığı şehir olan ‘Uneyze’den; bazıları da başka yerlerden oraya gelenlerdendi. Bazıları da kendisinin bizzat onları ziyaret ederek onlardan ilim tahsil ettiği hocalarıydı.

1. Abdurrahmân es-Sa’dî’nin ilk hocası, Hicrî 1241’de (1825 M.) Büreyde’de dünyaya gelen ve Hicrî 1341’de (1921 M.) yılında vefat eden **İbrahim b. Hamed b. Câsir’dır**. Müellif, bu hocasının, hadise olan vukûfiyetini, takva sahibi oluşunu ve fakirlere karşı aşırı düşkünlüğünü övermektedir. Çevresinde sevilen birisi olan İbrahim b. Hamed yardım severliğiyle de bilinirdi.²

Abdurrahmân es-Sa’dî bu hocasından Hadis ilmi ve ıstılahlarını, Usûl ve Fürû’ konularını ve Tefsir ilmini tahsil etmiştir.

İbrahim b. Câsir, Hicrî 1318–1323 (1901- 1905 M.) yılları arasında ‘Uneyze şehrinin, Hicrî 1324–1326 (1906–1908 M.) yılları arasında da Büreyde şehrinin kadılığını üstlenmiş ve daha sonra Irak’a gitmiştir. Ardından hastalığa yakalanmış ve Hicrî 1338 (1920 M.) yılında Kuveyt’te vefat etmiştir.³

1. Müellifin hocalarından bir diğeri de Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şibl’dir. Abdurrahmân es-Sa’dî, bu hocasından Fıkıh, Arapça vb. ilimleri tahsil etti ve kendisinden çokça istifade etti.

Muhammed b. Abdülkerîm eş-Şibl, Hicrî 1257 (1841 M.) yılında ‘Uneyze’de doğmuştur. İlköğrenimini burada tamamladıktan sonra Mekke’ye gitmiş ve oranın ileri gelen âlimlerinden ders almıştır. Ardından sırasıyla Mısır, Şam, Irak ve Kuveyt’e gitmiş

¹ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa’dî Müfessiran*, s.17.

² es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 5.

³ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa’dî Müfessiran*, s. 49.

oradaki âlimlerden ilim tahsil etmiş ve Hicrî 1343 (1925 M.) yılında ‘Uneyze’de vefat etmiştir.¹

2. Bir dömem ‘Uneyze Kadılığı yapmış olan Şeyh Sâlih b. Osmân, Abdurrahmân es-Sa’dî’nin yetişmesine büyük katkıları olan diğer bir hocasıdır. Müellif, bu hocasından; Akaid, Tefsîr, Arapça, Fıkıh Usûlü ve Fûrû’ konularını okudu.

Abdurrahmân es-Sa’dî’nin, kendilerinden ilim tahsilinde bulunduğu diğer hocaları ise şunlardır:

Abdullah b. ‘Âid el-‘Uveydî (1249–1375 H.) (1934–1956 M.), Salih b. Osman b. Hamed b. İbrahim el-Kâdî (1282–1351 H.) (1866–1933M.) Muhammed b. Abdullah b. Hamed b. Muhammed b. Selîm (1240–1320 H.) (1825–1903 M.), Ali es-Sinânî, Ali en-Nâsır Ebû Vâdî (1273–1361 H.) (1857–1942 M.), İbrahim b. Salih b. İbrahim b. Muhammed b. Îsâ (1270–1343 H.) (1854–1925 M.), Muhammed b. Âl-i Şeyh Abdulazîz’dir. Bu zât halen -1997 yılı itibariyle- Suudi Arabistan Maârif Genel Müdürlüğü görevini yürütmektedir.

Abdurrahmân es-Sa’dî’nin yetişmesinde Moritanya’lı âlim Muhammed eş-Şenkîti’nin önemli bir rolü olmuştur. Şankîti, Zübeyr’de faaliyet gösteren ‘*Medresetü’n-Necât*’ isimli eğitim müessesesinin kurucusudur. Abdurrahmân es-Sa’dî de bu eğitim müessesesinde yetişen önemli öğrencilerden birisidir.² Kendisinden; Tefsîr, Hadis Usûlü, Nahiv ve Sarf gibi dersler thsil etmiştir.

Abdurrahmân es-Sa’dî’nin, ilim öğrenmeye dönük büyük bir şevk ve isteğe sahip birisi olduğuna daha önce de işaret etmiştik. O, fırsat buldukça, âlimlerle birlikte olmaya, onlarla devamlı surette irtibat kurmaya ve onlardan istifade etmeye çalışırdı. Bunun yanında, insanlara, kendi dinleriyle ilgili meseleleri öğretmek ve hayatın gerçekleriyle ilgili, İslâm’ın hükümlerini onlara anlatmak konusunda gayretli bir kişiliğe sahipti. Özellikle öğrencilere karşı özel bir ilgi gösterir, onlara, Kitap ve Sünnete dayalı Fıkıh nosyonu kazandırmaya çalışır, Selef-i Salihin yolunu takip etmelerini öğütlerdi. Bu sayede birçok öğrenci yetiştirmeye muvaffak olmuştur. Yetiştirdiği öğrencilerin sayısı hakkında farklı yaklaşımlar olsa da bütün bu yaklaşımlar bile onun, ilim konusundaki üretkenliğine dair önemli bir işarettir.³

¹ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa’dî Müfessiran*, s. 50.

² www.ad-dawah.net (Abdullah el-Ukeyl’in *Mecelletü’l-Müctema*’ isimli dergide Sa’dî’nin hayatıyla ilgili yayımlanan bir makalesinden alınmıştır. 15.12.2006)

³ www.ad-dawah.net, a.g.m.

1.3. Yetiştği Ortamın Siyasi Durumu

Günümüzden yaklaşık yüz yıl daha geriye gittiğimizde es-Sa'dî'nin yaşadığı döneme ulaşmış oluruz. Bu dönemin siyasi olaylarına baktığımızda da böylece Arap yarımadasının nasıl bir siyasi ızdırabın içerisine düştüğünü görebiliriz. Bu dönemde yaşanan ızdırıp ve fitneler Arap yarımadasının birlik ve bütünlüğünü paramparça etmiş ve her tarafa korku hâkim olmuştur.

Hicrî 1308 (1891 M.) yılında Abdurrahmân es-Sa'dî, sadece iki yaşındaydı. Muhammed b. Reşid,¹ her taraftan topladığı ordularını arkasına alarak Kasım Bölgesi üzerine savaş ilan etmiştir. Bunu haber alan Kasım halkı da onun bu saldırısına karşılık vermek üzere hazırlığa başlamışlardı. İki ordu karşı karşıya gelerek şiddetli bir savaşa tutuştular.

İmam Abdurrahmân b. Faysal Âl-i Suûd, Kasım halkını kurtarmak üzere yola çıkmış; ancak yenilgiye uğradıklarını öğrenince de Ac mân'a sığınmıştır. Bu arada Muhammed b. Reşid, İbn Faysal'ın Riyad'ı terk ettiğini öğrenince Riyad üzerine yürümüş, orayı işgal etmiş ve Riyad'ı ele geçirerek Muhammed b. Faysal'ı oraya atamıştır. Abdurrahmân b. Faysal daha sonra Riyad'ı ele geçirmeye çalıştıysa da başarılı olamamıştır.² Kısacası o dönemde yaşanan siyasi mücadeleler sebebiyle Arabistan'daki siyasi durum oldukça bunalımlı; otoriteyi ele geçirmek amacıyla savaşan grupların mücadelesiyle son derece karışık.³

Böyle bunalımlı bir ortamda yetişen Abdurrahmân es-Sa'dî, toplumun, içerisinde bulunduğu duruma hal çareleri bulmak amacıyla çaba göstermiş ve böyle bir ortamda kendini ilmi faaliyetlere vermişti.⁴

1.4. Yetiştği Çevrenin İlmî Özellikleri

Abdurrahmân es-Sa'dî, Arabistan'ın Kasım Bölgesi'nde bulunan 'Uneyze şehrinde yaşadı. Burası, uzun zamandan beri ilmi bir merkez olma özelliğini sürdürmektedir. Nitekim burada yaşayan insanların büyük bir çoğunluğu ticaretle uğraştıkları için ticaret amaçlı yaptıkları seferlerde gittikleri bölgelerin ilim adamlarıyla tanışarak birçok konuda onlarla görüş alış-verişinde bulunma imkânlarına sahipti. Bu durum, 'Uneyze'deki ilmi faaliyetlere doğrudan bir etkisi olmasa da dolaylı olarak

¹ Âl-i Reşîd Kabilesi'nin komutanlarından birisidir. Yönetimi altındaki imaretin başkenti Hâil şehridir. Bunlar, göçebe bir hayat yaşayan ve Şamr kabilesine mensup Araplardır.

² Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Mufessiran*, s.18.

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Mufessiran*, s. 19–23.

⁴ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Mufessiran*, s. 24.

kültürel ve ilmi aktivitelerin canlılığını koruması açısından oldukça önemlidir. Ayrıca ‘Uneyze’li diğer ilim adamları da Arap Yarımadasının değişik bölgelerine ilim öğrenmek ve bir takım araştırmalarda bulunmak için gitmişlerdir.

1.5. Kişiliği

Yaklaşık elli yıl boyunca tedris ve ifta görevini sürdürmüş olan Abdurrahmân es-Sa’dî mütevazî kimliğiyle bilinir. Çevresindeki herkese, küçük-büyük, zengin-fakir demeden tevazu ile yaklaşırdı. İnsanlarla bir araya gelerek onlarla ilmi müzakerelerde bulunur, sosyal meselelerde onlarla fikir alış-verişinde bulunurdu.¹

Abdurrahmân es-Sa’dî’nin önemli kişilik özellikleri arasında bid’at ve heva ehline karşı asla tavizkar davranmaması gösterilebilir. Müellif bu konuda müstakil eserler bile vermiştir. Örneğin, *el-Kavâid ve’l-Berâhîn fî ibtâli Usûli’l-Mülhidîn* isimli eserini bu amaçla yazmıştır. Bu eserinde, inkârcı bazı grupları tanıtmış ve onların delillerini çürütmeye çalışmıştır.²

Abdurrahmân es-Sa’dî hayırsever bir kişiliğe sahiptir. ‘Uneyze’de birçok hayır faaliyetine öncülük etmiş; şehrin sosyal ve ilmi aktivitesinin gelişmesine katkılar sağlamıştır. Onun öncülük ettiği önemli hayır faaliyetlerinden bazıları şunlardır:

1. Hicrî 1359 (1940 M.) yılında, ‘Uneyze veziri Abdullah es-Süleymân el-Hamedân’ın katkılarıyla milli bir kütüphanenin açılmasını üstlenmiş, bu kütüphane için gerekli olan bütün kaynakların temini için bizzat öncülük etmiştir. Nitekim bunun için matbu ve mahtut binlerce kitabı temin etmiştir. Onun katkıları sayesinde bu kütüphane bir kültür merkezi haline gelmiştir.

Bu kütüphanede, müellifin, tedris faaliyetlerini sürdürmesi için bir ders halkası oluşturulmuş ve kendisi burada öğrenci okutmuştur. Bu kütüphane, kısa zamanda, Arabistan’daki ve özellikle de Necd Bölgesi’ndeki kültürel faaliyetlerin önemli bir merkezi haline gelmiştir.³

2. Hicrî 1363 (1944 M.) yılında ‘Uneyze’deki *Mescid-i Kebir*’i genişletmek ve etrafında bir takım yapılar inşa etmek üzere hayır sahiplerinden büyük miktarda bağış toplamıştır. Hayır sahipleri onun yaptığı yardım çağrısına olumlu tepkiler vererek büyük bağışlarda bulunmuşlar ve bu sayede mescidin son kısımlarına eklemeler yapılarak mescid biraz daha genişletilmiştir.⁴

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 6; es-Sa’dî, *Bahçeden Güller*, s. 6.

² Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahman es-Sa’dî Müfessiran*, s. 32.

³ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa’dî Müfessiran*, s. 26.

⁴ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa’dî Müfessiran*, s. 27.

1.6. İlmi Yönü ve Öğretimdeki Metodu

Abdurrahmân es-Sa'dî, kendini ilmi faaliyetlere vermiş birisiydi. Dini hüküm ve delillerin irdelenmesine dönük okumalarda bulunur; mezheplerin görüşlerini mukayeseli olarak ele alır ve daha sağlam delillere dayanan görüşleri ederdi. Resûlullah'ın(s) hadisleri dışında hiçbir görüş ve düşüncüyü tereddütsüz bir şekilde kabul etmezdi.¹

Müellif, ayrıca Arap dünyası ile ilgili güncel konularda geniş bir perspektife sahip birisi olarak ön plana çıkmaktadır. Müslümanların akide ve ahlaklarını bulandıracak batıl inançlar konusunda da son derece duyarlıydı.

Abdurrahmân es-Sa'dî, özellikle Fıkıh ve Fıkıh Usûlü alanında yetkin bir kişiliğe sahip bir ilim adamıdır. İlk dönemlerde, hocaları gibi kendisi de Hanbelî Mezhebi'ne mensuptu. Öyle ki mezhebe olan bu bağlılığı sebebiyle Hanbelî literatürüne ait bazı metinleri bile ezberlemişti. İlk eserini fıkıh alanında veren es-Sa'dî, recez ölçüsüyle yaklaşık dört yüz fikhî beyit yazarak onları muhtasar bir şekilde şerh etmiştir.²

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin ilmi bir kimlik kazanması konusunda en büyük katkı hiç şüphesiz İbn Teymiye ve öğrencisi İbnü'l-Kayyim'in eserlerine aittir. O, bu ilim adamlarının eserleri sayesinde Akaid, Usûl, Tefsîr, Fıkıh ve daha başka bir çok ilmi konuda büyük bir birikim elde etmiştir. Müellif, İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim'in eserlerinden etkilenmeye başladıktan sonra Hanbelî mezhebiyle kayıtlı kalmamaya; fıkhi herhangi bir mesele ile ilgili, daha kuvvetli olduğuna kanaat getirdiği şer'î delillere istinat etmeye başlamıştır. Bazılarının yaptığı gibi aksine mezhep mensuplarını acımasızca eleştirmemiştir.³

Abdurrahmân es-Sa'dî, tefsîr alanında da büyük bir birikime sahip birisidir. O, birçok tefsîr kitabını okumuş ve onları irdelemiştir. Kendisi de tefsîr kaleme almıştır. Tefsirinde kendi re'yine yer vermeyi ihmal etmeyen müellif, genel olarak rivayete ağırlık vermiştir.

Onun tefsiri, dirâyet veya rivâyet tefsiri olduğuna dair belirgin çizgiler taşımamaktadır. Eser, geneline hâkim olan şekli yapı açısından değerlendirildiğinde ilk bakışta onun bir rivâyet tefsiri olduğuna dair işaretler vardır; ancak müellifin, çok sık bir şekilde re'ye dayalı tefsir yaptığı rahatlıkla görülebilir.

¹ www.ad-dawah.net, a.g.m.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 6; es-Sa'dî, *Bahçeden Güller*, s. 4; es-Sa'dî, *Tarîku'l- Vüsûl ile'l 'İlmi'l-Ma'sûl*, s. 11.

³ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 6; es-Sa'dî, *Bahçeden Güller*, s. 3-4

O, İslâmi ilimler alanında, İslâm âlemine birçok eserler kazandıran son dönem âlimlerden birisiydi. Başta, Tefsîr ve Usûlû, Fıkıh ve Usûlû, Hadis ve şerhi, Akâid gibi konularda olmak üzere birçok eseri vardır. Kesin olmamakla beraber kırka yakın eser verdiği söylenmektedir.¹

Telif ettiği eserlerin yanı sıra fıkhi konularla ilgili fetvaları da vardır. Bu fetvalar, yaşadığı şehir olan ‘Uneyze başta olmak üzere çevredeki şehirlerden gelen insanların sorularına, müellifin verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Bütün bunların yanı sıra birçok kitaba talik de yazmıştır.

Eğitim ve öğretim açısından güçlü bir üsluba sahipti. Bu konuda etkili bir yöntem izlerdi. Eğitimde zaman unsuruna büyük bir önem verirdi. Öğrencilerinin zihinlerini daha iyi işler hâle getirmek için tartışmalar düzenlerdi.

Takib edilecek ders kitaplarının belirlenmesi konusunda öğrencileriyle fikir alışverişinde bulunur; çoğunluğun isteği doğrultusunda kararlar almaya özen gösterirdi. Böylece öğrenciler, onun dersinden bıkmazlardı. Çoğu zaman da dersi uzatmasını isterlerdi. Müellif bu etkili yöntem sayesinde, birçok başarılı öğrenci yetiştirmiştir.²

Abdurrahmân es-Sa’dî, fetvaları başta olmak üzere bazı eserlerini el yazısı ile kaleme almıştır. Kendi el yazısı ile kaleme aldığı eserlerden biri de İbn Abdi’l-Kavî’nin meşhur manzûmesidir. Bu manzûmeye bir de şerh yazmak istemişse de kendisine zor gelmiştir; ancak bu manzûmenin daha kolay anlaşılması için, ona bazı açıklamalar ilave etmiştir. Bu açıklamalar, mezkûr metin için bir şerh niteliği taşımaktadır.³

1.7. Akîdevi Yönü

Müellif, akidevi yönü itibarıyla selefi bir kimliğe sahiptir. Onun bu tercihi, temel akidesini Kur’ân ve sünnetten almak istemesiyle açıklanabilir; çünkü ona göre Selefin akidesi, İslâm akidesinin temel kaynağını teşkil etmektedir. Eserlerinde bu akidenin izlerine çok sık rastlanmaktadır. O, Selefi düşüncenin en önemli ve en ateşli savunucuları arasındadır. ‘*el-Kavlû’s-Sedîd*’ isimli Akâid esaslarını ihtiva eden kitabında, kaynağını Kur’ân ve Sünnetten alan Selef akidesinin safvetini ortaya koymaya çalışmıştır.

Abdurrahmân es-Sa’dî’nin akide alandaki çalışmaları ve gayretleri o kadar dikkat çekici bir durum arz etmiştir ki, onun bu yönü ile ilgili müstakil eserler bile kaleme

¹ www.ad-dawah.net, a.g.m.

² es-Sa’dî, *Teyssîru’l-Kerîm*, s. 6; es-Sa’dî, *Bahçeden Güller*, s. 3–4; es-Sa’dî, *Tarîku’l-Vüsûl ile’l ‘ilmi’l-Ma’sûl*, s. 11.

³ es-Sa’dî, *Teyssîru’l-Kerîm*, s. 6; es-Sa’dî, *Bahçeden Güller*, s. 6.

alınmıştır. Bu eserlerden birisi Abdurrezzâk b. Abdi'l-Muhsin'in, 'Mektebetü'r-Rüşd' tarafından yayımlanan '*Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî ve cühûdühü fî Tevdîhi'l-Akîde*' isimli eserdir.¹

Abdurrahman es-Sa'dî selefi bir anlayışın hâkim olduğu bir coğrafyada yaşamıştır. Ve temelde bu bakış açısına sahip bir ilim adamı olarak bilinir. İslâm'ın, ilk nesiller tarafından anlaşıldığı şekliyle anlaşılması gerektiğini savunmasına rağmen, bu düşüncenin karşıtlarına karşı aşırılıktan son derece kaçınmıştır. O, birçok kimsenin, içerisine düştüğü tekfir hastalığından kendini oldukça uzak tutmaya çalışmıştır. Yaşadığı dönemin, tepkiye dayalı bir bakış açısından oldukça uzaktır. Davetçi bir kimliğe sahip olması, onun, böyle bir tutumdan uzak olmasında büyük bir paya sahiptir.

Müellif, bidatçilerin delillerini çürütmek amacıyla yazdığı *Tenzîhu'd-Dîn* isimli eserindeki şu ifadeleri muhaliflerine karşı bile ne kadar müsamahakar olduğunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. es-Sa'dî bu satırlarında şöyle diyor: "Bizler, muhaliflerimizin, eserlerinde yer alan ve ilim adamlarının kabul ettikleri bazı hakikatleri veya onların, yararlı ilimleri öğrenmeye dönük teşvikleri ile cehaleti ortadan kaldırmaya dönük beyanatlarını veya Müslümanların geri kalmışlıklarına dair çözüm önerilerinin haklılığını inkar etmiyoruz."

1.8. Öğrencileri

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin birçok öğrencisi vardır. Bunların başında, kendisinden sonra 'Uneyze'de bulunan '*Mescid-i Kebir*'in imamlığını üstlenen ve '*Câmiatü'l-İmâm Muhammed*' Üniversitesi'nde müderris olan Muhammed b. Sâlih b. 'Useymîn vardır. Bu zât, Abdurrahmân es-Sa'dî'den sonra 'Uneyze'deki tedris faaliyetlerini sürdürmüş ve oradaki iftâ görevini üstlenmiştir. İbn 'Useymîn, müellifin vefatından sonra onun bazı eserlerini şerh etmiştir. es-Sa'dî'nin diğer öğrencileri şunlardır:

1. Şeyh Abdullah b. Abdülaziz b. Akîl. Suudi Arabistan Adalet Bakanlığı'na bağlı Kadılık Heyeti'nde (el-Hey'etü'l-Kadâiyyetü'l-'Ulyâ) üyelik görevi üstlenmiştir.

2. Şeyh Ali b. Hamed es-Sâlihî. Müellif, onu, kendisinden sonra, küçük talebeleri okutmakla görevlendirmiştir.

3. Abdullah b. Abdurrahmân Sâlih el-Bessâm. Suudi Arabistan'daki 'Temyiz Heyeti'nin üyelerindendir.

4. Şeyh Abdulaziz b. Muhammed es-Selmân.¹

¹ es-Sa'dî, *Menhecü's-Sâlikîn*, s. 4.

5. Muhammed b. Abdul'aziz el-Matû'. 'Uneyze'de kadılık görevini üstlenmiştir.
6. Muhammed b. Mansûr ez-Zâmil. 'Uneyze Enstitüsü'nde müderrislik yapmıştır.
7. Abdullah b. Muhammed ez- Zâmil. Necd Bölgesi'nin en önemli Nahiv âlimidir.
8. Abdullah b. Hasen Âl-i Büreykân.

1.9. Hastalığı ve Vefâtı

Abdurrahmân es-Sa'dî, vefatından birkaç sene önce, içerisinde bulunduğu yoğun çalışma temposunun etkisiyle Hicrî 1372'de (1953 M.) yüksek tansiyon ve damar sertliği rahatsızlığına yakalandı. Bunun üzerine Melik Suud, tedavi olması için, onu özel bir uçakla Beyrût'a gönderdi ve yaklaşık iki aylık bir tedavi sürecinden sonra iyileşti; ancak O, vefatına kadar da bu rahatsızlıktan dolayı çok sıkıntılar çekti. İki ay süren tedavinin ardından Hicrî 1373 (1954 M.) yılında Arabistan'a geri döndü. Doktorların, dinlenmesi gerektiği yönündeki bütün uyarılarına rağmen, ülkesine döner dönmez ilmi çalışmalarına kaldığı yerden devam etti ve her şeye rağmen ilmi çalışmalarına ara vermedi. Tedavi için gittiği Beyrût'ta bile birçok ilim adamıyla tanıştı. Bunlardan birisi de Muhammed Nâsiru'd-Din el-Elbânî'dir.

Abdurrahmân es-Sa'dî, 69 yıl süren, uzun ve verimli bir yaşamın ardından, ölümünden yaklaşık beş sene önce yakalandığı hastalık sebebiyle 22 C.ahir 1376 yılında (25 Aralık 1956) vefat etti ve doğup büyüdüğü şehir olan 'Uneyze'de defnedildi.²

2. ESERLERİ

Abdurrahmân es-Sa'dî, İslâmi ilimleri tahsil etmek konusunda oldukça girişken ve gayretli birisi olarak bilinir. O, İslâmi ilimlerin hemen hemen her dalında yetkin birisiydi. Kendisinden önce yazılan eserlere derin bir vukufiyyeti vardı. Bundan dolayı birçok eser telif etti.

¹ es-Sa'dî, *Tarîku'l-Vüsûl ile'l-'ilmi'l-Ma'sûl*, s. 12.

² es-Sa'dî, *Tarîku'l-Vüsûl ile'l-'ilmi'l-Ma'sûl*, s. 15.

2.1. Tefsîrle İlgili Eserleri

2.1.1. ‘Teyşîru’l-Kerîmi’r-Rahmân’ İsimli Tefsîri

2.1.1.1. Eserin Genel Özellikleri

Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden bu eser, Hicrî 1342 (1923 M.) yılında yazılmaya başlanmış ve 1344 yılında (1925 M.) yazımı tamamlamıştır. Müellifin, henüz otuz beş yaşındayken yazmaya başladığı bu eserini, otuz yedi yaşında tamamlamıştır.¹ Eserin ilk baskısı sekiz cilt olarak yayımlanmıştır. Ayrıca dört ciltlik başka bir baskısı daha bulunmaktadır. Bu eser, değişik tarih ve yerlerde birkaç defa basılmıştır. Bizler, elimizdeki imkânlar dâhilinde, bu eserin dört ciltlik baskısı ile değişik zamanlarda hazırlanmış tek ciltlik farklı iki baskısını elde etme imkânı bulabildik. Buna göre eserin, farklı üç baskısına ulaşabildik. Bunlardan birisi dört ciltlik, diğer iki baskısı da tek ciltlik halinde hazırlanmıştır.²

Bu eser, M. Beşir Eryarsoy tarafından tercüme edilmiştir. Eylül–2006 tarihinde basılmış olmasına rağmen –takib edebildiğimiz kadarıyla- yayın dünyasına 2007 yılının ikinci yarısından sonra kazandırılmıştır. Bu itibarla, eserin tercümesinden yeteri kadar faydalanma imkânı elde edemediğimizi hatırlatmak istiyoruz.

1. Eserin en önemli özellikleri arasında ifade yönünden açık ve anlaşılır bir üsluba sahip olmasıdır. Ayetlerde işaret edilen manâ, faydalı ve muhtasar ifadelerle aktarılmaya çalışılmıştır. Bunun yanında ayetlerden çıkarılabilecek olan hükümler başta olmak üzere faydalı hususlar maddeler halinde aktarılmıştır.

2. Okuyucunun fikrini bulandıracak ve onu bıktıracak gereksiz uzatmalardan kaçınılmıştır.

3. Okuyucuyu belli bir düşünceye odaklamak için gerekli görülmediği sürece ihtilaflar zikredilmemiştir; ancak ihtilaflı mevzuyu zikretmenin gerekli olduğu yerlerde okuyucuyu tatmin edecek şekilde ihtilaflar üzerinde durulmuştur.

4. Allah’ın sıfatlarıyla ilgili ayetlerde Selefi anlayış benimsenmiş; sıfatlar te’vîl edilmeksizin olduğu gibi aktarılmıştır.

5. Ayetlerin ifade ettiği; başta şer’î hükümler başta olmak üzere ayetlerden çıkarılabilecek hikmetli sonuçlar ortaya konmaya çalışılmıştır. Örneğin; Maide

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 13.

² Çalışmamız esnasında tesbit edebildiğimiz kadarıyla eserin üç farklı baskısı yapılmıştır. Birincisi; 1978 tarihinde Mekke’de yapılmış olan (iki cilt bir arada) dört ciltlik baskısıdır. İkincisi; 1997 yılında *Müessesetü’r-Risâle* tarafından Beyrût’ta yapılan tahkikli tek ciltlik baskısıdır. Üçüncü baskısı yine aynı yayınevi tarafından 2002 yılında Beyrut’ta yapılmıştır.

suresinde geçen ve abdestin farziyetini ifade eden söz konusu ayetten yola çıkarak müellif, elli tane hüküm zikretmiş; ayrıca Sâd suresinde geçen Hz. Davud ve Süleyman(as) kıssalarından çıkarılabilecek birçok fayda ve ibret maddeleri halinde zikretmiştir.

6. Eser, bir tefsîr kitabı olmakla beraber ayrıca güzel ahlak ilkelerini ihtiva eden bir ahlak kitabıdır.

7. Eserin önemli bir diğer özelliği de İsrailiyat türünden rivayetlere hiç yer vermemiş olmasıdır.

8. Eserde, fayda mülâhaza edilen bazı yerlerde i'rab kaideleri zikredilmiştir.

9. Müellif, eserinde, Selef'in tevhid akidesini yansıtmaya, Kur'ân'dan, Usûl kaideleri çıkarmaya özen göstermiştir. Bütün bu yönleriyle tefsîr, özlü ve anlaşılır bir tefsîrdir.¹

2.1.2. el- Kavâi'dü'l-Hisân li Tefsîri'l-Kur'ân

Bu kitap, bir mukaddime ve Tefsir Usûlüne dair yetmiş kaideden müteşekkildir. İhtiva ettiği fihristler de dâhil olmak üzere yaklaşık iki yüz sayfadan oluşmaktadır. Müellif bu eserini Hicrî 1365 (1946 M.) yılında tamamlamıştır. Ücretsiz olarak dağıtılan bu kitap Hicrî 1400 (1980 M.) yılında ikinci kez basılmıştır.

Abdurrahmân es-Sa'dî bu eseri neden yazdığını açıkça belirtmemiş olsa da aşağıda nakledeceğimiz şu sözleri bu konuda bizlere bir ipucu vermesi açısından oldukça önemlidir. Müellif, Tefsir ilminin önemine dair şöyle diyor:

“Bilinmelidir ki Tefsir ilmi, mutlak anlamda, ilimlerin en yücesi ve en değerlisidir. Çünkü Allah Teâlâ, Kur'ân ayetlerinin manaları üzerinde tefekkür edilmesini emretmiş; bu konudaki hassasiyetleri sebebiyle de insanları övmüş ve onları yüce bir mertebeye yükseltmiştir. İnsanlar bu ilim uğrunda hayatlarının en değerli anlarını harcasalar dahi yine azdır. Zira Kur'ân'ı anlama bahtiyarlığına erişmek, hem bu dünyada ve hem de ahirette saadetin en önemli kaynağıdır.”²

Müellifin, bu eserini yazarken şu şekilde bir metod izlemiştir: Önce kaideyi zikretmiş, daha sonra bu kaideyi anlaşılır bir dille şerhetmiştir. Ardından kaideye dair ayetlerden örnekler sunmuştur.

¹ es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 9.

² es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s.6.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin öğrencilerinden İbn 'Useymîn tarafından dipnotlarla, içeriğine bazı açıklamalar eklenen bu eser, müellifin Tefsîr Usûlü konularıyla ilgili görüşlerini de yansıtmaları bakımından oldukça önemlidir.

Eserin ilk kaidesi Tefsîr ilmini algılama keyfiyetiyle ilgilidir; çünkü müellife göre, Kur'ân'ı anlamak hususunda önemli bir yeri olan Tefsîr ilminin, nasıl algılanması konusu önem arz etmektedir.

Eserde yer alan önemli kaidelerden bir diğeri ise şudur:

Esas olan, nüzûl sebebinin hususiliği değil; lafzın umumiliğidir.

Müellif, bu kaide ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunuyor: “Bu kaideyi nazar-ı itibara aldığımızda müfessirlerin, Sebeb-i Nüzûl babında naklettikleri rivayetlerin, ayeti tefsir etmek noktasında sadece birer örnek teşkil ettiğini görürüz. Ayetlerde kastedilen mana Sebeb-i Nüzûlde ifade edilen manadan ibaret değildir. Örneğin bir ayet hakkında: ‘Bu ayetin nüzûl sebebi şudur.’ dediğimizde ayetin sadece bir vechini dile getirmiş oluruz. Yoksa ayetin başka anlamlara gelmeyeceği kastetmiş olmayız.”¹

2.1.3. Teysîru'l-Latîfi'l-Mennân fî Hulâsati Tefsîri'l-Kur'ân

Bu eser, altmıştan fazla bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler, genel olarak akideyi ilgilendiren farklı konulardaki ayetlerin kısa ve öz bir şekilde tefsirinden oluşmaktadır. Ayrıca bu bölümlerde; kevnî ayetler, ilahî ve beşerî hukuk, şer'i konulardan; zekât, taharet, Cuma namazı, oruç, nikâh, alış-veriş, muamelât, riba vb. gibi konulardaki ayetlerin kısa ve öz tefsiri de yer almaktadır.

Bir başka ifade ile bu eser, aynı konularla ilgili ayetlerin bir araya getirilerek tefsir edildiği, dar kapsamlı bir konulu tefsir çalışmasıdır. Ayetler basit bir üslupla tefsir edildiği için eserin anlaşılması da kolaydır.

Müellifin böyle bir eser telif etmesinin birkaç sebebi vardır. Bu sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Sekiz ciltlik hacimli bir tefsir yazdıktan sonra, daha kısa ve özlü bir tefsir yazma ihtiyacı hissetmiş ve böyle bir eser kaleme almıştır.
2. Çevreden gelen talepler doğrultusunda böyle bir eser kaleme almaya karar vermiştir.
3. Kur'ân, ayetlerini, ‘*Mesânî*’ (birbirine benzeyen) olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla onun bir kısmını tefsir etmek, geri kalan kısımlarının da anlaşılmasına büyük katkı sağlayacaktır.

¹ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s.10–11.

4. Bu şekilde bir çalışmayla, Kur'ân'la iştigal edenlere ve onu okuyanlara büyük bir katkı sağlayacağı inancını taşıdığı için müellif böyle bir eser kaleme almıştır.¹

Abdurrahmân es-Sa'dî bu eserinde şu şekilde bir yöntem izlemiştir:

a) Belli bir konuda nazil olan ayetleri bir araya getiriyor; onları kendi aralarında tasnif ediyor ve anlaşılır bir dille tefsir ediyor. Konuyla ilgili ayetlerin çoğu zaman değişik surelerde bulunması sebebiyle, son olarak konuyu özetlemek amacıyla ayrı bir bölüm açıyor ve konuyu, genel muhtevasını yansıtacak bir tarzda özet bir şekilde sunmaya çalışıyor.

b) Aynı konuyla ilgili ayetleri tefsir ettikten sonra, *Teysîru'l-Kerim* isimli eserinde de müşahade ettiğimiz gibi ayetlerden çıkarılabilecek dersleri zikrediyor.

2.1.4. Fevâidü Müstenbata min Kıssati Yûsuf.

Bu eser, müellifin, Hicrî 1375 (1956 M.) yılında tamamladığı son kitabıdır. Bir mukaddime ve on bir bölümden oluşan bu kitap, kırk sayfadan ibaret küçük bir risale niteliğindedir. İsminden de anlaşılacağı üzere, bu kitap Hz. Yusuf (as) kıssasından çıkarılabilecek ders ve ibretleri içermektedir. İlk olarak Hicrî 1375 (1956 M.) yılında basılmış ve ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

Müellif, bu kitabını, Yusuf suresinin son ayeti olan ve peygamber kıssalarında, akıl sahipleri için sayısız ibretler olduğunu ifade eden ayetten ilham alarak yazmaya karar vermiştir. Buna göre Allah Teâlâ Hz. Yusuf(as) kıssasını mücmel bir şekilde bizlere aktarmış ve surenin sonunda da peygamberlerin kıssalarında sayısız ibretlerin varlığına işaret etmiştir. Dolayısıyla bu ibretlerin ortaya çıkarılmasına ihtiyaç vardır.

Müellif bu kitabında şu şekilde bir yöntem izlemiştir:

1. Önce sureyi birkaç bölüme ayırmış ve her bir bölümü bir veya birkaç fasılda açıklamaya çalışmıştır.

2. Daha sonra ayetlerin delalet ettiği şer'i hükümlere işaret etmiştir.

3. Ayetlerden çıkarılabilecek dersler zikredilirken, bazı müfessirlerin, özellikle bu suredeki tutumlarının aksine İsrâîlî rivayetlere yer vermemiştir. Bilakis müellif daha önce de işaret edildiği üzere, eserlerinde İsrâîlî rivayetlere yer veren müfessirlere şiddetle karşı çıkmaktadır.

2.1.5. el-Mevâhibu'r-Rabbâniyye

Bu eser, yetmiş iki sayfadan oluşan bir risale niteliğindedir. Eserin ilk baskısı *Şeriketü'l-Medine* isimli bir yayınevi tarafından yapılmış; ancak hangi tarihte

¹ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran*, s. 337.

yayımlandığı belirtilmemiştir. Eserin ikinci baskısı ise Hicrî 1402 (1982 M.) yılında yapılmıştır.

Bu eser, müellifin, Hicrî 1347 (1929 M.) yılında Ramazan ayındaki Kur'ân okumaları esnasında elde ettiği faydaların, bir başka ifadeyle bu okumalar esnasında tuttuğu notların bir araya getirilmesinden ibarettir.

Abdurrahmân es-Sa'dî bu eserinde şu şekilde bir yöntem izlemiştir:

1. Müellifin, bu eserinde kendine has bir yöntem izlediğini söylemek mümkündür. Örneğin Saffât suresini okuduğu sırada, surenin 103. ayetinde geçen

وَتَلَّهُ لِلْجَبِينِ 'onu alını üzerine yatırınca' tabiriyle ilgili bir takım bilgiler aktardıktan sonra Bakara suresindeki bir ayete, ardında Müminûn suresindeki bir ayete, daha sonra da Müddessir suresindeki başka bir ayete geçerek bahsine devam etmektedir.

2. Müellifin, bu eserinde izlediği bir başka yöntem ise, ayetlerde geçen kelimeleri, bazen bir ayetle ve bazen de bir hadisla açıklamaya çalışmasıdır.

3. Bazen ayetle ilgili düşüncelerini aktardıktan sonra bu ayet hakkında müfessirlerin görüşlerini de nakletmektedir.

4. Müellif, ayetlerde geçen Esmâü'l-Hüsna'nın manalarını da zikretmektedir. Bazen de ayetle ilgili faraza bir soru sorar ve bu soruya kendisi cevap verir. Bu cevaplar, bazen bir sayfa ve bazen de birkaç sayfa sürer.¹

2.1.6. ed-Delâilü'l-Kur'âniyye

Bu eser, Kur'ân ve Sünnetin, çağımız pozitif ilimleriyle tenâkuz içerisinde olmadığını ortaya konmak için telif edilmiştir.²

2.2. Diğer Eserleri

2.2.1. Behcetü Kulûbi'l-Ebrâr

Hicrî 1405 (1985 M.) yılında Arabistan'da basımı yapılarak ücretsiz olarak dağıtılan bu eser, Abdurrahmân es-Sa'dî'nin; Tevhid, Usûl, Siyer, Ahlâk, Tıp, Fıkıh gibi alanlarda bir çok konu hakkındaki bilgileri ihtiva etmektedir. Bu eserinde bulunan konular, Resûlullah'ın (s) hadisleri ışığında ele alınarak incelenmiştir. Müellif bu eserinde yukarıda belirttiğimiz konularla ilgili sahih hadisleri şerhetmiştir. Eser, farklı

¹ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran*, s. 345–346.

² Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran*, s. 60.

konularla ilgili doksan dokuz tane hadisin şerhinden müteşekkildir. Müellif, bu eserine, sadece üzerinde ittifak edilen (müttefakun aleyh) hadisleri almıştır.¹

Tüm eserlerinde olduğu gibi müellifin bu eserinde de dikkati çeken en önemli husus, ilmi ihtilaflardan uzak, toplumsal faydayı amaçlayan bir üslupla yazılmış olmasıdır.

Bu eser, değişik konulardaki hadislerin şerhini içeren bir çalışma olmasından ziyade bir ahlâk kitabı görünümündedir. Müellifin, ele alarak şerhettiği hadisler ve bu hadisler için yaptığı yorumlar, onun, toplumsal ıslah ve bireysel eğitime ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından önemlidir.

Yazarın üslubunda, ne kadar yüksek bir toplumsal sorumluluk bilincine sahip olduğunu görmemiz mümkündür. Nitekim burada ele aldığı hadislerin tamamına yakını ya ferdin bireysel ıslahını hedefleyen bir anlam içermekte ya da genel olarak toplumun ıslahını hedefleyen bir gaye taşımaktadır.

Bu şerhinde, hadislerde geçen bazı kavramları tanımlamayı da ihmal etmemiştir. Mesela; niyeti şu şekilde tanımlamaktadır: “Allah’a yaklaşmak ve onun rızasını kazanmak amacıyla bir işe yönelmeyi istemektir.”²

Müellif, eserin başka bir bölümünde fitratı şu şekilde tarif ediyor: “Allah Teâlâ’nın, kulları, üzerine yaratmış olduğu özgün şekildir.” Yani, İnsanların, hayır işleri sevmek ve onları tercih etmek, şerden tiksirmek ve onu def etmek istidadı üzerine yaratılmış olmalarıdır.³

Bu eserinde, hadisleri şerh ederken gerektiği yerlerde fıkhi bir takım hükümlere değinmesi dikkati çeken bir başka husustur. Bu eserlerine hâkim olan üslup kısa ve öz anlatımdır; ancak bazen mevzuyu geniş bir şekilde ele aldığı da görülür.

2.2.2. el-Vesâilü'l-Müfide

Bu küçük risale, her insanın ulaşmak istediği gerçek mutluluk yollarını gösteren bir risaledir. Hem bu dünyada ve hem de ahirette mutlu bir hayata kavuşmak her insanın temenni ettiği en önemli şeylerdendir. Müellif, bu eserinde bu hayatı sağlayacak yollara işaret ediyor.

Abdurrahmân es-Sa’dî bu risaleyi yazma sebebini şu şekilde aktarıyor: “Ben bu küçük risalede, herkesin ulaşmak için gayret gösterdiği ve önemli bir hedef olan gerçek bir mutluluğa götüren sebeplerden, hatırıma gelenleri söz konusu ettim. Gerçek bir

¹ es-Sa’dî, *Behcetü Kulûbi'l-Ebrâr*, s. 3.

² es-Sa’dî, *Behcetü Kulûbi'l-Ebrâr*, s. 7.

³ es-Sa’dî, *Behcetü Kulûbi'l-Ebrâr*, s. 47.

mutluluğu elde etmek isteyen kişi bu sebepleri hakkıyla gerçekleştirmiş; bunun bir sonucu olarak mutlu bir hayata kavuşmuştur. Kimileri ise bu sebepleri elden kaçırmış buna bağlı olarak bedbaht bir hayat yaşamışlardır. Kimisi de bu iki durumun arasında kalakalmıştır.”¹

Bu risale, sekiz bölümden oluşmaktadır. Yazar her bölümde, insanı, gerçek bir mutluluğa eriştirecek olan farklı vesileleri ele almaktadır. Bu vesileler açıklanırken şer’i delillerden, Kur’ân ve Sünneten istifade edilmiştir.

Abdurrahmân es-Sa’dî gerçek mutluluğa ulaşmanın ve huzursuzluğu gidermenin yollarını şu şekilde açıklıyor:

a) Gerçek Mutluluğun Yolu

Müellif, mutlu bir hayatın gerçekleştirilmesi için insanın şu iki hususu göz önünde bulundurması gerektiği kanaatindedir: Mutlu bir yaşam iki kısımda değerlendirilir: **Birincisi**, geçici dünya saadeti; **ikincisi**, hiçbir şekilde sonu ve sınırı olmayan ahiret mutluluğu. Bu iki dünya hayatının mutluluğu birbirine bağlıdır ve her iki dünyada mutlu olmanın tek yolu da Allah’ın rızasını kazanmaktan geçmektedir.²

*“Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”*³

Gerçek bir mutluluğun yolu, Allah ve Resûlüne hakkıyla itaat etmekten geçmektedir. Rezil rüsyay bir hayatın sebebi de onlara karşı gelmekten kaynaklanmaktadır:

*“Kim Allah ve Resûlüne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur.”*⁴

*“Sizden kim, Allah'a ve Resûlüne itaat eder ve yararlı iş yaparsa ona mükâfatını iki kat veririz. Ve ona (cennette) bol rızık hazırlamışızdır.”*⁵

Yazara göre mutlu bir hayatın en önemli yolu, sağlam bir iman ve amel-i salihidir:

*“Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz.”*⁶

¹ es-Sa’dî, *el-Vesâilü'l-müfide*, s. 5.

² es-Sa’dî, *el-Vesâilü'l-müfide*, s. 6.

³ Nahl, 16/97.

⁴ Ahzâb, 33/71.

⁵ Ahzâb, 33/36.

⁶ Nahl, 16/97.

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerime ile iman ve amel-i salihî bir arada bulunduranların hem bu dünyada ve hem de ahrette mutlu bir hayatın kendilerini beklediğini ifade etmektedir.¹

b) Huzursuzluğu Önlemenin Yolu

Huzursuzluğu önlemenin yollarından birisi de herhangi bir işle veya ilimle uğraşmaktır. Böylece kalp olumlu şeylerle oyalanarak kendini huzursuzluğa sevk eden hususlardan uzaklaşır. Belki de bu şekilde insan, kendini üzen ve kederlendiren hususları unuttur, sevinir ve çalışma azmi daha da artar.²

Keder ve üzüntüyü önlemenin çarelerinden birisi de günü düşünmek ve geçmişin sıkıntılarını unutmaya çalışmaktır; çünkü geçmiş düşünmek, yaşanmış olan sıkıntıların giderilmesine hiçbir katkı sağlamayacaktır. Ayrıca insanın geleceğe dönük bir kaygı içerisinde olmasının hiçbir faydası olmadığına göre her zaman için insan bu gününü düşünmeli geçmişin üzüntülerinden ve geleceğin kaygılarından kendini kurtarmalıdır.³

Kalbe huzur veren ve onu rahatlatan en önemli sebeplerden birisi de sıkça Allah'ı anmaktır. Bunun, kalp huzuru için çok büyük bir etkisi vardır. Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyuruyor:

*“Haberiniz olsun ki Kalpler Allah'ı anmakla ancak mutmain olur.”*⁴

Üzüntü ve kederi gideren sebeplerden birisi de kulun, herhangi bir işin sonucunda karşılaşılabileceği kötü ihtimalleri göz önünde bulundurması, kendini buna hazırlaması, böylece keder ve sıkıntılarını hafifletmeye çalışmasıdır. İnsanın bu şekilde bir yaşam tarzına kendini hazırlaması, keder ve sıkıntılarını hafifletir.⁵

c) Kalbî Huzurun Yolları

Kalbin, asabi ve hatta bedeni, rahatsızlıklardan kurtulmasının tek yolu, kalbî bir metanet sahibi olmak ve kalbin kötü düşüncelerin sebep olduğu her türlü vehim ve hayallerden etkilenmemesidir. Kul Allah'a güvenir, ona tevekkül eder ve vehimlere kapılmazsa, kötü hayaller ona hâkim olmaz. Allah'ın lütfuna ümit bağlarsa, üzüntü ve kederleri yok olur; bedeni ve kalbi pek çok hastalıktan şifa bulur.

¹ es-Sa'dî, *el-Vesâilü'l-müfide*, s. 7.

² es-Sa'dî, *el-Vesâilü'l-müfide*, s. 8.

³ es-Sa'dî, *el-Vesâilü'l-müfide*, s. 11.

⁴ Ra'd, 13/28.

⁵ es-Sa'dî, *el-Vesâilü'l-Müfide*, s. 15.

“Kim Allah’a tevekkül ederse, şüphesiz Allah ona yeter.”¹ Yani, kişinin, din ve dünyasıyla ilgili olarak kendisini sıkıntıya düşüren ve rahatsız eden bütün hususlarda Allah ona yeter; çünkü Allah’a tevekkül eden kişinin kalbi güçlüdür; vehimler o kalbi etkilemez ve olaylar onu sarsmaz.²

Sağlıklı hayat; mutlu, rahat ve huzur içerisinde yaşanan hayattır. Böyle bir hayat oldukça kısıdır. Dolayısıyla kul, kendini kederlere ve üzüntülere teslim etmekle bunu daha da kısaltmamalıdır; çünkü böyle bir tutum sağlıklı hayat ile çelişkilidir. Kişi, keder ve üzüntülerin sağlıklı hayatının birçoğunu alıp götürmesine fırsat vermemelidir.

Aynı şekilde kendisine, hoşuna gitmeyecek bir hal isabet eder ya da böyle bir şeyden korkarsa, sahip olduğu dinî ve dünyevî diğer nimetlerle kendisine isabet eden, hoşuna gitmeyen bu hali karşılaştırmalıdır. Böyle bir karşılaştırma yaptığı takdirde içinde bulunduğu pek çok nimeti açık açık görecektir ve ona isabet eden ve hoşuna gitmeyen hal, bunların karşısında çok küçük kalacaktır.³

Şunu da bilmek gerekir ki, kişinin hayatı kendi fikir ve düşüncelerine tabidir. Eğer dünyada dünya ile ilgili hususlarda kendine faydalı olacak işler üzerinde düşünülürse hayat güzel olur.

Kederi uzaklaştıran faydalı hususlardan birisi de kişinin yaptığı işlerin karşılığını Allah'tan başkasından beklememeye kendini alıştırmasıdır. İnsan, kendisi üzerinde hakkı bulunan ya da bulunmayan bir kimseye bir iyilik yapacak olursa şunu iyice bilmelidir ki insanın yaptığı bu iyilik kendisinin Allah ile olan bir ilişkidir. Dolayısıyla insan iyilikte bulunduğu kimsenin teşekkürüne aldırmamalı. Nitekim Allah Teâlâ bu sıfatla ilgili olarak kullarının ağızından şunları söylemektedir:

"Biz size ancak Allah'ın rızası için yediriyoruz. Sizden ne bir karşılık, ne bir teşekkür isteriz.”⁴

İnsanın kendi ailesi, çocukları ve ilişkilerinin güçlü olduğu diğer kimselerle karşılıklı davranışlarda buna daha çok dikkat etmelidir. İnsan, bunlardan gelecek kötülükleri önlemeye kendini alıştırsa, hem başkalarını rahat ettirir; hem kendisi rahat eder. Rahatı sağlayan sebeplerden birisi de; güzel olan işleri yapmak ve kişiyi rahatsız edecek zorlamalara gerek kalmadan ruhî istekler doğrultusunda bu yolda çalışmaktır.

¹ Talâk, 65/3.

² es-Sa’dî, *el-Vesâilü'l-Müfide*, s. 18.

³ es-Sa’dî, *el-Vesâilü'l-Müfide*, s. 19.

⁴ İnsân, 76/9.

Eğer güzel işler yapmak için insan, kendini zorlayacak olursa, fazileti elde edemeden hüsrana uğrar. Güzel işleri, içten gelerek yapmak hikmettedir.¹

2.2.3. Tarîku'l-Vusûl ile'l-İlmi'l-Ma'sûl

Müellifin yetişmesinde İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnü'l-Kayyim'in geriye bıraktıkları kültürel ve ilmi mirasın büyük bir payı olduğuna daha önce de işaret etmiştik. Aburrahman es-Sa'dî, bu iki âlimin eserlerinden elde ettiği usul ve yöntemlere göre kendini şekillendirmeye çalışmıştır. Onların eserlerinin, Usûl ve Fûrû' konuları, Akıl ve Nakil, Ahlak ve Edebe dair birçok faydayı ihtiva ettiğine ve bu eserlerin alanındaki diğer eserlerden de üstünlüğüne vurgu yapmaktadır. Müellif, onların eserlerini okuyan ve irdeleyen bir kimsenin bunların eşsizliğine şahit olabileceği kanaatini taşımaktadır.² Tarîku'l-Vusûl isimli bu kitap, bu iki âlimin eserlerinden istifade edilerek hazırlanmış bir derleme niteliğindedir.

Müellif, bu çalışmasında İbn Teymiyye ve Öğrencisi İbnü'l-Kayyim'in eserlerini irdelemek suretiyle bu eserlerden elde ettiği; Tefsîr, Hadis, Fıkıh Usûlü, Ahlâk ve İbadete dair binden fazla kaideyi bir arada toplamayı amaçlamıştır. Bu kaideler, İbn Teymiyye'ye ait kırk telif ve İbnü'l-Kayyim'e ait yirmi teliften derlenmiştir. Bu çalışmanın en belirgin özelliği, okuyucuya Usûl, İbadet ve Ahlak konularında özet bir bilgi sunmasıdır.

2.2.4. el-Kavlü's-Sedîd ilâ Makâsidi't-Tevhîd

Abdurrahmân es-Sa'dî, Ehl-i Sünnet mezhebinin önemli savunucularındandır. Çünkü kendisine göre Ehl-i Sünnet, Allah'ın varlığına ve birliğine, onun meleklerine, göndermiş olduğu kitaplara, ahiret gününe, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan geldiği inancına bağlıdırlar.

Müellif bu eserlerinde Ehl-i Sünnet'ten şu şekilde baheder: “Onlar, Allah Teâlâ'nın, kulluğa layık olan tek ilah olduğunu ikrar eder ve sadece ona ibadet ederler. O'nun, Evvel ve Âhir; Zâhir ve Bâtın olduğuna ve sonsuz yücelik sahibi olduğuna inanırlar. Ayrıca Hz. Muhammed'in(s) Allah'ın elçisi ve kulu olduğuna, Onun hidâyet amacıyla Allah tarafından gönderilmiş son peygamber olduğuna inanırlar.”³

İsminden de anlaşılacağı üzere bu eser, tevhit esaslarını içermektedir. Tevhid, Allah Teâlâ'nın kemal ve yücelik sıfatlarına sahip olduğunu ikrar etmek; tek mabudun kendisi olduğunu kabul etmektir. Bu itibarla Tevhid üç kısma ayrılır:

¹ es-Sa'dî, *el-Vesâilü'l-Müfide*, s. 20–25.

² Bu konudaki beğeni ve takdir ifadeleri için bkz. es-Sa'dî, *Tarîku'l-Vusûl*, s. 17.

³ es-Sa'dî, *el-Kavlü's-Sedîd*, s. 3-4.

Birincisi; Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarıyla tek bir ilah olduğunu kabul etmektir. Yani O'nun mutlak kemâl sıfatlarıyla vasıflanmasıdır. Öyle ki bu sıfatlar başka hiçbir varlığın sahip olamayacağı türden sıfatlardır.

İkincisi; Allah Teâlâ'nın rubûbiyyetini, yani O'nun; yaratıcı, rızık verici ve evreni düzenleyici olduğunu kabul etmektir.

Üçüncüsü ise; Allah Teâlâ'nın ulûhiyetini kabul etmektir. Yani O'nun, kendisine ibadet edilecek olan yegâne varlık olarak kabul edilmesi ve dinin sadece O'na has kılınmasıdır. Tevhid anlayışının bu son şekli diğer iki şekli de kapsamaktadır; çünkü Allah Teâlâ'nın ulûhiyet vasfı diğer bütün kemal ve rububiyyet vasıflarını da içine alır.¹

Eser, ağırlıklı olarak tevhit konularını ele almakla birlikte bazen de batıl inanç türünden sihir ve büyü başta olmak üzere, değişik varlıkları kutsamak, Allah dışındaki varlıklar adına kurban kesmek gibi batıl uygulamaların tehlikelerinden bahsetmektedir.

Daha sonraki bölümlerde ise; şefaât, hidâyet, kader karşısında sabır, vb. gibi kişinin inancına taalluk eden birçok değişik konular ele alınmaktadır.

2.2.5. Menhecü's-Sâlikîn

Bu eser, muhtasar bir fıkıh kitabı ve İslâm Fıkıhına Giriş niteliğinde bir çalışmadır. Dili, basit ifade şekli ve ele alınan konularda yeterli delil sunumuyla fıkıh öğrenimine yeni başlayan öğrencilerin faydalanabilecekleri bir çalışmadır.

Daha çok Hanbelî mezhebinin görüşlerine yer verilen eserin, müellif tarafından ezbere bir şekilde yazılması sebebiyle zayıf bazı hadislerle yer verildiği görülmüştür. Muhtasar bir çalışma olduğu için deliller zikredilirken uzunca açıklamalardan kaçınılmıştır. Müellif, ihtilaflı konularda ise tercih ettiği görüşü zikretmekle yetinmiş ve sözü fazla uzatmamıştır.

Eser, namaz bahsiyle başlıyor. Bu yönüyle klasik bir fıkıh metni görünümündedir. Eserin diğer konu başlıkları ise şöyledir: Cenâiz, zekât, oruç, hacc, alış-veriş, miras, nikah, mehir, talak, iddet, istibra, yiyecekler, ceza, hadler, yargılama vs. Bu bahisler, konunun kapsamına göre her biri birkaç baba ayrılarak işlenmiştir.

Müellifin diğer eserlerinden bazıları şunlardır:

- a) **Hanbelî Fıkıh kitapları üzerine haşiye**
- b) **İrşâdü uli'l-Besâir ve'l-Elbâb li Ma'rifeti'l-Fıkıh.** Soru-cevap şeklinde hazırlanan bu eser, 1946 yılında Dimeşk'te Terakki Matbaasında basılarak ücretsiz olarak dağıtılmıştır.

¹ es-Sa'dî, *el-Kavlü's- Sedîd*, s. 5-6.

- c) **ed-Durretü'l-Muhtasara fî Mehâsini'l-İslâm.** 1947'de Ensâr Matbaasında müellif tarafından basılmış ve ücretsiz olarak dağıtılmıştır.
- d) **el-Hutabu'l-Asriyye.** Müellifin, hutbelerinden oluşan bu eser, **ed-Dürretü'n-Nadira** isimli başka bir eseriyle birlikte basılmış ve ücretsiz olarak dağıtılmıştır.
- e) **Tenzîhu'd-Dîn.** Reddiye niteliğindeki bu eser, 1947 yılında basılmıştır.
- f) **el-Hakku'l-Vâdihu'l-Mübîn fî Şerhi Tevhîdi'l-Enbiyâ.**
- g) **Tevdîhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye.** İbnü'l-Kayyim'in *el-Kâfi's-Şâfî*, isimli eserine yazdığı haşiyedir.
- h) **Vücûbü't-Te'âvün Beyne'l-Müslimîn.** Bu eser, Mısır'da basılarak ücretsiz olarak dağıtılmıştır.
- i) **el-Muhtasar fî Usûli'l-Fıkh.**

Müellifin, tespit edebildiğimiz eserleri bunlardan ibaret olsa da yazdıkları sadece bunlardan ibaret değildir. Bu eserlerin dışında verdiği fetvalar da oldukça fazladır.

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMÂN B. NÂSİR es-SA'DÎ'NİN TEFSİR METODU

1. TEFSİR İLMİNİN DOĞUŞU VE TEFSİR ÇEŞİTLERİ

1.1. Tefsîr İlminin Doğuşu ve Gelişimi

Hiz. Peygamber (s) döneminde başlayan, tarihi süreç içerisinde değişik merhaleler katederek farklı materyal ve yöntemler şeklinde günümüze kadar ulaşan ve Kur'ân'ı anlama hareketi diye nitelendirebileceğimiz Tefsîr İlmi birçok merhaleden geçmiştir.

Tefsir, ilk olarak Resûlullah'ın (s), kendisine indirilen vahyin, anlaşılması zor olan bazı yönlerini açıklaması şeklinde ortaya çıkmıştır. Asr-ı Saadet döneminde bizzat Allah Resûlü'nün (s) sorumluluğunda olan bu ilim, Onun vefatından sonra Ashâb-ı Kirâm'a, sonra Tâbiîn'e, ardından Etbâu't-tâbiîn'e ve onlardan sonraki nesillere intikal etmek suretiyle günümüze kadar gelmiştir.¹

Tefsîr hareketinin, daha ilk dönemlerden itibaren gelişerek ilerlemesi, beaberinde büyük müfessirlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Allah Resûlü'nden (s) sonra birçok müfessir yetişmiştir. Ashâb döneminde yetişen bu müfessirlerin en meşhurları arasında şu isimleri saymak mümkündür: Hiz. Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, İbn Mesud, İbn Abbas, Übeyy b. Ka'b, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsa el-Eş'arî ve Abdullah b. Zübeyr. Dört halife arasında tefsirle ilgili rivayetler en çok Hiz. Ali'den(ra) nakledilmiştir. Onun dışındaki diğer halifelerden yapılan nakiller ise azdır. Bunun sebebi, onların, Hiz. Ali'ye (ra) nisbetle daha erken dönemlerde vefat etmiş olmalarından kaynaklanmaktadır.²

Sahabe döneminde yetişen müfessirlerin en önemlileri arasında İbn Abbas (ra) bulunmaktadır. Zira o, Resûlullah'ın (s): *"Allah'ım! onu dinde fakih kıl ve ona te'vili*

¹ Subhi Sâlih, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'an*, s. 155.

² Suyûtî, *el-İtkân*, 2/318.

öğret.” diye kendisine dua ettiği ve “*Tercümânu'l-Kur’ân*” diye isimlendirdiği birisidir.¹

Birçok merhalelerden geçerek günümüze kadar ulaşan Tefsir ilmini, yöntem itibariyle birkaç şekilde incelemek mümkündür:

1.2. Tefsîr Çeşitleri

Müfessirler, günümüze gelinceye kadar Kur’ân’ın çeşitli yönlerini ele alarak tefsîrler yazmışlardır. Bu çeşitli yaklaşımların neticesi olarak tefsîrde çeşitli yönler ortaya çıkmıştır.

Müfessirlerden bazıları, Kur’ân’ın üstünlüğünü ispat edebilmek için, Kur’ân’ın anlam ve üslûbuna dikkat çekerek tefsîr yazmaya çalışmışlardır. Bazıları ise; lafızlardan yola çıkarak Kur’ân’ın gramer yönüne, bazıları da Kur’ân kıssalarına, Garîbu'l-Kur’ân’a, Ahkâm’a, Akâide’ye ve Kur’an’da bulunan öğüt ve inceliklerin ortaya çıkarılmasına ağırlık vermek suretiyle Kur’ân’ı tefsir etmişlerdir. Kısacası müfessirlerden her biri kendi alan ve ilgisi doğrultusunda Kur’an’ı tefsir etmiştir.

Genel olarak tefsîrler iki kısımda incelenebilir: Rivâyet ve Dirâyet tefsîrleri.

1.2.1. Rivâyet Tefsîri

İsminden de anlaşılacağı üzere, Kur’ân’ı seleften nakledilen rivayetlere göre tefsîr etmek demektir. Bu tefsîr çeşidine “*me’sûr*” veya “*menkûl*” tefsîr de denir. Bunun yanında Kur’ân ayetlerini, Kur’ân’ın başka ayetleriyle tefsîr etmek de bu kısımda değerlendirilir; çünkü Kur’ân ayetlerini tefsir ederken kendisinden faydalanılabilecek en sağlam kaynak, yine Kur’ân’ın kendisidir.²

Rivâyettefsîri, temelde; Sahabe, Tâbiîn ve Etbâu’t-tâbiîn’e dayanan ve onları kaynak edinen tefsîrlerdir. Diğer bir ifadeyle, rivâyettefsîri, bazı âyetlerin anlamını beyan etmek üzere, Kur’ân’daki başka âyetleri, Hz. Peygamberin hadislerini veya sahabenin sözlerini esas almak suetiyle gerçekleştirilir. Hatta bazı alimler, bunlara Tâbiîn’in sözlerini de ilâve ederler.

Rivâyettefsîri, başlangıçta rivâyetyoluyla başlamış, Hz. Peygamberden saha-beye, onlardan tâbiîne intikal etmiştir. Tedvin devri başladıktan sonra da bu rivayetler eserlerde toplanmaya başlamıştır.³

Rivâyettefsîrini birkaç başlık altında incelemek mümkündür:

¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/161.

² Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, s. 245.

³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, 229; Subhi Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi’l-Kur’an*, s. 156.

1.2.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsîri

Kur'ân-ı Kerîm'in; icâz ve ıtnâb, mücmel ve mübeyyen, mutlak ve mukayyed, umûm ve husûs gibi bir takım kısımları içine aldığı malumdur. Bir yerde öz olarak ele alınan bir meselenin başka bir yerde geniş bir şekilde ele alındığı görülebilir. Örneğin mücmelin tebyîn, mutlakın takyîd, âmm lâfızların tahsîs edildiği görülür. Kur'ân'ı tefsîr etmek isteyen bir kimsenin bunları göz önünde bulundurarak bir ayetin tefsîri hakkında, aynı sûrede veya başka bir yerde onu açıklar mahiyette bir veya birden çok âyetin mevcut olup-olmadığını bilmesi gerekir.¹

1.2.1.2. Kur'ân 'ın Sünnetle Tefsîri

Kur'ân tefsîrinde, başvurulabilecek ikinci kaynak Hz. Peygamberin Sünnetidir. İslâm'ın ilk teşekkül evresinden bugüne kadar bütün müfessirler, bu kaynağa büyük bir önem vermişlerdir. Sünnet hiç bir müfessirin müstağni kalamayacağı önemli bir esastır. Zira Tefsir İlmi'nin öncülüğünü yapmış olan Peygamber'in muasırları olan Ashâb, Allah'ın Kitabını anlama hususunda en ufak bir şüphe ve tereddüde düştükleri zaman hemen Resûlullah'a (s) müracaat etmişlerdir. Resûlullah (s) da kendilerine gereken açıklamayı yapmıştır; çünkü Kur'ân'ı açıklama görevi bizzat peygamberimize verilmiştir.² Bir hadisinde de Peygamberimiz (s): “Bana, Cenâb-ı Hakk'tan Kur'ân ve bir de onun kadarı verildi.”³ Buyurmak suretiyle sünnetin, Kur'ân'ı açıklayan bir fonksiyona sahip olduğuna işaret etmiştir.

1.2.1.3. Kur'ân 'ın Sahâbe Kavliyle Tefsîri

Sahabe kavli Müslümanların kaynaklarından birisidir. Bazı âlimler, tefsîrle ilgili Sahabeden nakledilen haberlerin, re'y ve ictihada imkân olmayan nüzûl sebepleri ve benzeri konulara ait olmasını şart koşmuşlardır. Gerçekten de Sahabenin, Kur'ân'ın nüzûlüne şahid olmaları, nüzûl sebeplerini bizzat görmeleri ve sonraki nesillerin bilemeyecekleri pek çok hususa aşina olmaları pek tabiidir. Ayrıca onlar, fitratları bozulmamış, saf ve temiz kimselerdir. Ayrıca konuştukları dil olması sebebiyle Arapça'nın fesâhat ve belâgat yönlerini de bildiklerinde şüphe yoktur. Allah'ın kelâmına dair kendilerinden gelecek sahih rivayetlere itibar edilmesi ve bu rivayetlerin

¹ Aydemir, Abdullah, *Ebû's-Suûd Efendi'nin Tefsîr Metodu*, s. 64.

² Nahl, 16/44.

³ Kurtubî, *el-Câmi'u-li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 37.

Kur'ân'ın tefsîrinde ehemmiyetli kaynaklardan biri kabul edilmesinden daha tabii bir şey olamaz.¹

1.2.2. Dirâyet Tefsîri

Bu tefsîr çeşidine re'y veya ma'kûl tefsîr de denilir. Bu yöntem aracılığıyla Kur'ân ayetleri; dil, edebiyat, din gibi alanlara dayanılarak tefsîr edilir. Temel olarak içtihadı dayanan bu tefsîr çeşidi, Müslümanların, geniş sınırlara ulaşmaları ve bunun bir neticesi olarak Arap Dili'ne vâkıf olamayan yeni muhataplara Kur'ân ayetlerini açıklamaya çalışmaları gibi zaruri bir ihtiyaçtan doğmuştur. Bu itibarla, zaman içerisinde İslâm ülkesi genişledikçe, ilmi, felsefi yeni fikirler geliştikçe ve çeşitli mezhepler ortaya çıktıkça, tefsîrlerde de bu hususlara dair malûmat verilmesi gerekli hale gelmiştir.²

Kur'ân'ı, re'ye göre tefsîr etmenin caiz olup olmadığı konusu geçmişten beridir tartışılmalı bir konudur. Kimi İslâm âlimleri, Kur'ân'ın re'yle tefsîr edilemeyeceğinden hareketle bu tefsîri caiz görmezken kimileri ise, hakkında herhangi bir nakli haberin olmadığı ayetlerin, Arap Dili'nin imkân verdiği ölçülerde ve sahih içtihadı dayalı bir bakış açısıyla tefsîr edilebileceğini savunmuşlardır.³

Aslında bu tartışmanın temelinde Kur'ân'ı re'yle tefsîr eden müfessirin bu tefsîrinin içerisine kendi hevâ ve hevesini katmalarıdır. Ama kişi, tefsîr için gerekli şartları taşıyorsa Kur'ân ayetlerini re'y esasına dayalı tefsîr etmesinde bir sakınca yoktur. Zira birçok ayet-i kerimede Kur'ân üzerinde tefekkür edilmesi teşvik edilmiş ve âlimler de bu konuda içtihadı davet edilmişlerdir.⁴ Kur'ân'daki söz konusu ayetlerin bazıları şunlardır:

“Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?”⁵

“Resûlüm! Sana bu mübarek Kitab'ı, ayetlerini düşünsünler ve akıllı olanlar öğüt alsınlar diye indirdik.”⁶

Müslümanlar, bir hidâyet rehberi olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerim'i anlamak ve bu yönde olumlu bir çaba içerisinde olmak durumundadırlar. Zira Kur'ân'ı anlamak onlar için hayati bir öneme sahiptir. Öte yandan Kur'ân'ı, sahih bilgi birikimine dayalı olarak anlamaya çalışmak oldukça zorlaşmıştır. Durum böyle olunca da Kur'an'ı doğru

¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 157; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 481.

² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 230.

³ Bu tartışmalar için bkz. Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, I, 517; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, I, 255-265.

⁴ Suphi Salih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'an*, s. 156.

⁵ Muhammed, 47/24.

⁶ Sâd, 38/29.

bir şekilde anlamak amacına matuf ve halisane niyetlerle oluşturulmuş eserler ortaya koymak daha da önemli hale gelmiştir.

2. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN KUR'AN ANLAYIŞI

2.1. Kur'ân'ın İndiriliş Gayesi

Kur'ân'ın en önemli gayesi insanlara tevhidi benimsetmektir. Birçok ayette Allah Teâlâ, ulûhiyetini ortaya koyarken, insanların sadece kendisini ilah olarak kabul etmelerini emretmiş; kendisinden başka hiç kimseye ibadet etmemelerini istemiştir. İşte bütün peygamberler de bu gerçeği insanlara anlatmak için gönderilmişlerdir.¹

*“İşte bu, Allah'ın hidâyetidir, kullarından dilediğini ona iletir. Eğer onlar da Allah'a ortak koşsalardı yapmakta oldukları amelleri elbette boşa giderdi.”*²

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim vasıtasıyla insanları, kendi içlerinde var olan fitri gerçeğe çağırmaktır. Yaratmak ve düzen vermek konusunda, kendisinin tek ilah olduğunu, zâhir ve bâtın tüm nimetleri verenin kendisi olduğunu, bundan dolayı sadece kendisinin ibadete layık olduğunu vurgulamıştır. Allah'ın dışındaki diğer varlıkların O'nun güç ve kudreti karşısında hiçbir güce sahip olmadığı halde ve kendilerine bile hiçbir faydaları olmadığı halde başkalarına faydalı olmaları düşünülemez.³

İşte Kur'ân, getirmiş olduğu bu tevhid ilkeleriyle Allah'ın, alemin tek hakimi olduğunu bildirmiştir:

*“Hüküm sadece Allah'a aittir. O size kendisinden başkasına ibadet etmemenizi emretmiştir. İşte dosdoğru din budur. Fakat insanların çoğu bilmezler.”*⁴

Kur'ân-ı Kerim, tevhid ilkelerini ortaya koyarak, tevhidin; aklen, şer'an ve fitraten gerekli olduğunu; şirkin ise kötü bir şey olduğunu vurgulamıştır. Bazen de tevhide inananlar için hem bu dünyada ve hem de ahirette hazırlanmış olan güzel nimetleri zikretmiş; tevhidi benimsemeyenlerin de kötü bir akıbetle karşılaşacaklarını hatırlatmak suretiyle insanların benliğine inanç olgusunu yerleştirmeye çalışmıştır.⁵

Abdurrahmân es-Sa'dî, هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ ayetini ele alırken bu bağlamda, Kur'ân'ın indiriliş gayesi ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunur:

“Allah Teâlâ'nın bu ayet-i kerimede işaret ettiği geçek, son derece açıktır. Bu ayet anlam itibarıyla iyi olan her şeyi kapsamaktadır. Kur'ân'ın burada söz konusu olan

¹ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 21.

² En'âm, 6/88.

³ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 21.

⁴ Yûsuf, 12/40.

⁵ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 22

hidâyeti, Akaid, Ahlak, Siyaset, Din ve dünya işleriyle ilgili genel anlamda iyi olan her şeyi kapsamı alanına almaktadır. Buna göre Kur'ân'ın indiriliş gayesi, hayatın her alanında insanları en iyi olana iletmeğdir.

Ayette geçen أَفْوَمُ kelimesi, en temiz, en doğru ve en faydalı olan şey demektir. Kur'ân'daki inanç esasları, insanın fitratına uygundur. İnsan, bu esaslar sayesinde, kendisi gibi bir mahlûka yönelmek zorunda kalayacağı için kalbi, izzet ve şerefle dolar. Diğer taraftan sadece Allah'ı yüceltmesi ve sadece onu ilah olarak kabul etmesi, ona ibadet etmesi ve yönelmesi, insanı bahtiyar kılar. Bu ise insanın yaratılış gayesidir.”¹

2.2. Kur'ân'ın İhtiva Ettiği Temel İlkeler

Kur'an-ı Kerim, yukarıda da ifade edildiği üzere, insanı en iyi olana yöneltmek ve ona, hedeflediği hayat şartlarını temin etmek için, benimsemesini istediği bir takım temel ilkeleri ihtiva etmektedir. Bunlar; temel ahlak ilkeleri, maslahata dair ilkeler ile dini ve dünyevi siyasete dair temel ilkelerdir.

Kur'ân'ın getirmiş olduğu ahlak ilkeleri, evrensel anlamda iyi olan sabır, tahammül, yumuşak huyluluk, edep, müsamaha gibi tüm ahlaki değerlerdir. Nitekim Kur'ân, bu ilkerlerin benimsenmesini emreder ve her fırsatta mü'minleri bu yönde teşvik eder.²

Kur'ân'ın dini ve dünyevi siyaset konularında insanları yöneltmek istediği hedef ise; genel maslahat ve maksatların gerçekleştirilmesi, mefsedetlerin def'ine mebnidir. Bu maksada ulaşmak için en faydalı yolun takib edilmesi gerektiğini; maslahatın açık olmadığı durumlarda meşverete başvurulmasını emreder. Zamanın ve şartların gerektirdiği şekilde hareket edilmesinin önemli olduğu hatırlatır. Öyle ki, bir aile reisinin kendi çocuklarıyla, eşiyle, hizmetçileriyle ve arkadaşlarıyla olan ilişkilerinde bile bu maslahatın gözetilmesi gerektiğini vurgular.

Kur'ân, insanlar için en faydalı olan maslahatları direkt veya dolaylı olarak ihtiva etmektedir. Buradan şunu anlıyoruz ki, Kur'ân'a muhalif hiçbir ıslah yöntemi veya faydalı bir ilim yoktur. Kur'ân, faydalı olan her şeyin alınması ve zararlı olan şeylerden de uzaklaşılması gerektiğini her fırsatta dile getirir.³

Yukarıdaki ayette de ifade edildiği gibi, Kur'ân, insanları en doğru olan şeye iletmeğ için gönderilmiş bir kitaptır. Kur'ân'ın rehberliği ise iki türlü gerçekleşmektedir:

¹ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 23.

² es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 195.

³ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 196.

Birincisi; Kur’ân’ın, örfe iyi veya kötü olduğu açıkça bilinen emir, nehiy veya haberleri irşad etmesi şeklindedir. Buna göre; Kur’an, insanlar nezdinde kötü olduğu apaçık bilinen bazı kötülüklerden uzaklaşmaları noktasında onlara uyarılarda bulunur. Hırsızlık, adam öldürmek, vs. gibi suçlarla ilgili emir ve yasaklar ile anne babaya iyilik, yoksulları gözetmek, komşu hakları vs. gibi evrensel anlamda iyi olarak kabul edilen husularla ilgili emir ve nehiyeler bu kapsamda değerlendirilebilir.

İkincisi ise; Kur’an bazen de çıkarım yöntemine dayalı olarak faydalı şeylerin elde edilmeye çalışılmasını emreder. Kur’ân’ın emir ve yasakları daha çok birinci grubun kapsamına girer. Yani, Kur’an çoğunlukla, insanların fitri ve örfi anlamda aşına oldukları emir ve yasakları ihtiva eder. İkinci kısımda değerlendirilebilecek olan emir ve yasakları da şu şekilde izah etmek mümkündür:

Allah Teâlâ, birçok ayet-i kerimede yerin ve göğün yaradılışında bir takım hikmetlerin var olduğunu belirtmektedir. İnsanları da bu yaradılışın alamet ve delillerini keşfetmeye ve onlar üzerinde düşünmeye davet eder. Ardından yerlerin ve göklerin, insanların hizmetine sunulmuş olduğunu belirtir:¹

*“O, göklerde ve yerde ne varsa hepsini, kendi katından (bir lütfu olmak üzere) size boyun eğdirmiştir. Elbette bunda düşünen bir toplum için ibretler vardır.”*²

Eğer insanlar bu âlemin varlık sebebini hakkıyla idrak eder; oradaki faydaları elde etmeye çalışırlarsa, bu durum, onlara iki önemli hususu temin edecektir:

Birincisi; Allah Teâlâ’nın, sahip olduğu yücelik ve kemal sıfatlarını, belîğ hikmetini, sonsuz nimetlerini ve ahiretle ilgili, bizlere bildirdiği haberlerin doğruluğunu daha iyi kavramış olacaklar. Nitekim İslâm âlimleri bu hususlara oldukça önem vermişlerdir. Bu ise, ilimlerin en yücesidir.

İkincisi; insanlar, âlemin yaradılışıyla ilgili olarak tefekküre daha çok önem verecekler; onların hizmetine tahsis edilen bu âlemin menfaatlerini elde etmek noktasında daha fazla geyret sarfedeceklerdir. Çünkü Allah Teâlâ, yeryüzünü insanların istifadesine sunmuş ve oradan en doğru bir şekilde faydalanmalarını öğütlemiştir.³

¹ es-Sa’dî, *el-Kavâ’idü’l-Hisân*, s. 89.

² Câsiye, 45/13.

³ es-Sa’dî, *el-Kavâ’idü’l-Hisân*, s. 90.

3. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN TEFSİRİ

3.1. Tefsirinin İsmi ve Eserin Genel Özellikleri

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin tefsiri, *Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahmân fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân*, ismiyle meşhur olmuştur. Müellife ait bir mukaddimenin de yer aldığı bu eser, Kur'an'ın bütünüyle tefsirini ihtiva etmektedir.

Abdurrahmân es-Sa'dî bu eserin mukaddimesinde öncelikle elçisi Hz. Muhammed'e (s) Kur'an'ı indiren ve onu hak ile batılı birbirinden ayıran bir kıstas, insanlık için bir hidâyet kaynağı kılan Allah'a hamdederek başlamış; daha sonra tefsir alanında birçok eserin yazılmış olduğunu, bunlardan bazılarının çok detaylı ve geniş kapsamlı bir şekilde yazıldığını, müelliflerinin, sözü çok fazla uzatarak maksadın dışına çıktıklarını, bazılarının ise, çok kısa olduğunu belirterek eserine ait ayırıcı bazı özellikleri zikretmiştir. Ona göre tefsirde asıl olan şey ayetin ifade ettiği mananın tam olarak aktarılması ve ayetle ilgili olarak murad-ı ilahiye en uygun malumatın verilmesidir. Müellifin, eserinde göze çarpan en önemli nitelik de budur. Öncelikle ayetin lafzını göz önünde bulunduruyor ve daha sonra da ayetle aynı mevzudaki diğer ayetleri de göz önünde bulundurarak ayeti tefsir ediyor. Bu yönüyle onun tefsiri ne çok detaylı ve gereksiz teferruata sahip, ne de kısa ve yetersiz izahlar içermektedir. Bu yönüyle muedil bir tefsirdir.

4. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin tefsir metodunu anlayabilmek bizim açımızdan oldukça önemlidir. Çünkü O, son dönemde yaşayan ve yaşadığı çevrenin de etkisiyle Selefî bir bakış açısına sahip bir âlimdir. Ona göre İslâm, Selef'in anladığı şekliyle anlaşılmalıdır. İşte bu açıdan düşünüldüğünde es-Sa'dî'nin tefsir metodunu ortaya koymak aslında belli bir düşünce yapısının nasıl bir tefsir anlayışına sahip olduğunu göstermesi bakımından da oldukça önemlidir.

Konuyu bizce önemli kılan diğer bir husus ise onun, bir müfessir olmaktan öte İslâmî ilimlerle iştigal eden ve daha önce de değindiğimiz üzere İslâmî ilimlerin hemen hemen her dalında eserler veren bir müellif olmasıdır. Böylece es-Sa'dî'nin tefsir metodunu anlamaya çalışırken, ayrıca bir fakihin, muhaddisin, ahlak âliminin Kur'an'ı nasıl anladığına şahid olacağız.

4.1. Tefsir Metodunun Genel Nitelikleri

Abdurrahmân es-Sa'dî, ayeti tefsir ederken, ayet lafzının yanında, göz önünde bulundurulması gereken bir takım hususların olduğunu belirtir. Ona göre müfessir, bir ayeti tefsir ederken şu hususlara dikkat etmelidir: Ayetin bağlamı, Resûlullah'ın (s) o anki ruh hali ile ayetin nüzulü sırasında Ashâbıyla ve hatta düşmanlarıyla olan ilişkileri gibi hususlar. Bunun yanında müfessirin, Arap Dili'ni iyi bilmesi gerekir. Ayeti tefsir ederken bütün bu hususların hesaba katılması büyük önem arz etmektedir.

Abdurrahmân es-Sa'dî, eserinin mukaddimesinde, tefsire bakış açısını ise şu sözleriyle ortaya koyuyor:

“Yüce Allah, kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerim'le iştiğal etmeyi ve onun ayetlerini tefsir etmeyi bana nasib etti. Ben de ilim talebelerine bir hatırlatma olsun diye, ayette kastedilen manayı, mümkün mertebe fazla detaya girmeden ortaya koymaya çalıştım. Ayetleri ele alırken, ihtiyaç hâsıl olmadığı sürece lügavi değerlendirmelere başvurmam. Zira daha önceki müfessirler, eserlerinde bu türden değerlendirmelere yeterince yer vermişlerdir.”¹

Abdurrahmân es-Sa'dî, kendine has bir tefsir yöntemi izlemiştir. Tefsirinde izlemiş olduğu bu yönteme şu sözleriyle işaret ediyor:

“Tefsir izlediğim yöntem şu şekildedir: Ayeti zikrettikten sonra söz konusu ayetle ilgili bende hasıl olan ve zihnimde beliren manayı aktarmaya çalıştım; ancak ayetin, önceki ile sonraki ayetlerle ilgisini koparmamaya çalıştım. Zira Allah Teâlâ Kur'an ayetlerini “*Mesânî*” şeklinde nitelendirmiştir. Kur'an'ın ihtivâ ettiği; haber, kıssa ve hükümler birbirine benzer ve birbiriyle bağlantılıdır. Dolayısıyla ayetler arasındaki bu ilişkiyi hiçbir zaman göz ardı etmemeye çalıştım.”²

Müellifin teknik açıdan ele değerlendirilebilecek bir diğer yöntemi de çok sık olmamakla birlikte bazı ayetlerden sonra, söz konusu ayetten çıkarılabilecek dersleri فائدة şeklinde özel bir başlık altında zikretmesidir.

4.2. Dirâyet Yönünden es-Sa'dî'nin Tefsîri

Abdurrahman es-Sa'dî, surelerin tefsirine başlarken ilk olarak surenin ismini ve ardından, surenin, Mekkî mi yoksa Medenî mi olduğunu zikreder. Daha sonra da Ra'd ve Hacc surelerinde olduğu gibi bu konudaki tartışmaları nakleder. Müfessir, tefsir ettiği surelerin ayet sayısını zikretmez. Tefsirinde nadir de olsa bazı ayetlerin, nüzûl sebebini

¹ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 29.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 30.

aktarır. Akidenin söz konusu edildiği ayetlerde Ehl-i Sünnetin görüşlerini açıkça savunur ve muhaliflerin görüşlerini eleştirir.

Müfessir ayrıca tefsîrinde müşkil bazı ifadelerin halledilmesi konusuna pek önem vermemektedir; çünkü ona göre önceki müfessirler bu konuda bizlere yeterince bilgi sunmuşlardır.¹

Abdurrahmân es-Sa'dî Kur'an ayetlerinin manalarını çağın insanına aktarmak ve böylece ayetlerin, insanın çağdaş ihtiyaçlarına cevap vermesini temin etmek konusunda oldukça hassas davranmaktadır. Dolayısıyla ayetleri tefsir ederken daha önce üzerinde durulmuş olan ve detaylıca tartışılan konulara girmek yerine ayetin ilk planda müslümanın yaşamında ne gibi bir fayda sağladığı meselesine yoğunlaşır. Ayetleri tefsir ederken bir nakilci veya bir mukallidten öte bir ıslahatçı ve bir müctehid kimliğiyle ön plana çıkar; ancak akidevi meselelerde Ehl-i Sünnet'in yolunu takib etmek noktasında da ısrarcıdır.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Abdurrahmân es-Sa'dî, Yirminci Yüzyıl Selefi düşüncesinin önemli temsilcilerindendir. Yaşadığı çevrenin düşünce yapısına ve düşünce çevresinin genel iklimine uygun olarak şekillenmiştir.

Müellifin bu eseri, genel anlamda rivâyet tefsîri özelliklerini taşımaktadır. Eserinde, bazen irticali bir üslup göze çarpar ve re'yi ön plana çıkaran bir yöntem benimsemiş gibi bir izlenim vardır. Ancak ayetleri tefsir ederken başka ayetleri de ağırlıklı olarak zikretmesi, ayrıca tefsirinde sünnete büyük önem vermesi ve sık sık Allah Resûlü'nün (s) hayatından örnekler sunması, eserin rivâyet tefsiri kategorisinde değerlendirmesini gerekli kılar. Müfessiri, böyle bir yöntem benimsemeye yönelten asıl sebepse; kanaatimizce, toplumun ıslahı noktasında duyduğu hassasiyetten kaynaklanmaktadır. Bu hassasiyet, onu belli formların dışına çıkarmış ve özellikle tefsir konusunda belki de karma diye tabir edilebilecek bir yöntem izlemesine sebep olmuştur. Eser her ne kadar rivâyet tefsiri formunda ise de, dirâyet veya rivâyet tefsiri olduğunu net bir şekilde belirtmek oldukça zordur.

es-Sa'dî, eserinde müşkil bazı ifadelerin tefsirini gerekli görmemektedir. Ama buna rağmen eserinde bazı ayetler tefsîr edilmeden geçilmiştir. Görüldüğü kadarıyla, unutulduğu için tefsir edilmeyen bazı ayetler, daha sonraki dönemlerde, eseri tahkik edenler tarafından tefsir edilmiştir. Müellif tarafından sehven tefsir edilmeden geçilen bu ayetler genellikle lafızları dikkate alınarak tefsir edilmiş ve detaya girilmemiştir.

¹ es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 30.

Örneğin; En'âm suresinin 105–107 ayetleri arası daha sonra tefsir edilerek esere eklenmiştir; ancak bu bölümlerin muhakkiklerce daha sonra yazıldığına dair hiçbir not düşülmemiştir.¹

Eserin, dikkati çeken bazı özellikleri şunlardır:

4.2.1. Dili Anlaşılır, Üslubu Kısa ve Özdür

Rivâyet tefsîri türünün bir örneği olarak sayılabilecek olan bu eser, üslup ve ifade tarzı itibariyle ele alındığında belli bir akademik amaç doğrultusunda yazılmadığı görülecektir. Müellif, belli bir düşünceyi desteklemek veya ilmi bir meseleyi detaylıca inceleyip akademik bir sonuca varmak kaygısında olmadığı açıkça müşahede edilebilir. Bu sebepten dolayı olmalıdır ki eserde, çoğu zaman ibareler kısa ve öz, kullanılan dil basittir. Müellif, toplumun tüm kesimlerinin anlayabileceği bir dille eserini yazmıştır. Diğer taraftan kısa ve öz bir üslupla ayetleri tefsir etmesinin önemli sebepleri arasında, kanaatimizce, müellifin, tefsirde ferdi ve toplumsal faydaya önem veren bir kimliğe sahip olmasının etkisi vardır. Çünkü ona göre tefsir, uzun tartışmalardan ve ihtilaflı konuların izahından uzak olmalı; müfessir ise, ayetin ifade ettiği manayı en uygun ve anlaşılır bir biçimde dile getirmelidir.

Örnekler:

1. Âl-i İmrân suresi 155. ayetini son derece basit bir üslup ve anlaşılır cümlelerle şu şekilde tefsir etmiştir: “Allah (günahkarlara tanıdığı tevbe imkanıyla günahkarları) bağışlayıcı (kendisine karşı geleni hemen azap etmeyerek ona mühlet veren) Halîmdir.”²

2. Enfâl suresi 51. ayeti ise şu şekilde tefsir etmektedir: “Tıpkı Firavun hanedanı ile (Firavun ve kavmi ile) onlardan öncekilerin gidişi gibi. Onlar Rablerinin ayetlerini (kendilerine geldiği vakit) yalanlamışlardı. Biz de günahları yüzünden onları (herkesi, işlediği günaha uygun olarak) helak etmiş, Firavun hanedanını suda boğmuştuk. Hepsi de (yani helek edilip azaba uğratılanların tümü, kendilerine zulmeden) zalimlerdi.”

3. Müfessir, özellikle kaderle ilgili tartışmaların temelini oluşturan Allah'ın meşiet-i ile ilgili İnsan suresinin 30. ayetini aynı üslupla tefsir ediyor. Onun bu tür tartışmalı konularla ilgili detaya girmemiş olmasının sebebi ise, bu tür konularda

¹ es-Sa'dî, *Teyâsîru'l-Kerîm*, s. 268. 1 nolu dipnot

² es-Sa'dî, *Teyâsîru'l-Kerîm*, s. 153.

tavizsiz bir şekilde Ehl-i Sünnet inancını benimsemiş olması ve bu tartışmaların yeniden gündeme getirilerek tefsire konu edilmesini pek de gerekli görmemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim es-Sa'dî uzun tartışmalara konu olan söz konusu ayeti oldukça yalın bir dille ve tartışmalara girmeden tefsir etmeyi tercih etmiştir: “Ama Allah dilemedikçe sizler dileyemezsiniz. (çünkü geçerli olan Allah’ın dilemesidir.) Allah her şeyi bilendir. Hüküm ve hikmet sahibidir. (Hidâyet bulanı hidâyete iletmek, sapık olanı da sapıklıkta bırakmakta bir hikmeti vardır.)”¹

Aktarmaya çalıştığımız birkaç örnekten de anlaşılacağı üzere Abdurrahmân es-Sa'dî eserinde kolay bir dil ve bir ifade tarzı benimsemiştir. Onun bu üslubu, sadece kısa bir şekilde tefsir ettiği ayetlere mahsus değil; aksine, bu üslup eserin tümüne hâkimdir. Uzunca izahlar yaparak tefsir ettiği ayetlerde bile aynı üslubu açıkça görmek mümkündür.

4.2.2. Ayetlerde Geçen Kavram ve Sıfatların Tanımını Yapması

Müellif, tefsir ettiği ayetin daha iyi anlaşılması için söz konusu ayette geçen kavram, isim ve sıfatların tanımlarını yapmaktadır.

Örnekler:

1. Bakara Suresinin 19. ayetini tefsîr ederken ayette geçen رَعْدٌ ve الْبَرْقُ kelimelerini: “رَعْدٌ: Buluttan gelen sestir. الْبَرْقُ: Şimşek çakması sırasında görülen ışıktır.” şeklinde tanımlamaktadır. Yine aynı surenin hemen sonra gelen 22. ayetindeki السَّمَاءِ kelimesini: ‘İnsanın başı üzerinde yükselen her şey, insan için semâdır.’² şeklinde tanımlamaktadır.

2. Müfessir, Bakara suresinin 32. ayetinde geçen sıfatları şu şekilde tanımlamaktadır: الْعَلِيمُ sıfatı: Allah Teâlâ’nın, ilmiyle, her şeyi kuşatmış olduğu anlamına gelmektedir. Gökte ve yerde olan her şey onun ilmi dâhilindedir. الْحَكِيمُ sıfatının anlamı ise: Allah Teâlâ’nın tam bir hikmete sahip olması demektir. Bu, öyle bir hikmet ki, hiçbir mahlûk onun dışına çıkamaz. Hiçbir varlık ona isyan edemez. O, her şeyi belli bir hikmete göre yaratmıştır. Emrettiği her şey hikmetlidir. Hikmet ise: Bir şeyi yerli yerine koymak demektir.”³

3. Bakara suresi 45. ayette geçen الْخَاشِعِينَ sıfatından bahsederken خشوع ile ilgili olarak: “Kalbin, Allah Teâlâ’ya itaat ederek onunla beraber olmaktan dolayı huzur

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru l-Kerîm*, s. 903.

² es-Sa’dî, *Teyşîru l-Kerîm*, s. 44–45.

³ es-Sa’dî, *Teyşîru l-Kerîm*, s. 48.

duyması, Allah'ın güç ve kudreti önünde zillet ve ihtiyaç duygusuyla boyun eğmesi, ona iman etmesi ve ona kavuşacağına dair kesin bir inanç içerisinde olmasıdır.”¹

4.2.3. Lügavî Bazı Tahliller Yapması

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin tefsiri, lügavi tahliller bakımından mutedildir. Yani eserinde lügavi tahlillere çok fazla ağırlık vermediği gibi, böyle bir yönteme de tamamen ilgisiz de kalmaz. Eserinde yeri geldikçe, lügavi tahlillere yer verdiğini müşahade etmekteyiz. Onun, bu konudaki ölçünü belirleyen belki de en önemli şey, butahlil ve yaklaşımların, ayetin anlaşılmasında sağlayacağı katkıdır. Eğer bu vesileyle ayet daha iyi anlaşılacaksa bu yönteme müracaat etmeyi ihmal etmez. Müellifin, tefsirinde birkaç açıdan lügavi tahlillere başvurduğunu görmekteyiz:

1. İstifham Edatlarının Anlamlarıyla İlgili Örnekler:

a) (قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ)²

Müellife göre buradaki istifham; taaccub, azarlama ve inkâr manasındadır.

Buna göre ayet şu manaya gelmektedir: “De ki ortak koştuklarınız arasında yaradılışı başlatacak ve daha sonra onu tekrarlayacak bir kimse var mı?” bu istifham nefiy manasındadır. Yani ortak koştuklarınız arasında yaratma olayını gerçekleştirecek ve onu tekrar iade edecek hiç kimse yoktur. Onlar çokça zayıf ve acizdirler.³

b) (كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنْتُمْ أَمْوَاتًا فَأَحْيَاكُمْ)⁴

Bu ayetteki istifham da aynı şekilde hayret, azarlama ve inkâr anlamı taşımaktadır. Yani: “Sizi yoktan var eden, size her türlü nimetler ihsan eden, ecellerinizi tamamladığınız vakit ruhunuzu kabzedene, kabirlerinizde amellerinize göre sizi mükâfatlandıran, hesaba çekilmek üzere sizleri tekrar diriltecek olan, sonra da huzuruna döneceğiniz ve tam anlamıyla yaptıklarınızın karşılığını verecek olan Allah'a, nasıl olur da nankörlük edersiniz?”⁵

2. Ayetlerde Geçen Zamirlerin Mercii İle İlgili Örnekler:

Abdurrahmân es-Sa'dî, bazen de ayetlerde geçen zamirlerin mercilerine işaret etmek babında lügavi bir takım tahlillere yönelir:

¹ es-Sa'dî, *Teyisîru'l-Kerîm*, s. 51.

² Yûnus, 10/34.

³ es-Sa'dî, *Teyisîru'l-Kerîm*, s. 364.

⁴ Bakara, 2/28.

⁵ es-Sa'dî, *Teyisîru'l-Kerîm*, s. 48.

a) قَبْلَ مَوْتِهِ (وَإِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا لِيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ) Nisa suresi 159. ayetindeki ifadeindeki zamirin Ehl-i Kitab’a raci olduğuna işaret etmektedir. Buna göre ayetin anlamı şu şekildedir: “Ölüm döşeğine yatan Ehl-i Kitab’tan her bir fert, öleceğini anladığı sırada Hz. İsa’ya (as) inandığını söylemeye başlar; ancak bu iman, kişinin zor durumda kalması sebebiyle gerçekleştiği için sahibine hiçbir fayda sağlamaz.”

Abdurrahmân es-Sa’dî’ye göre ayetteki zamirin Hz. İsa’ya (as) râci’ olması da muhtemeldir. Bu durumda ayetin manası şöyledir: “Ehl-i Kitap olan herkes İsa ölmeden önce kendisine inanacaklar; ancak imanları kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. Zira artık Mesih geldikten sonra kıyamet saati yaklaşmış ve kıyametin büyük alametleri ortaya çıkmıştır.”¹

b) (الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ) Aynı şekilde En’âm suresi 20. ayetinde يَعْرِفُونَهُ fiilindeki zamirin, tevhide ircâ’ edilebileceği gibi, Hz. Muhammed’e(s) de ircâ’ edilebileceği kanaatini taşımaktadır. Buna göre ayetin manası: “Onlar, tevhidin doğruluğunu, kendi öz çocuklarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Yani onlar, babaları olarak, kendi çocuklarından nasıl şüphe etmiyorlarsa aynı şekilde tevhidin doğruluğundan da şüphe etmezler.”

Ayetteki zamirin, Hz. Muhammed’e (s) râci’ olması durumunda ayetin manası şöyledir: “Ehl-i Kitap, Hz. Muhammed’in (s) hak bir peygamber olduğunu, kendi çocuklarını bildikleri gibi bilirler. Çünkü onlar, onun gelişiyle ilgili pek çok müjdeleri, ayrıca ona işaret eden ve başka hiç kimsede bulunmayan nitelikleri bilmekteydiler.”²

(وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ ...)

c) En’âm suresi 84. ayetinde geçen ذُرِّيَّتِهِ kelimesindeki zamirin Hz. Nûh’a(as) râci’ olması muhtemeldir. Çünkü zamir en yakınındaki isme döner. Ayette ismi geçenlerin arasında Lût da vardır. Hz. Lût (as) ise Nûh’un (as) zürriyetindendir. İbrahim’in (as) zürriyetinden değildir. Onun kardeşinin oğludur.

Bununla birlikte zamirin, İbrahim’e (as) râci’ olması da muhtemeldir. Çünkü bu buyruklar onu methetmekle alakalıdır. Lût ise -onun zürriyetinden olmasa da- İbrahim’e iman eden kimselerdendir. Böylelikle İbrahim’in bu üstünlük ve fazileti Lût’un onun mücerred oğlu olmasından daha ileri derecede bir üstünlük ve fazilettir.³

(وَمَا لَهُمْ آلًا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِلَّا الْمُتَفُونُونَ)

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru l-Kerîm*, s. 214.

² es-Sa’dî, *Teyşîru l-Kerîm*, s. 253.

³ es-Sa’dî, *Teyşîru l-Kerîm*, s. 263.

d) es-Sa'dî, Enfal suresi 34. ayetinde أُولِيَاءُهُ kelimesindeki zamirin mercii ile ilgili bazı ihtimaller üzerinde duruyor:

“Buradaki zamirin Allah’a râci’ olması muhtemeldir. Yani; onlar, Allah dostu olmaya layık kimseler değildirler. Diğer taraftan zamirin, Mescid-i Harâm’a râci’ olması da ihtimal dâhilindedir. Yani: Onlar, Mescid-i Harâm’a başkalarından daha layık değildirler.”¹

(إِنَّ عِدَّةَ الشُّهُورِ عِنْدَ اللَّهِ اثْنَا عَشَرَ شَهْرًا فِي كِتَابِ اللَّهِ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ مِنْهَا أَرْبَعَةٌ حُرُمٌ)

e) Son olarak, Tevbe suresi 36. ayetinde geçen مِنْهَا zamirinin mercii ile ilgili olarak bazı ihtimaller üzerinde duruyor:

“Buradaki zamirin, *on iki ay*’ tabirine râci’ olması muhtemeldir. Buna göre Allah Teâlâ bu ayları, kulların ibadetleri için yaratmış; itaat ve kullukla değerlendirilmesi için onları bir fırsat olarak takdir etmiştir. Dolayısıyla Allah, bu lütuf ve ihsanı sebebiyle kulların kendisine şükretmelerini istemiş olabilir. Öyleyse bu aylarda insanlar, kendilerine zulmetmekten sakınmalıdırlar.

Zamirin, dört haram aya râci’ olması da ihtimal dahilindedir. Buna göre; zulüm, bütün zamanlarda yasak kılınmış olmakla birlikte bu dört aya özellikle işaret edilmesi bu aylarda işlenecek olan günahların diğer aylara nisbetle daha büyük olduğuna dair bir işaret vardır.”²

Abdurrahmân es-Sa’dî, bu tahlillerinde, ayetin anlaşılması noktasında mübhem bir duruma sebep olabilecek kelimelerin hangi anlamlara gelebileceği ihtimali üzerinde durarak okuyucuya adeta ışık tutmuştur. Zira okuyucu söz konusu ayetlerin birçoğunda, bir anlam karmaşasıyla karşı karşıya kalabilmektedir. İşte o, bu karmaşayı izale etmeye çalışmıştır.

3. Harf-i Cerlerin, Manalarına Dair Örnekler:

Abdurrahmân es-Sa’dî ayetlerde geçen harf-i cerlerin, ayetlerin anlamına olan etkilerine bazı yerlerde işaret etmiştir:

(وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ) Bakara suresi 30. ayetinde geçen لَكَ kelimesinin (harf-i cer ve zamirin): “Yalnız seni takdis ederiz ve bu konuda yalnız sana ihlâsla yöneliriz,” anlamına gelebileceği gibi, “kendi nefislerimizi senin için takdis ederiz” anlamına gelme ihtimalinin de olduğunu ifade etmektedir. Yani bizler, güzel ahlakla nefislerimizi senin için temizleriz. Bu güzel ahlak ise Allah’ı sevmek, O’ndan korkmak, O’nu ta’zim

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 320.

² es-Sa’dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 336.

etmek gibi işlerdir. Buna göre ayet: ‘Biz, nefislerimizi bu gibi güzel amellerle bezer, bayağı huylardan da arındırıp onlardan temizleriz.’ anlamındadır.”¹

4. Bazı Kelimelerin, Farklı Manalarda Kullanılmasıyla İlgili Örnekler:

Abdurrahmân es-Sa’dî müteaadi veya lazım olması bakımından farklı manalara gelebilecek olan bazı kelimeler üzerinde durur. Örneğin Bakara suresi 29. ayetinde geçen *istiva* (Allah’ın, arşa yönelmesi) ile ilgili olarak bu kelimenin Kur’ân’da üç ayrı manada kullanıldığını ifade etmektedir:

a) Bu kelime lazım olarak kullanıldığında, yani hiçbir harf-i cerrle müteaddi yapılmadığında, bu durumda *istiva* kelimesi, *yetişmek*, *büyümek* anlamına gelir. وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَى² ayetinde olduğu gibi.

b) Bu kelime عَلَى harf-i cerrîyle müteaddi kılınan başka bir kelime ile birlikte kullanıldığında, *yücelmek* anlamına gelir. الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى ayetinde olduğu gibi.

c) Son olarak إِلَى harf-i cerrîyle müteaddi kılındığında *bir şeye yönelmek* anlamında kullanılır: ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ Yani Allah Teâlâ yeryüzünü yarattıktan sonra gökyüzünü yaratmak için oraya doğru yöneldi.”³

Abdurrahman es-Sa’dî, yukarıda, üzerinde durmaya çalıştığımız lügavi tahlillerin dışında da farklı yaklaşımlarla lügavi tahlillere yönelir. Örneğin ayetlerde geçen harf-i tafdillerin anlamlarını,⁴ şart edatlarının anlamlarını,⁵ ayetlerdeki zarfların takdiminin hasr ifade ettiğini⁶ örnekleriyle sunmaya çalışır.

es-Sa’dî’nin, tefsirinde söz konusu ettiği lügavi tahlilleri genellikle kısa ve özdür; ancak nadir de olsa detaylı bir şekilde lügavi tahlillerde bulunduğu da olmuştur. Örneğin Âl-i İmrân suresi 97. ayetini tefsirinde bu türden lügavi bir tahlil nakletmiştir. Müellifin, İbnü’l-Kayyim’e ait olduğunu ifade ettiği bu lügavi yoruma, mevzunun uzamaması sebebiyle burada yer vermeyi uygun bulmadık. Bu örneklerle İbnü’l-Kayyim’den yaptığı nakillere işaret edeceğimiz bölüm olan es-Sa’dî’nin kaynakları başlığı altında değinmeye çalışacağız.⁷

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 48–49.

² Kasas, 28/14.

³ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 48.

⁴ Bkz. es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 628.

⁵ Bkz. es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 660.

⁶ Bkz. es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 770.

⁷ Geniş kapsamlı bu tahlil için bkz. es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, 139–141. Müellif burada yaptığı nakille ilgili herhangi bir kaynak zikretmemiştir. Ancak eserin muhakkiki İbnü’l-Kayyim’in *Bedâiu’l-Fevâid*, 2/46 isimli eserini kaynak göstermiştir.

4.2.4. Fıkhi Konularda Geniş Açıklamalarda Bulunması:

Abdurrahmân es-Sa'dî bir müfessir olmasının yanı sıra kendi döneminin önemli müctehid âlimlerindendir. Fıkıh alanında birçok eseri bulunmaktadır. Tefsirinde özellikle ahkâm ayetleriyle ilgili olarak geniş izahlara yer vermiştir. Ahkâm ayetlerini tefsir ederken diğer ayetlere nazaran daha geniş yorumlar yaptığı gözlerden kaçmaz.

Örnekler:

1. Abdurrahmân es-Sa'dî, îlâyı konu alan Bakara suresi 226. ayetini tefsir ederken önce îlânın tanımını, daha sonra, süresini bu sürelerin netice ve hükümlerini ortaya koymuştur. O, söz konusu ayetin ardından gelen ahkâm ayetleriyle ilgili olarak da yine geniş açıklamalarda bulunmuştur.¹

2. Müellif müdâyene ayetini tefsir ederken ayeti detaylı bir şekilde ele almıştır. Başlangıçta, bu ayetin sayısız fıkhi hükümler içerdiğini söyleyen müellif, bu fıkhi hükümlerden tam elli tane zikretmektedir. Ayetten çıkarılabileceğini söylediği bu hükümlerden bazıları şunlardır:

- a) Selem vb. müdâyene çeşitleri caizdir.
- b) Müdâyenede sürenin belli olması gerekmektedir.
- c) Borçlar, mutlaka kayda geçirilmelidir. Bu yöndeki hitab ister müstehab olarak anlaşılın isterse de vacib olarak anlaşılın durum değişmez.
- d) Borcu kayda geçirecek olan kimsenin adil olması gerekir.
- e) Kâfirlerin şahitliği kabul edilmez.
- f) Eğer alış-veriş peşin ise borcu yazmamak konusunda ruhsat vardır.²

Abdurrahmân es-Sa'dî, İbn Teymiyye'nin eserlerinden istifade etmeye başlayınca kadarki süreçte Hanbeli Mezhebi'ne mensuptu ve bu mezhebin, fıkhi konulardaki görüşlerine sıkı sıkıya bağlı bir fakihti; ancak İbn Teymiyye'nin eserlerinden istifade etmeye başlayınca düşünce itibarıyla daha evrensel bir bakış açısını benimsemiştir.

Özellikle onun bu yönünü, tefsirdeki değerlendirmelerinde görmemiz mümkündür. Zira, fıkhi konularla ilgili olarak bir mezheb taassubu içerisine asla girmez. Onun tefsirinde, ameli konularda belli bir mezhebin izlerini görmek söz konusu değildir; ancak itikadi konularda Ehl-i Sünnet'in görüşlerini benimser; onları savunur ve muhaliflerini de eleştirir.

¹ Geniş bilgi için bkz. es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 101–105.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 118–119.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, ahkâm ayetleri üzerinde özenle durması ve bu ayetlerden çıkarılabilecek olan dersleri zikretmesi kanaatimizce, müellifin, ferdi ve toplumsal alandaki ıslahın gerekliliğine olan inancından kaynaklanmaktadır. Yöntem itibariyle, ihtilaflı konulara girmemeyi ve daha önce üzerinde durulmuş olan meseleleri tekrarlamamayı tefsirde temel ilke olarak benimsemesi bunun en büyük kanıtıdır. Bundan dolayı O, sahih bir akidenin benimsenmesi, bid'at ve hurafelerin yok edilmesi meselesini, te'lif hayatının en önemli parçası haline getirmiştir.

4.2.5. Kıssalardan Çıkarılacak Dersleri Zikretmesi

Abdurrahmân es-Sa'dî' Kur'ân kıssalarının, Kur'an'ın önemli bir eğitim ve öğretim yöntemi olduğu kanaatine sahiptir. Çünkü Kur'ân kıssaları, geçmişe dair kuru bir nakil olmaktan öte, birçok ders ve ibreti barındıran yaşanmış gerçek olaylardır. Bundan dolayı, kıssalardan sonra, bu kıssalardan çıkarılabilecek ders ve ibretleri geniş bir şekilde zikreder.

Kur'ân'da anlatılan kıssaları zikrettikten sonra bu tarihi olayların bazılarının günümüze olan yansımalarını aktarmayı ihmal etmez. Onun böyle bir yöntem izlemesinde, ayetlerin nüzûl sebeplerinin hususi, Kur'ân hitabının ise umumi olduğuna dair olan inancının büyük payı olduğu kanaatindeyiz.

Mesela: *“Ey bilginler! Sizler Kitab'ı (Tevrat'ı) okuduğunuz (gerçekleri bildiğiniz) halde, insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz?”*¹ ayeti İsrail oğullarıyla ilgili nazil olmasına rağmen müellif ayetle ilgili şu değerlendirmelerde bulunur:

“Bu ayet özelde İsrail oğulları hakkında nazil olmasına rağmen herkese şamildir. Çünkü Allah Teâlâ, Sâff suresinde şöyle buyuruyor: *‘Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.*”²

Buna göre insanın iki türlü sorumluluğu vardır: Birincisi; nefesine karşı olan nefis terbiyesi sorumluluğu; ikincisi ise; toplumun diğer fertlerine karşı olan sosyal ıslah sorumluluğudur. Bulardan birini yerine getirip diğerini ihmal etmek mümkün değildir. Asıl erdem, insanın, her iki görevi de hakkıyla yerine getirmesidir.”³

¹ Bakara, 2/44.

² Sâff, 61/2.

³ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 51.

Örnekler:

1. Müellif, Hûd suresinde geçen Şuayb kıssası ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunur:

a) İnkârcılar İslâm'ın esaslarından sorumlu oldukları gibi İslâm şeraitinden ve İslâm'ın fûrû' konularından da sorumlu tutulmuşlardır. Çünkü Hz. Şuayb (as) inkârcı kavmini tevhide davet ederek, tartı ve ölçüleri adaletli bir şekilde yerine getirmelerini emretmiştir.

b) Ölçü ve tartıda eksiltmeye gitmek büyük günahlardandır.

c) Allah'ın verdiği cezalar, işlenen suçlarla uyumludur. Örneğin 'Âd kavminin daha fazla mal elde etme hırsıyla ölçü ve tartıyı bozmalarına karşılık olarak Allah Teâlâ onların mallarını azaltmıştır.

d) Kula düşen görev Allah'ın, kendisine verdiğiyle yetinmesi ve kanaatkâr olmasıdır.

e) Namaz, önceki peygamberlere de farz kılınmış bir ibadettir. O, en faziletli amellerdendir.

f) İnsan kazandığı mal konusunda sorumsuz bir şekilde tasarruf yetkisine sahip değildir.¹

2. Bu konudaki diğer bir örnekte de Yusuf kıssasından sonra zikrettiği ibret ve derslerdir. es-Sa'dî bu surenin son ayeti olan “*Andolsun onların (geçmiş peygamberler ve ümmetlerinin) kıssalarında akıl sahipleri için pek çok ibretler vardır.*”² ayetini hatırlattıktan sonra kıssadan çıkarılabilecek olan ders ve ibretlere oldukça geniş bir şekilde şu sözlerle işaret etmiştir:

“Bu kıssa, içerdiği değişik konu ve imtihan vesileleri sebebiyle Kur'ân'daki kıssaların en güzeli ve en anlaşılır olanıdır.”

Bu kıssadan çıkarılabilecek olan bazı dersleri ve hükümleri şu şekilde sayabiliriz:

a) Kıssada, rüya tabirine dair deliller vardır. Rüya tabiri Allah Teâlâ'nın, dilediği kuluna verdiği önemli ilimlerden birisidir.

b) Bu kıssa, Hz. Muhammed'in (s) risaletine dair deliller içermektedir. Zira O, okuma yazma bilmediği halde bu kıssayı kendi kavmine tüm ayrıntılarıyla anlatmıştır.

c) İnsan, kendini kötülüğe iletecek olan yollardan kendini muhafaza etmeli ve kendine zararı dokunacak hususlarla ilgili olarak ketum davranmalıdır.

¹ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 388–389.

² Yûsuf, 12/111.

d) Sadece nasihat amacıyla, bir kimseye başkalarının yaptığı kötülükler aktarılabilir. Zira Hz. Yakub (as) oğlu Hz. Yusuf'a (as), kardeşlerinin kendisine karşı besledikleri kötü düşünceleri anlatmış ve gördüğü rüyayı onlara anlatmamasını öğütlemiştir.

e) Her konuda adaletli davranmak gerekir. Bu, sadece yönetim konularında değil; bir babanın, çocuklarına olan sevgisinde bile söz konusudur.

f) Günahların kötülüğünden uzak durmak gerekir. Çünkü işlenen bir günah beraberinde başka günahları da getirecektir.

g) Kıssada, takva ve faziletin üstünlüğüne dair işaretler vardır. Dünyada her türlü güzellikler vardır; ancak takva ve sabrı tercih edenlerin mükâfatı daha büyüktür.

Müellif bu kıssadan yola çıkarak zikrettiği dersler sadece bunlarla sınırlı değildir. O, bu kıssa ile ilgili kırk bir tane ibret ve ders zikretmiştir.¹

4.3. Rivâyet Yönünden Sa'dî'nin Tefsîri

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin eseri, rivâyet tefsîri özelliklerini taşımaktadır. Müellif, eserinde rivayete yer vermeye özen göstermiştir. Diğer taraftan ayetleri tefsir ederken, mümkün mertebe konuyla ilgili olarak başka ayetlerden de istifade etmesi, eserini rivâyettefsirleri kapsamında değerlendirmemize imkân sağlamaktadır.

4.3.1. Ayetin Ayetle Tefsîri

Abdurrahmân es-Sa'dî Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim'i üstün beyan niteliklerine sahip eşsiz bir mucize olarak kabul etmektedir. Kur'ân, Allah Teâlâ tarafından, beşeri ihtiyaçlara uygun bir tarzda peyderpey nazil olmuştur.

Kur'ân ayetleri birbirini tefsir eder bir mahiyettedir. Bir ayetin tefsiri başka bir ayetle yapılmış olabilir. Diğer taraftan manası âmm olan bir lafız, başka bir ayet tarafından tahsis edilmiş olabilir. Bu konuda dikkat çekilmesi gereken en önemli husus, Kur'ân ayetlerinin birbirini tefsir ediyor olmasıdır. Bu ise, kitabın, Allah katından olduğuna dair büyük bir delildir:

“Hâla Kur'ân üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı.”²

es-Sa'dî, Kur'ân ayetlerinin doğru bir şekilde anlaşılması için, ayetlerin, içerisinde nazil oldukları bağlamın çok iyi bir şekilde tesbit edilmesi gerektiğini savunur. Bu anlamda, ayetin anlaşılmasına katkı sağlayacak yolları araştırır. Ayetleri

¹ Ayetten çıkarılabilecek dersler için bkz. es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 407–412.

² Nisâ, 4/82.

tefsîr ederken, onun sure içerisindeki bağlamı ile aynı konuyu ele alan diğer ayetlerle olan bağlantısını kurmaya çalışır. Bu itibarla tefsirinde, çok sık bir şekilde, konulu tefsîr yöntemini kullanmaya çalıştığını görebiliriz.

Bunun yanı sıra, es-Sa'dî'nin diğer bir metodu ise, aralarında konu birliği olmayan ancak birbirleriyle ilintilendirilebilecek ayetleri aynı bağlamda ele alarak tefsîr etmesidir. Tefsir ettiği ayetin anlamını daha da pekiştirmek için -söz konusu ayetin bağlamıyla aynı olmasa da- farklı ayetleri kullanmak suretiyle ayeti tefsîr eder. Bu yöntem, tefsîr anlayışının, daha çok irşad ve tebliğ gibi bir alana kaymasına sebep olduğu gözden kaçmamaktadır.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, tefsirde en çok benimsediği yöntem olan Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri yöntemine dair eserinde sayısız örnekler vardır. Bunlardan bir kaçını zikretmek istiyoruz:

Örnekler:

1. Fatıha suresinde, *“kendilerine nimet verilenlerin yoluna ilet.”* ayetinde geçen *kendilerine nimet verilenler*' in, Nisa suresi 79. ayetinde geçtiği üzere: Nebiler, siddîkler, şehidler ve salihler olduğunu ifade ediyor.¹

2. Müellife göre; Bakara suresi 37. ayetinde geçen ve Hz. Adem'in (as) Rabbinden telakki ettiği kelimelerden kasıt, onun şu ayette geçen duasıdır:²

*“(Adem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”*³

3. Kıyamet gününde hiçbir fidyenin kabul edilmeyeceğini belirten Bakara suresi 48. ayetini tefsîr ederken yine aynı gerçeği vurgulayan bir başka ayeti, zümer suresi 47. ayeti de zikretmiştir.⁴ Ayette şöyle buyruluyor:

*“Yeryüzünde olanların hepsi ve bir misli daha zalimlerin olmuş olsa, kıyamet günündeki kötü azap (tan kurtulmak) için fidiye olarak verseler, kabul edilmez. Allah katından onlara hiç hesaplamadıkları şeyler beliriverir.”*⁵

4. Bakara suresinin 233. ayetinde geçen ve annelerin, çocuklarını tam iki yıl emzirmelerini tavsiye eden ayeti tefsîr ederken, Ahkâf suresinin 15. ayetine değiniyor; çünkü söz konusu ayette hamilelik ile çocuğu sütten ayırmanın toplam süresinin otuz ay olduğu vurgulanmıştır. Buradan yola çıkan es-Sa'dî, çocuğu iki yıl emzirmeyi konu

¹ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 39.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 50.

³ A'râf, 7/23.

⁴ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 52.

⁵ Zümer, 39/47.

edinen ayetin ibâha ifade ettiğini, ancak iki yılı aşan emzirmelerin çocuğa herhangi bir fayda sağlayamayacağını kanıtlamaya çalışmıştır.¹

5. Uhud savaşı'nda Müslümanların, düşman ordularından kaçarak Allah Resûlünü (s) yalnız bırakmalarının konu edildiği Âl-i İmrân suresi'nin 155. ayetini tefsîrinde, Müslümanların Uhud günü savaş meydanından kaçmalarına sebep olan şeyin, gerçekte şeytanın tasallutu olduğunu hatırlatarak sözlerine şöyle devam ediyor: “Çünkü onlar, günah işlediler ve böylece şeytanın kendilerine musallat olmasına fırsat verdiler. Oysaki şeytan, gerçek müminleri yoldan saptıramaz.” Müellif, bu gerçeği hatırlattıktan sonra, ayetin tefsiri bağlamında İsra suresinin 65. ayetini zikrediyor:

*“Doğrusu benim mümin kullarım üzerinde senin bir hâkimiyetin olamaz. Rabbin vekil olarak yeter.”*²

6. Müfessir, Nahl suresi 41. ayette geçen “*Ahiret Ecri*” tabirini tefsir ederken: “Burada kastedilen ecir, muhacirlere verilecek olan mükâfat ve onların Allah katındaki dereceleridir.” diyerek ayetin tefsiri babında Tevbe suresi 20. ayetini zikreder:³

“İman edip de hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler, rütbe bakımından Allah katında daha üstündürler. Kurtuluşa erenler de işte onlardır.”

7. İnsan, belli bir yaratılış sürecinden geçmiştir. Yaradılış serüveni toprakla başlayan insan, bu sürecin sonunda belli bir olgunluğa ulaşmıştır.

İnsanın yaradılış sürecini konu edinen birçok ayet-i kerime bulunmaktadır. Müellif, bu ayetlerden birisi olan Müminûn suresi 12. ayeti tefsîrinde, insanın yaradılışından bahseden ve onun mükemmelliğini dile getiren diğer ayetleri de zikretmektedir.⁴

Abdurrahmân es-Sa'dî, tefsirinde her ne kadar sistematik anlamda konulu tefsîr yapmamış olsa da genel anlamda ayetlerin daha iyi anlaşılması için Kur'ân'ın diğer ayetlerinden oldukça istifade etmiştir. Çünkü onun benimsemiş olduğu tefsîr anlayışına göre Kur'ân ayetlerini en iyi, yine Kur'ân ayetleri açıklar. Bir başka ifadeyle Kur'ân tefsîrinde izlenmesi gereken en önemli metod, yine Kur'ân ayetlerinden yola çıkarak elde edilebilecek olan metoddur.

¹ es-Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîm*, s. 104

² İsra, 17/65.

³ Bu konudaki örnekler için bkz. Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Mufessiran*, s.182–202.

⁴ Bkz. es-Sa'dî, *Teysîru'l-Kerîm*, s. 549.

4.3.2. Ayetin Hadisle Tefsîri

Sünnet, İslâm'ın asli kaynaklarının ikincisidir. Kaynaklık teşkil etmesi açısından Kur'an'dan sonra gelir. Ve yine Kur'an tefsirinde kendisine müracat edilmesi gereken ikinci önemli kaynak da yine Sünnettir. Zira, Kur'an'ın mücmelini beyan etmesi, mutlakını takyid etmesi ve âmmını tahsis etmesi bakımından Kur'an'ın açıklayıcısıdır.

İslâm âlimleri, Kur'an'ı anlamak noktasında sünnetin büyük bir rolünün olduğuna vurgu yapmışlardır.

Abdurrahmân es-Sa'dî yaşadığı dönemin önemli bir hadis âlimidir. Daha önce de işaret edildiği üzere sahih hadislerin şerhini ihtiva eden *Behcetü Kulûbi'l-Ebrâr* isimli müstakil bir eseri de vardır.

Tefsirinde Resûlullah'ın (s) hadislerine yer vermekle birlikte bu konuda oldukça hassas davrandığı da görülür. O, her hadisi delil olarak kabul etmez; bir başka ifade ile hadis diye nakladilen haberleri, şer'i bir mevzuya delil olarak kabul etmesi bir yana terğib ve terhib babından bir amaç doğrultusunda dahi olsa bile eserinde yer vermez. O, sadece sıhhati konusunda emin olduğu hadisleri eserlerinde kullanmaya özen gösterir. Ancak ne var ki, eserlerinde yer verdiği hadislerin senedlerini nakletme ihtiyacı hissetmez.¹

Örnekler

1. Bakara suresi 152. ayette geçen فَادْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ ayetle ilgili şu hadisi nakletmiştir: “Her kim beni kendi nefsinde anarsa ben de onu kendi nefsimde anarım. Her kim beni bir topluluk arasında anarsa ben de onu onlardan daha hayırlı bir topluluk arasında anarım.”²

2. Âl-i İmrân suresinin 134. ayetini tefsirinde الْمُحْسِنِينَ sıfatı ile ilgili, Resûlullah'ın (s) cibril hadisini zikretmiştir. Söz konusu hadis-i şerifte Allah Resûlü (s) ihsânı şu şekilde tanımlamaktadır: “İhsân, Allah'ı görüyormuşçasına ona kulluk etmendir. Şayet sen onu görmüyorsan o seni görüyor.”³

¹ Bu konudaki örnekler için bkz. Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran*, 203–216.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 74. Hadisin tahriri için bkz. Buhârî, *Tevhid*, 15 ve Tirmizî, *Deavât* 131.

³ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 149. Hadisin tahriri için bkz. Buhârî, *İman*, 37, *Tefsir*, 31. sure, 2; Müslim, *İman*, 1, 5–7; Ebu Dâvud, *Sünne*, 16; Tirmizî, *İman*, 4; İbn Mâce, *Mukaddime*, 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 107, 132.

3. Âl-i İmrân suresi 180. ayeti olan وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ ayetini tefsirinde şu açıklamalarda bulunuyor: “Yani, Allah Teâlâ’nın kendilerine ihsan ettiği mal, mülk, şan, şeref ve ilim konusunda cimri davrananlar ve bu şekilde davranmalarının kendilerine hayır getireceğini zannedenler, kıyamet günü başkalarına vermekten sakındıkları ve cimri davrandıkları varlıkları kıyamet günü boyunlarına yüklenerek onlara azab edilecektir. Allah Resûlü şöyle buyuruyor: ‘Cimrinin malı kıyamet gününde iki boynuzlu bir yılan olarak kendisine görünecektir. Bu yılan onun boynuna binecek: ‘işte bem senin dünyadaki hazinen idim.’ diyerek kendisine işkence edecek.’ daha sonra da Allah Resûlü bu ayeti okudu.”¹

4. Nisa suresinde geçen ve bir erkeğin adaleti gözetebildiği takdirde birden fazla eşle evlenebileceğine ruhsat veren ayeti tefsîr ederken şu hadisi nakletmektedir: “Bir kadınla dört sebepten dolayı evlenilir: Malı, güzelliği, şöhreti ve dini için...”²

5. Müellif, özellikle ahkâmla ilgili ayetleri tefsir ederken özel bir itina gösterdiğini daha önce de ifade etmiştik. Tefsirinde ahkâm ile ilgili ayetlerin daha kapsamlı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Bu sebepten dolayı ahkâm ayetleriyle ilgili rivayetleri zikretmeye önem verdiği görülmektedir. Örneğin, ferâiz ve nikâh bahsinin ağırlıklı olarak geçtiği Nisâ suresinde ferâizle ilgili ahkam ifade eden şu önemli hadisleri ardı ardına zikretmiştir:

“Varise vasiyet etmek caiz değildir.”

“Ferâizi, ashâbu’l-ferâize verin, geri kalan da en yakın erkeğe aittir.”

“Neseb yoluyla haram olanlar, süt(emzirme) yoluyla haram olur.”³

6. Abdurrahman es-Sa’dî Hûd suresi 114 ayeti olan وَأَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ ayetini tefsirinde beş vakit namazı ve Cuma namazını eda etmenin, ramazan orucunu tutmanın, büyük günahlardan kaçınılması dmunda keffaret sayılacağını ifade eden söz konusu hadisi zikreder.⁴

4.3.3. Ayetlerin Sahabe Kavliyle Tefsiri

Hiz. Peygamber’den (s) sonra tefsir alanında en önemli misyonu Sahâbe nesli üstlenmiştir. Allah Resûlü’nün (s) yakın çevresinin oluşturduğu bu şahsiyetler, Kur’an ve Sünnetin daha sonraki nesillere aktarılması için üstün gayretler sarfetmişlerdir.

¹ es-Sa’dî, *Teysîru’l-Kerîm*, s. 158. Hadisin tahriri için bkz. Buhârî, *Zekat* 3; *Tefsir*, 3. sure 14; Nesâî, *Zekat*, 20; İmam Mâlik, *Muvatta’*, *Zekat*, 22; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 98,137.

² es-Sa’dî, *Teysîru’l-Kerîm*, s. 165.

³ Bkz. es-Sa’dî, *Teysîru’l-Kerîm*, s. 168–178.

⁴ es-Sa’dî, *Teysîru’l-Kerîm*, s. 391.

Vahyin nüzûlüne bizzat şahid olmaları, özellikle Kur'an konusundaki yetkinliklerini bir kat daha arttırmıştır.

Bununla beraber sahabenin Kur'an anlayışı homojen bir nitelik taşımamaktaydı. Zira hem bakış açıları ve hem de yaşadıkları çevreler, birbirinden oldukça farklıydı. Onlardan her birinin, beşeri ve ilmi nitelikleri bakımından kendine has bir yönü vardır. Bununla birlikte onların, Kur'an ayetlerine yaklaşımlarını şekillendiren en önemli amiller, dini ve lügavi yönleri olmuştur. Onların bakış açıları genelde bu eksendedir.

Abdurrahmân es-Sa'dî Kur'an'ın anlaşılması hususunda önemli bir konuma sahip olan sahabenin önde gelenlerinden olan ve tefsire olan vukufiyetleriyle bilinen İbn Abbas (ra) ve İbn Mesud'tan (ra) nadir de olsa bazı rivayetler nakletmiştir. Örneğin; Âl-i İmrân suresi 102. ayetinde geçen ve "*hakıyla Allah'tan korkmak* ile ilgili İbn Mes'ud'un şu sözlerini naklediyor:

"Allah'tan hakıyla korkmak demek, ona gerektiği gibi itaat ederek, ona karşı gelmemek; devamlı surette onu hatırlamak ve asla unutmamak, ona şükretmek ve asla ona nankörlük etmemek suretiyle olur."¹

Abdurrahan es-Sa'dî, sahabe döneminin en büyük âlimlerinden olan İbn Abbas'tan nakillerde bulunmuş ve bazı konularda onun görüşüne atıfta bulunmuştur. Örneğin Nisa suresi 11. ayetini tefsirinde ashâbu'l-ferâiz ile ilgili olarak, onların kimlerden müteşekkil olduklarına dair İbn Abbas rivayetini nakleder.²

Müellif bu hususlarla ilgili olarak İbn Abbas'ın görüşlerine işaret etmiş ve dolaylı yoldan bu görüşleri benimsediğini ima etmiştir. Örneğin; Maide suresi 33. ayette geçtiği üzere Allah ve Resûlüne açıkça savaş ilan ederek yeryüzünde bozgunculuk çıkaranların ne şekilde cezalandırılmaları gerektiğini detaylı bir şekilde ele alıp açıkladıktan sonra, bu görüşün İbn Abbas başta olmak üzere, birçok müctehid imamın görüşü olduğuna vurgu yapmıştır.³ Müellif ayrıca Ashâbtan Muğire b. Şu'be' ve Muhammed b. Mesleme'den ahkâm ayetleriyle ilgili nakillerde bulunmuştur.⁴

Abdurrahmân es-Sa'dî, ayrıca Tâbiîn'in ileri gelenlerinden en önemlileri Mücâhid'ten⁵ Katâde'den⁶ ve daha birçok tabiinden nakillerde bulunmuştur. Ancak bu mevzunun daha fazla uzamasını istemediğimiz için bu şahısların sadece isimlerini zikretmekle yetinmek istedik.

¹ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 142.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 166.

³ Bkz. es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 230, 233.

⁴ Bkz. es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 166.

⁵ Bkz. es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 127.

⁶ Bkz. es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 795

5. TEFSİR USÛLÜ KONULARIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

5.1. Geleneksel Anlayışta Esbâb-ı Nüzûl

Kur'ân ayetleri, nüzûl itibariyle birkaç kısımda incelenebilir. Bir kısmı herhangi bir sebebe dayanmaksızın kendiliğinden nâzil olan ayetler; bir kısmı da bir olay veya bir soru üzerine nâzil olan ayetlerdir. Bazı âlimler, Kur'ân ayetlerinin belli bir süreçte cereyân eden olayları şekillendirdiği için bu tür bir ayırımın çok da gerekli olmadığı kanaatindedirler. Ancak ayetlerin hangi sebepten dolayı indiklerini bilmek, hiç şüphe yok ki faydalıdır. Hatta bazı âlimler Sebeb-i nüzûlü bilmeyi oldukça gerekli görmüşlerdir. Mesela; Vâhidî, nüzûl sebebine vakıf olunmadan ayetin tefsîr edilemeyeceği görüşündedir. Aynı şekilde İbn Dakîk el-İd, Nüzûl sebebinin bilinmesinin, Kur'ân'ın manasını anlamada en kuvvetli yol olduğunu söyler. İbn Teymiyye ise, sebeb-i nüzûlü bilmenin, ayeti anlamaya yardımcı olacağı görüşündedir.¹

Kur'ân ayetlerinin nüzûl sebepleri anlamına gelen bu tabir, Hz. Peygamber(s) döneminde meydana gelen ve Kur'ân'ın bir veya birkaç âyetinin yahut bir sûresinin inmesine yol açan olay, durum veya soruyu ifade etmek için kullanılır. Kur'ân âyetlerinin tümü belli sebeplere bağlı olarak inmemiştir. Âlimler sadece 500 kadar âyetin bu şekilde nüzûl sebeplerinin bulunduğunu tesbit etmişlerdir. İbn Teymiyye, bunların dışında kalan ve önemli bir kısmı geçmiş peygamberlerin kıssaları ile âhirete dair haberlerden oluşan çok sayıdaki âyetin nüzûl sebebini herhangi bir olayda değil doğrudan doğruya âyetlerin kendi muhteva ve mânalarında aramak gerektiğini söyler.²

Buna göre Kur'ân âyetlerinin büyük bir kısmı özel bir olaya, konuya, dolayısıyla belirli bir sebebe bağlı olarak değil; genellikle insanların ihtiyaç hissettikleri hususlarda onları bilgilendirmek, eğitmek, aydınlatmak, yönlendirmek veya uyarmak maksadıyla indirilmiştir. Böylece aslında Kur'ân'ın herhangi bir âyetinin sebepsiz ve hikmetsiz bir şekilde indiği düşünülemez ise de esbâb-ı nüzûl tabiri özellikle belirli bir sebebe bağlı olarak nâzil olan âyetler için kullanılır.³

İslâm âlimleri nüzûl sebepleriyle ilgili rivayetlerin sıhhatini tesbitte oldukça titiz davranmışlardır. Bu konudaki rivayetlerin muteber sayılabilmesi için bunların muttasıl bir senedle Hz. Peygamber'e (s) ulaşması gerekli görmüşlerdir. Bu da söz konusu ha-

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, I, 86–100.

² İbn Teymiyye, *Mukaddime*, s. 10.

³ Demirci, 'Esbâb-ı Nüzûl', *DİA*, XXI, 360.

berin ya doğrudan doğruya sahâbîlerden veya onlardan bizzat duyma ve işitme yoluyla haberi alan tabîîlerden rivâyet edilmesiyle gerçekleşir.¹

Ayetlerde kastedilen mananın, sebab-i nüzûlde nakledilen rivayetlerle sınırlı tutulması, ilâhî mesajı genel ve ebedî maksatlarından uzaklaştıracağı, yorum zenginliğine engel olacağı şüphesizdir. Ayrıca esbâb-ı nüzûlle ilgili rivayetlerin hadis tekniği açısından tereddüt doğurması veya rivayetler arasındaki tercihte farklı görüşlerin ortaya çıkması, rivayetlerin bazen senetsiz nakledilmesi, esbâb-ı nüzûlle ilgili gibi görünen fakat aslında âyetin yorumuyla alâkalı olmayan rivayetlerin, esbâb-ı nüzûle dair rivayetlerden ayrılmasının güçlüğü gibi bazı hususlar esbâb-ı nüzûlden faydalanma imkânını daraltmıştır.

Âyetlerin daha doğru anlaşılmasında esbâb-ı nüzûlden yararlanma yolunun açık tutulmasında fayda bulunmakla birlikte İslâm âlimlerinin esbâb-ı nüzûl meseleleriyle gereğinden fazla meşgul olmalarının mesailerini verimsizleştirebileceği, Kur'an'a bakış ufuklarını daraltacağı, ilâhî mesajı daha kapsamlı ve çözüm üretici bir şekilde ele alma imkânlarını kısıtlayacağı, yeni problemleri Kur'an perspektifinden değerlendirme ve çözüme kavuşturma yolunu tıkayabileceği gibi sakıncalar da gözden uzak tutulmamalıdır.²

Özellikle son dönemlerde, ayetlerin tefsiri konusunda sebab-i nüzûlü olmazsa olmaz bir araç olarak görenlere karşı gelişen tutumun gittikçe güçlendiğini görmekteyiz. Bu anlayışın en önemli ayırıcı özelliği sebab-i nüzûlü, ayetin evrenselliğinin önünde önemli bir engel olarak görmeleridir. Buna göre sahabenin, ayeti anlama ve tefsir etme şekli olan sebab-i nüzûl ile ilgili rivâyet, ayetin kastettiği mananın kendisi değildir. Yani bir ayet, nüzûlüne sebep olan hadise veya fiilden daha evrensel bir anlam taşımaktadır.

Bu görüşü savunanlara göre, ayetlerin anlaşılmasına katkısı bulunmayan sebab-i nüzûl rivayetlerinin, tefsirlerde çokça yer alması, Kur'an'ın evrenselliğine gölge düşürmekte, en azından bazı okuyucuların zihinlerinde Kur'an'ın evrensel olmadığı izlenimini uyandırmaktadır.³ Dolayısıyla ayetlerle ilgili sebab-i nüzul rivayetlerinin çokça yer alması ayetlerin anlaşılması noktasında fayda sağlamak yerine zarar vermektedir.

Sebeb-i nüzûl rivayetlerine fazlaca önem atfedilmemesi gerektiğini savunanların önemli çıkış noktalarından birisi de Kur'an'ın, kolaylaştırılmış bir kitap olduğu

¹ Demirci, 'Esbâb-ı Nüzûl', *DİA*, XXI, 361

² Demirci, 'Esbâb-ı Nüzûl', *DİA*, XXI, 361.

³ M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 293.

gerçeğidir. Öte yandan Kur'an ayetleri birbirini açıklamaktadır. Allah Resûlü (s) Ashâbın anlayamadığı bazı ayetleri de açıklamıştır. Bütün bunlara rağmen nüzûl sebebini bilmenin, ayetlerin anlaşılmasında olmazsa olmaz bir koşul saymak kabul edilemez. Üstelik nakledilen bu rivayetler Resûlullah'ın (s) dikte ettirdiği rivayetler değil, sahabe veya tabiinin değerlendirmeleridir.

Bu görüş sahiplerine göre bu konudaki belki de en mutedil yaklaşım yukarıda da belirttiğimiz gibi, nüzûl sebebinin, ayetlerin anlaşılmasına yardımcı olacağı yönündeki İbn Teymiyye'nin görüşüdür. Çünkü her ne kadar sahabe ve tabiinin Kur'an'ı nasıl tefsir ettikleri bizce önemli olsa da bunun vazgeçilmez bir koşul olarak öne sürülmesi kabul edilemez bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

İşte tam bu noktada Abdurrahmân es-Sa'dî'nin de sebeb-i nüzûle yaklaşım tarzının aynı bu doğrultuda olduğunu hatırlatmak isteriz. O, sebeb-i nüzûlünü zikrettiği ayetlerin günümüzde nasıl anlaşılması gerektiği üzerinde durmayı ihmal etmemiştir.

5.1.1. es-Sa'dî'nin Esbâb-ı Nüzûl Anlayışı

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin sebeb-i nüzûle yönelik bakış açısını şu kaideye özetlemiştir: **“Ayetlerde asıl olan sebebinin hususiliği değil; lafzın umumiliğidir.”** Bu kaide onun bu konudaki düşüncelerini özetlemesi açısından son derece önemlidir. Çünkü bu kaidenin göz önünde bulundurulması müfessire büyük bir fayda sağlayacaktır. Bu kaidenin ihmal edilmesi veya görmezden gelinmesi ise müfessiri hataya düşürür. Nitekim bu kaidenin ifade ettiği bu önemli gerçek, muhakkik ve usûl âlimleri başta olmak üzere, bir çok alimin, üzerinde ittifak ettiği bir husustur.² es-Sa'dî esbâb-ı nüzûl konusunda şu değerlendirmelerde bulunur:

“Müfessirlerin, ayetlerle ilgili sebeb-i nüzûl babında zikretmiş oldukları rivayetler, ayetin manasını açıklayan birer örneklemedir. Ayette kastedilen mana, sebeb-i nüzûlde ifade edilen sebepten ibaret değildir. Bazılarının: *‘Bu ayet şu veya bu sebeple nazil oldu.’* demelerinden kasıt, zikredilen bu sebebin, ayetin muhtemel anlamlarından sadece biri olduğu anlamına gelir. Yoksa ayetin, nüzûl sebebi dışında bir kapsamda değerlendirilemeyeceği anlamına gelmez; çünkü Kur'ân, İslâm ümmetinin bütününü hidâyete erdirmek üzere gönderilmiştir. Bu itibarla İbn Abbas şöyle demektedir: *‘Allah Teâlâ'nın ‘Ey iman edenler!’* hitabını duyduğunuzda ona iyice kulak

¹ Bu konudaki geniş açıklamalar için bkz. Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, s. 292–297.

² es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 10.

verin; çünkü bu ayet ya size emredilen bir hayrı veya sakınmanızı dilediği bir nehyi içermektedir.”

Müellifin en önemli öğrencilerinden biri olan İbn ‘Useymîn, Onun bu sözlerini şu şekilde izah ediyor: “Asıl olan, âmm lafzın şümüllü olmasıdır. Âlimler bu konuda şöyle derler: ‘Bir ayetin iniş sebebi, ayetin kastettiği mananın kapsamına kat’i olarak dâhil olur. Bunun dışındaki anlamlar ise zanni olarak ayetin manasına dâhil olur. Çünkü âmm lafız, birden fazla mana ifade eder. Ayetin nüzûl sebebi olan olay, ayetin ifade ettiği mananın kapsamına kat’i olarak girer. Örneğin; Mücâdele suresinde nakledildiği şekliyle, eşini, Resûlullah’a (s) şikâyet eden kadın, zıhar ayetinin kapsamına kat’i olarak girer; ancak söz konusu kadının dışında kalan aynı durumdaki kadınlar da bu ayetin kapsamına zanni olarak girerler.”¹

5.1.2. Esbâb-ı Nüzûle Dair Tefsirinden Örnekler

Abdurrahmân es-Sa’di eserinde, ayetlerin nüzul sebebini nadiren zikreder. Çünkü her ayetin günümüz insanına hitab eden yönünün olması gerektiği düşüncesine sahip olması sebebiyle bu tür rivayetlere fazlaca yer vermediği görülür. Çünkü O, yukarıda da ifade etmeye çalıştığımız gibi ayetlerin nüzûlüne sebep olan olayların hususi; ayetlerden çıkarılacak anlamların ise umumi olduğu kanaatindedir.

Tefsirinin bazı bölümlerinde ayetlerin nüzûl sebebini zikreden müellif, bu konuda herhangi bir yöntem izlememektedir. Yani ayetin nüzul sebebini zikrederken rivayetin sahih olmasına dikkat etmekten başka özel bir sebep aramaz.

1. Abdurrahmân es-Sa’dî, Mâide suresi 93. ayeti tefsîr ederken, bu ayetin, içkinin haram kılınmasının ardından daha önceleri içki içen kimselerin durumlarını açıklamak ve onların, daha önce işlemiş oldukları bu tür suçlardan dolayı herhangi bir sorumluluklarının olmadığını bildirmek için nazil olduğunu belirtir. Ayetin nüzûlüne sebep olan rivayeti naklettikten sonra, şu şekilde ifadeleriyle, ayetin günümüze bakan yönü üzerinde durmayı da ihmal etmez:

“Ayette geçen nefiy edatı, ayetin kapsamında zikredilen kimselerle birlikte başkalarını da kapsamaktadır. Allah Teâlâ ayetin devamında: *‘yeter ki takvalı davranıp iyi işler yapsınlar. Allah iyilik edenleri sever.’* buyurmaktadır. Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz ki daha önceleri içki içenlerin bağışlanmalarının tek şartı, söz konusu fiili terk etmeleri, gerçek anlamda Allah’a inanmaları ve işledikleri günahları bir daha

¹ es-Sa’dî, *el-Kavâ’idü l-Hisân*, s. 10.

işlememeleri konusunda ahd etmeleridir. Diğer taraftan, sadece içki değil haram olan bütün yiyecek ve içecekler de bu ayetin kapsamında değerlendirilmelidir.”¹

2. Hz. Zeyd ile Zeyneb (ra) hakkında nazil olan Ahzab suresi 37. ayetini tefsîr ederken şu değerlendirmelerde bulunur:

“Bu ayetin nüzûl sebebi, Allah Teâlâ’nın, mü’minler için genel bir hüküm koymak istemesidir. Sözkonusu hüküm şudur: ‘Evlatlıklar her açıdan gerçek evlat gibi değildirler. Onların eşleriyle evlenmekte hiçbir sakınca yoktur.’ Evlatlıkların eşleriyle evlenmeme yasağı Araplarda yaygın olan bir gelenektir. Dolayısıyla bu geleneğin, bizzat Resûllullah’ın (s) uygulamasıyla izale edilmesi gerekiyordu ki Allah Teâlâ bu şekilde bir uygulamayı Resûllullah’ın (s) şahsında sona erdirmek istemiştir. İşte ayetin nüzul sebebi bu olaydır.”²

3. Abdurrahmân es-Sa’dî, “*Kullarım beni sana soracak olurlarsa ben onlara çok yakınum.*”³ ayetinin nuzul sebebiyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

“Bu ayet-i kerime Ashâbın, Allah Resûlüne (s) gelerek: ‘Rabbimiz bize çok mu yakın? Biz ona dua edersek bizi duyar mı?’ sorusu üzerine cevap olarak nazil olmuştur.”⁴

4. “*Ey iman edenler! Birinize ölüm gelip çatınca vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin...*”⁵ ayetinin nüzûl sebebi ile ilgili olarak da:

“Bu ayet-i kerime temim ed-Dârî ve Adıy b. Bedâ’ hakkında nazil olmuştur. Bu rivayette Adıyy, Hatim’e vasiyette bulunmuştur.”⁶ şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur.

5. “*Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O'na yalvaranları kovma! Onların hesabından sana bir sorumluluk; senin hesabından da onlara herhangi bir sorumluluk yoktur ki onları kovup ta zalimlerden olasın!*”⁷ Bu ayetin nüzûl sebebi ile ilgili es-Sa’dî:

“Kureyşten veya diğer Arap kabilelerinden bazıları Allah Resûlü’ne (s) şu teklifte bulundular: ‘Eğer kabul edersen biz sana tabi oluruz; ancak sen de etrafında bulunan fakir sahabilerden falanca ve falanca kişileri kov. Çünkü Araplar, onlarla birlikte oturduğumuzu görürlerse bundan utanç duyarız.’”⁸ şeklindeki rivayeti nakleder.

¹ es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm*, s. 243.

² es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm*, s. 665.

³ Bakara, 2/186.

⁴ es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm*, s. 87.

⁵ Mâide, 5/106.

⁶ es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm*, s. 247.

⁷ En’âm, 6/52.

⁸ es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm*, s. 258. Bu konudaki diğer rivayetler için bkz. Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa’dî Mufessiran*, s.245–273.

6. Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, nüzûl sebeplerini zikrettiği başka ayetler de Tevbe suresi 75–77. arası ayetleridir. Bu ayetlerde Allah'ın, kendisine ihsanda bulunduğu bir kimsenin tasaddukta bulunacağı hususunda daha önceleri söz verdiği halde bu sözünde durmaması ve bu sebeple nifak hastalığıyla cezalandırılmasını konu edinmektedir:

“Onlardan kimi de, Eğer Allah lütuf ve kereminden bize verirse, mutlaka sadaka vereceğiz ve elbette biz sâlihlerden olacağız! diye Allah'a and içti. Fakat Allah lütfundan onlara (zenginlik) verince, onda cimrilik edip (Allah'ın emrinden) yüz çevirerek sözlerinden döndüler. Nihayet, Allah'a verdikleri sözden döndüklerinden ve yalan söylediklerinden dolayı Allah, kendisiyle karşılaşacakları güne kadar onların kalbine nifak (iki yüzlülük) soktu.”¹

Müellif bu ayetin nüzûl sebebi ile ilgili şu rivayeti zikrediyor: “Bu ayetler Sa'lebe isminde bir münafık hakkında nazil olmuştur. Bu şahıs Allah Resûlüne (s) gelerek, kendisine, lütfundan bir şeyler ihsan etmesi için Allah'a dua etmesini söylemişti. Allah'ın da kendisine bir şeyler ihsan etmesi durumunda mutlaka sadaka vereceğini ve akrabalık bağlarını gözeteyeceğini, hak yolda karşılaşılan sıkıntıların giderilmesi için insanlara destek olacağını söylemişti. Hz. Peygamber (s) onun için dua etti. Adamın koyunları vardı. Hz. Peygamber'in (s) bu duası sayesinde koyunları artmaya başladı. Nihayet koyunlarını alarak Medine'nin dışına çıktı. Beş vakit namazın artık sadece bir kaçına gelebiliyordu. Gittikçe de namazlardan uzaklaşmaya başladı. Öyle ki sadece Cuma namazına gelmeye başladı. Koyunları arttıkça namazdan uzaklaştı. Artık ne Cuma namazına ne de vakit namazlarına gelmez oldu.

Hz. Peygamber (s) onun yokluğunu fark edince halini sordu. Adamın durumu konusunda ona bilgi verildi. Bir gün zekât memurları zekât toplamak üzere gönderildiler. Memurlar Sa'lebe'ye uğrayınca, onlara zekât vermek istemedi. Onlar da gelip durumu Resûlullah'a (s) iletince: ‘Yazıklar olsun Sa'lebe'ye!’ diye buyurdu. Bunun üzerine o ve onun gibilerinin hakkında bu ayet-i kerime nazil oldu. Ayetin nüzûlünden arkadaşları onu haberdar edince zekatını vermek istedi; ancak Resûlullah(s) onun zekatını kabul etmedi. Hz. Peygamber'in (s) vefatından sonra zekâtını Hz. Ebû Bekir'e (ra) vermek istediye de yine kabul edilmedi. Ömer (ra) döneminde de zekâtı kabul edilmeyen bu şahsın Osman (ra) döneminde vefat ettiği nakledilir.”²

¹ Tevbe, 9/75-77.

² es-Sa'dî, *Teyâsîru'l-Kerîm*, s. 345.

3. Son olarak Abdurrahman es-Sa'dî'nin nüzûl sebebini zikrettiği ve Hz. Ebû Bekir (ra) hakkında nazil olduğu söylenen Leyl suresi 5–19 arasındaki ayetlerin nüzûl sebebiyle ilgili naklettiği rivayeti aktararak bahsimize son vermek istiyoruz:

“Artık kim verir ve sakınırsa, Ve en güzeli de tasdik ederse, Biz de onu en kolayla hazırlarız (onda başarılı kılarız)...”¹

Abdurrahmân es-Sa'dî bu ayetin nüzûl sebebiyle ilgili şu değerlendirmelere yer verir: “Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi Hz. Ebû Bekir'i (ra) de ilgilenmektedir. Hatta bu ayetin nüzûl sebebinin, bizzat kendisi olduğunu söyleyenler bile olmuştur. Çünkü onun üzerinde, hiç kimsenin bir nimet borcu veya bir minnet borcu yoktur.”

Dikkat edileceği üzere müellif, bu rivayetlerin kimden nakledildiğini zikretmemiştir.²

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin ayetlerin nüzûl sebebine dair yaptığı nakillerin zikrettiklerimizden ibaret olmadığını söylemek isteriz. Sözü uzatmamak açısından bu örneklerden sadece bir kaçını burada zikretmeyi yeterli gördük.

5.2. Geleneksel Anlayışta Nâsîh ve Mensûh

Nesh kelimesi ن-س-خ kökünden türetilen bir mastardır. Sözlükte şu anlamlara gelir:

a) İzâle etmek, gidermek, yok etmek.³

فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكُمُ اللَّهُ آيَاتِهِ

“Allah, şeytanın attığını derhal nesh eder. Sonra kendi ayetlerini sağlamlaştırır,”⁴ ayetinin bu anlamda kullanıldığı görülür. Güneşin gölgeyi, ihtiyarlığın gençliği nesh etmesi de bu anlamdadır.⁵

b) Nakl (aktarmak) manasına gelir. Bu işlem de ya bir şeyi bir yerden alıp, diğer bir yere nakletmek veya bir halden diğer bir hale taşımak demektir. Arapların, *Nesehtü'l-Kitâbe* “Bir kitapta olanları aynen bir başka kitaba aktardım.” şeklindeki ifadeleri bu manadadır.⁶

c) Yazmak anlamına gelir.

إِنَّا كُنَّا نَسْنَسَخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

¹ Leyl, 92/5–7 ve 19. ayete kadar devam eden diğer ayetler.

² Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa'dî Mufessiran*, s. 241.

³ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Lüğaviyye*, s. 240; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 29.

⁴ Hacc, 22/52.

⁵ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa V*, 338.

⁶ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku'l-Lüğaviyye*, s. 240; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 27.

“Şüphesiz neler yapıyor idiyse, biz(meleklerle) neshettiriyorduk”¹ ayetinde kullanılan nesh bu manadadır.²

Resûlullah’ın (s) sünnetinde ve İslâm’ın ilk dönemlerindeki kaynaklarda, neshin bugünkü gibi toplu bir tarifini bulmak mümkün değildir. Sahabe döneminde daha geniş ve çok daha kapsamlı anlamlarda kullanılmaktaydı. Mesela: İbn Abbas’tan nakledilen, İbn Mes’ud tarafından da desteklenen görüşe göre mensûh kavramı müteşabih ayetler için, nâsih kavramı ise muhkem ayetler için kullanılırdı.³

İlk dönem İslâm âlimleri mutlakın takyidine, mücmel ve müphemînin tebyînine, âmmin tahsisine, hatta istisnaya bile nesh diyorlardı. Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’dan indirilmesi olayına nesh diyen âlimler de olmuştur. Kimi âlimlere göre Kur’an’da bazı ayetler, sureler, tekrar kaldırılmış veya unutturulmuştur. Nitekim buna da nesh denir.⁴

İlk dönem İslâm âlimleri tarafından nesh için yapılan bu farklı tanımlardan sonra müteahhir âlimlerinin çoğu, belli bir tanım üzerinde birleşerek neshi şu şekilde tarif etmişlerdir: “Şer’i bir hükmün, aynı şekilde başka bir şer’i hüküm tarafından geçerliliğinin kaldırılmasıdır.”⁵ Buna göre hükmü kaldırılmış olan şer’i hükme *mensûh*, mensûhun, hükmünü ortadan kaldıran şer’i delile ise *nâsih* bu olaya ise *nesh* denir.

İslâm âlimlerinin çoğunluğu Kur’an’da, neshin olduğu kanaatindedirler. Onlar bu görüşlerini şu ayetlerle delillendirmektedirler:

1. “Biz bir âyetin yerine başka bir âyeti getirdiğimiz zaman -ki Allah, neyi indireceğini çok iyi bilir- "Sen ancak bir iftiracısın" dediler. Hayır; onların çoğu bilmezler.”⁶ Buna göre Allah Teâlâ, bir ayetin yerine başka bir ayet indirmek suretiyle daha önceki ayeti neshetmektedir. Neshe kail olanların ikinci delilleri ise şu ayetlerdir:

2. “Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak (ertelersek) mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kadirdir.”⁷

3. “Allah dilediğini siler, (dilediğini de) sabit bırakır. Bütün kitapların aslı onun yanındadır.”⁸

4. Bu konudaki diğer delilleri ise, Kur’an’da neshin varlığına dair icmanın bulunduğu; vakia olarak hükmü mensuh olan ayetlerin Kur’an’da mevcut olduğu ve

¹ Câsiye, 45/29.

² Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 490.

³ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II, 90.

⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 30.

⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 28.

⁶ Nahl, 16/101.

⁷ Bakara, 2/106.

⁸ Ra’d, 13/39.

bunun da fiili bir delil teşkil ettiğidir.¹ Neshi savunanlar bu deliller dışında başka deliller de öne sürmektedirler.

Kur'an'da, neshin gerçekleştiğini kabul etmeyen İslâm âlimleri ise bu delillere ayrı ayrı itiraz etmişler ve detaylı bir şekilde izahlarda bulunarak onları çürütmeye çalışmışlardır.² Örneğin; bu itirazlardan birisi neshin varlığına delil olarak sunulan Nahl suresi 101. ayetinin Mekki bir ayet olduğu ve Ahkâmla ilgili bir ayet olmadığıdır. Öte yandan ayetin lafzına baktığımızda ayette sözkonusu olanın açıkça nesh olmadığı görülür. Çünkü Kur'an ayetlerinin peyder pey nazil olduğu düşünülecek olursa zaman içerisinde yeni ayetlerin inmesi ile ayetlerin yerleri değişebiliyordu. Ayette geçen değiştirme eylemi bu durum için de söz konusu olabilir. Diğer taraftan söz konusu ayet, Kur'an ayetlerinin mekân değişikliğine işaret olabileceği, zaman açısından değişikliğe de işaret etmesi de muhtemeldir. Bu durumda ayette söz konusu edilen 'ayet'ten maksat şariat olabilir. Yani Muhammed'in (s) peygamber olarak gönderilmesiyle daha önceki peygamberlerin risaletlerinin sona ermiş olduğu da kastedilmiş olabilir. Çünkü bu ayetin Mekke'nin son dönemlerinde nazil olması ve bu dönemde Mekke müşriklerinin Medine'deki Ehl-i Kitapla ilişki kurmaya başladıkları ve Resûlullah aleyhinde kendilerinden yardım talep etmeye başladıkları döneme rastlaması açısından manidardır. Ayrıca bir sonraki ayet de bu durumu desteklemektedir. Ayette: *"Şüphesiz biz onların: "Kur'an'ı ona ancak bir insan öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Kendisine nisbet ettikleri şahsın dili yabancısıdır. Halbuki bu (Kur'an) apaçık bir Arapçadır."*³

Neshe kail olanlara yöneltilen itirazlar hiç şüphesiz bunlarla sınırlı değildir; ancak bu itirazları burada zikretmek ve detaylı bir şekilde ele alarak izahlarda bulunmak konuyu, amacının dışına taşıyacağı için burada neshi kabul eden es-Sa'dî'nin nesh anlayışına ve Kur'an'da neshin bulunduğunu savunurken öne sürdüğü delillere geçmek istiyoruz.

5.2.1. Abdurrahmân es-Sa'dî'nin Nesh İle İlgili Görüşleri

Yukarıda da ifade ettiğimiz üzere Abdurrahmân es-Sa'dî neshi kabul eden İslâm âlimlerinden birisidir. Kur'an ayetlerinin birbirini neshettiğini kabul eder. Müellif, neshin söz konusu edildiği Bakara suresinin 106. ayetini tefsirinde neshi şu şekilde tanımlıyor: "Nesh etmek, nakletmek anlamına gelir. Neshin hakikati ise, mükellefleri

¹ Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, II, 89.

² Bu delillerin tartışılması ile ilgili geniş izahlar için bkz. M. Said Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 89-122.

³ Nahl, 16/103.

bir şer'i hükme yöneltmek veya bir hükmü tamamen ortadan kaldırmaktır. Yahudiler neshin olmadığını iddia etmişlerdi. Oysaki nesh Yahudilerde de vardır.”¹

Abdurrahmân es-Sa'dî neshi şu sözlerle delillendirmeye çalışıyor: “Allah Teâlâ nesh konusundaki hikmeti açıklarken, onun, bir ayeti neshettiğinde veya o ayeti unutturduğunda neshedilen ayetten daha hayırlısını veya fayda bakımından benzeri olan başka bir ayeti getireceğini bildirmektedir. Bu da şuna delalet etmektedir ki, nesh daha az bir maslahat için gerçekleşmez. Nâsih ayetle ya daha hayırlı bir hüküm ya da fayda bakımından mensuh olan hükme eşit başka bir hüküm getirilir; çünkü Allah Teâlâ'nın bu ümmete olan fazlı oldukça geniştir. Kim, nesh konusunda bir şüphe içerisinde olursa, Allah'ın hâkimiyet ve kudreti konusunda bir şüpheye düşmüş demektir. Kur'ân ve sünnette cereyan eden nesh, Allah Teâlâ'nın, kullarına olan merhametinin bir gereğidir.”²

Görüldüğü üzere es-Sa'dî'nin bu sözleri oldukça dikkat çekicidir. O, Kur'an'da, neshin varlığına, meseleyi adeta imanî bir konu haline getirecek düzeyde inanmaktadır. Zira neshi, toplumun, Allah Teâlâ'nın koyduğu yasalar dâhilinde hayat sürmesinin doğal bir sonucu olarak görmektedir.

Abdurrahmân es-Sa'dî aşağıdaki ayetlerin neshediliği kanaatini taşımaktadır:

1. İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanlar, Mescid-i Aksâ'ya yönelerek namaz kılıyorlardı. Ancak bu uygulama daha sonra gelen şu ayetle neshedilmiştir:

*(Ey Muhammed) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin. Şüphe yok ki, ehl-i kitap, onun Rablerinden gelen gerçek olduğunu çok iyi bilirler. Allah onların yapmakta olduklarından habersiz değildir.*³

2. Müellifin, mensuh olduğuna işaret ettiği ayetlerden bir diğeri ise, bir tek müslümanın on tane müşriki mağlub edeceğini bildiren ayettir. Ayet şöyledir:

*“Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunsa, iki yüze (kâfire) galip gelir. Eğer sizden yüz kişi bulunsa, kâfir olanlardan bin kişiye galip gelir. Çünkü onlar anlamayan bir topluluktur.”*⁴

¹ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm* s. 62.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm* s. 62.

³ Bakara, 2/144.

⁴ Enfâl, 8/65.

Müellif bu ayetin mensuh olduğuna dair şu şekilde deliller sunuyor: “Allah Teâlâ Müslümanların sorumluluğunu hafifletmek için bir sonraki ayette bu hükmü kaldırarak şöyle buyurmuştur: *“Şimdi Allah, yükünüzü hafifletti; sizde zayıflık olduğunu bildi. O halde sizden sabırlı yüz kişi bulunursa, (onlardan) ikiyüz kişiye galip gelir. Ve eğer sizden bin kişi olursa, Allah'ın izniyle (onlardan) ikibin kişiye galip gelirler. Allah sabredenlerle beraberdir.”*¹

Abdurrahmân es-Sa’dî, bu ayetlerin mensuh olduğunu iddia ederken, öyle anlaşıyor ki ayetlerin farklı ortam ve şartlar için nazil olduklarını hesaba katmamaktadır. Zira inanmış yirmi kişinin, inkârcı iki yüz kişiyi mağlub edeceğini bildiren ayet ile ardından gelen ve inanmış bin kişinin inkârcı iki bin kişiyi mağlup edeceğini bildiren ayet arasında hiçbir çelişki bulunmamaktadır. Birinci ayet Müslümanların ilk dönemlerine, yani inananların sarsılmaz bir iman ve teslimiyete sahip oldukları dönemin şartlarına göre nazil olmuştur. İkinci ayet ise, Müslümanların nicelik olarak sayılarının arttığı, ama nitelik olarak ilk dönemdeki gibi bir seviyeye ulaşamadıkları dönemin şartlarına göre nazil olmuştur. Ayrıca ilk ayette, sayı yüz iken ikinci ayette bu sayı bin olmuştur. Bu da gösteriyor ki Müslümanlar nicelik olarak artmışlardır. Ancak nitelik bakımından durumlarında bir değişme olmadığı için Allah Teâlâ onların sorumluluğunu hafifletmiştir. Bu itibarla bu ayetlerin birbirini neshetmediği açıkça anlaşılmaktadır.

Abdurrahmân es-Sa’dî, nesihle ilgili verdiği örneklerde bazen, ayetin neshedilip neshedilmediği ile ilgili sadece ihtilafı zikretmiş ayetle ilgili bir görüş belirtmemiştir. Nitekim haram aylarda savaşmakla ilgili nazil olan ayet hakkında aynı şekilde bir yaklaşıma sahiptir. Söz konusu ayet şöyledir:

*“Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu, dinî) nişanelerine,, haram aya, (Allah'a hediye edilmiş) kurbana, (ondaki) gerdanlıklara, Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Haram'a yönelmiş kimselere (tecavüz ve) saygısızlık etmeyin.”*² Burada müellif, âlimlerin haram aylarda savaşmakla ilgili görüşlerini aktarmış; ancak ayetin neshedilip neshedilmediği ile ilgili bir şey söylememiştir. Bu bahsin sonunda da haram aylarda savaşmakla ilgili, kanaat belirtmeden âlimlerin görüşlerini nakletmekle yetimiştir: “Âlimlerden bazıları, haram aylarda savaşa başlamanın haram olduğunu; ancak daha önceden başlanmış olan bir savaşın haram aylara kadar uzaması durmunda sürdürülebileceğini ifade etmişlerdir. Diğer taraftan Müslümanlar haram aylarda savaşa

¹ Enfâl, 8/66.

² Mâide, 5/2.

çıkamazlar; ancak saldırıya uğramaları durumunda, haram aylarda dahi olsa kendilerini savunma hakkına sahiptirler.”¹

Abdurrahmân es-Sa’dî, Kur’ân ve Sünnette neshin var olduğu kanaatini taşımaktadır. Kur’ân’daki nesih, ümmetin maslahatı gereği, bazı ayetlerin, bazı ayetler tarafında hükmünün ortadan kaldırılması şeklinde gerçekleşmektedir. Ancak nâsîh ayetin getireceği maslahat, mensuh ayette nazaran fayda bakımından misli veya ondan daha faydalı olmalıdır.

Selefi bir bakış açısına sahip olan Abdurrahmân es-Sa’dî’nin, bir yandan Kur’an ve Sünnette, neshin var olduğuna kail olurken diğer yandan nesih için bazı kayıtlar getirdiğini görmekteyiz. Buna göre neshin gerçekleşmesi için nasih ayetin getireceği maslahatın, mensuh ayetin içerdiği maslahat kadar veya daha fazla olmalıdır. Aksi halde neshten bahsetmek söz konusu olmaz.

Kanaatimizce nesih konusunu ele alırken, Kur’an’ın toplumsal bir yapıya hitab ettiğini ve bu toplumsal yapının dinamik bir nitelik arz ettiğini unutmamak gerekir. Toplumların dinamik yapısından kastımız onların her zaman ileriye doğru bir gelişme gösterdiğini kanıtlamak için değildir. Zira toplum genel itibariyle ileriye doğru ilerleme sağlayabilir. Bir başka ifadeyle yeni şartlara doğru bir ilerleme kaydederken; bazen de geriye doğru bir seyir içerisine girer. Yani eski şartlara geri dönebilir. Bu durumda, toplumun eski normlara ve geçmişte hâkim olan yasalara geri dönme ihtiyacı doğabilir.

Unutmamamız gereken bir diğer husus ise İslâm’ın şümüllü bir din olarak kıyamete kadar geçerliliğini koruyacağı meselesidir. İnsanlar, her dönemde, kendi hayat şartlarına uygun hükümleri bu dinin dinamiklerinden çıkarabilmeleri için, bu dinin değerler sisteminde bütün zamanların şartlarına cevap verecek hükümlerin de bulunması gereklidir. Dolayısıyla neshedildiği iddia edilen -ki hangi ayetin hangi ayet tarafından neshedildiği konusu ihtilaflı bir mesele iken ve bu konuda sahih bir nakil yokken- ayetlerin hükmünün tamamen ortadan kaldırıldığını söylemenin yanlış olacağı kanaatindeyiz. Neshedildiği iddia edilen ayetlerin hükümlerinin ertelendiğini ve toplumun bir gün bu hükümlere ihtiyaç hissettiği bir duruma gelebileceğini hesaba katarsak nesh meselesini doğru bir şekilde anlamak yolunda önemli mesafe katetmiş oluruz.

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 218–219.

5.3. Geleneksel Anlayışta Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem ve müteşâbihten ne kastedildiği konusunda Selef âlimleri tarafından birçok görüş nakledilmiştir; ancak bu görüşlerin birbirinden oldukça farklı olduğu için bunlardan hangisinin, müteşâbihe uygun bir tanım getirdiğini belirleyebilmek zordur. Kaldı ki bu konudaki görüşler arasında bir telife gitmek de aynı ölçüde zordur.

Müteşâbih ile ilgili seleften nakledilen rivayetlere göre bu kavram, birden fazla anlamlara gelmektedir. Bu rivayetleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre; kendileriyle amel edilen nâsîh ayetler muhkem; kendileriyle amel edilmeyen mensuh ayetler ise müteşâbihtir.

2. Mücahid'e göre; helal ve haramları içeren ayetler muhkem; diğerleri müteşâbihtir.

3. Câbir b. Abdullah'dan nakledilen bir rivâyete göre; âlimlerin te'vilini bildikleri, anlam ve yorumunu anladıkları âyetler muhkem; Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediği âyetler müteşâbihtir.

4. İbn Zeyd'e göre ise; anlamları bir ama lafızları farklı veya lafızları bir ama anlamları farklı olacak şekilde tekrar edilen kıssalar müteşâbih; geri kalan ayetler ise müteşâbihtir.

5. İbn İshak'a göre ise; sadece bir te'vil yönü olan ayetler muhkem; birden fazla te'vil yolu bulunan ayetler ise müteşâbihtir.¹

Bu görüşlerden her biri, hiç şüphesiz müteşâbihin bir yönüne işaret etmektedir. Ve her bir görüş bir açıdan doğru kabul edilebilir. Bununla birlikte bu görüşlerden hiç biri tam anlamıyla muhkem ve müteşâbihten ne kastedildiğini ortaya koyacak yeterlilikte değildir. Bu açıdan seleften nakledilen bu görüşler, tahlil edilmiş ve birçok açıdan tenkide tabi tutulmuştur.²

Buna göre muhkem ve müteşâbihin ne olduğu ve bunlar arasındaki ayırıcı noktaların neler olduğuna dair bir izahat gereklidir.

5.3.1. Muhkem ve Müteşâbihin Lügavi Anlamları

Muhkem kelimesi ح-ك-م kök harflerinden türetilmiştir. Mastarı ise engellemek manasına gelen الحکم dür.³ Yine aynı kökten türetilen احكم kelimesi de 'sağlamlaştırdı'

¹ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 19–20.

² Müteşâbih ile ilgili seleften nakledilen görüşler ve bu görüşlerin tahlili için bkz. Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 20–26.

³ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüğa*, II, 91.

manasına gelmektedir.¹ Buna göre muhkem sağlam kılınmış, sağlamlaştırılmış şey anlamına gelir.

Müteşâbih ise; sözlük anlamı itibariyle شَبَّهَ fiilinden türetilen ism-i fâildir. Birbirine benzeyen iki şeyden her biri için “müteşâbih” kelimesi kullanılır. Teşâbüh de, “eş-şibhü”, “eş-şebühü” ya da “eş-şebihü” mastarlarından türetilmiş “tefâ’ül” vezninde bir kelimedir. Aynı kökten gelen “müşâbehet” de iki şeyin birbirine benzemesi anlamına gelmektedir;²

Aynı zamanda birbirine benzeyen, birey ve cüzleri bulunan şeylerle, kendisinde karışıklık ve iltibas bulunan şeye de müteşâbih denir.³ Kur’an ayetlerinin birbirine benzemesi sebebiyle Mesânî olarak nitelendirilmesi de bu anlamı taşımaktadır.

Fahreddin er-Râzî müteşâbihin lügat manası ile ilgili şöyle diyor: “Müteşâbihe gelince, iki şeyden birinin diğerine benzemesidir. Öyle ki insan zihni bunları birbirinden ayırd etmek konusunda acze düşer. Müteşâbihin kelime anlamı bu olmakla birlikte daha sonraları bu kelime ‘insanın bilmekte aciz kaldığı her şey için kullanılır hale gelmiştir.’”⁴

Elmalılı Hamdi yazır ise; Müteşâbihin birbirine benzeyen ve birbirinden ayrılması zor olan manasında kullanıldığını şu şekilde ifade ediyor: “Teşâbüh” iki taraf arasındaki benzeşmenin eşit seviyede olduğunu ifade eder. Yani “teşâbüh” sözcüğünde söz konusu olan benzerlik, her iki taraf arasında asıl ve ma’na yönüyle eş değerdir. Tabiatıyla bu benzerlik, ortaya çıkan ma’nalardan birinin, diğerine tercihini zorlaştırmakta hatta bazen imkânsız hale getirmektedir. Bu sebeptendir ki, iki şeyin birbirine eşit şekilde benzemesine “teşâbüh”, birbirine benzeyen iki şeyden her birine de, “müteşâbih” denilmektedir.”⁵

Buna göre Müteşâbih; ma’naları bilinmeyen veya herhangi bir sebepten dolayı birçok ma’naya hamledilebilecek olan ancak bu ma’nalardan birinin tercihinde zorluk söz konusu olan âyet, kelime veya harflerdir. Müteşâbihin; anlamındaki bilinmezlik, kapalılık ve birbirine benzerlik gösteren niteliklere sahip oldukları görülmektedir.⁶

Bu genel yaklaşımın ifade ettiği anlamlar çerçevesinde muhkem ve müteşâbihin değişik yönleriyle şu şekillerde tanımları yapılmıştır:

1. Muhkem: Delaleti açık, müteşâbih ise: Delaleti kapalı olan lafızdır. Bundan dolayı, müteşâbih içerisine, mücmel ile müşterek de girebilir.

¹ Cevherî, *es-Sihâh*, V, 1902.

² Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 254; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, IV, 281.

³ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, s. 447.

⁴ Râzî, *Mefâtihü'l-Gayb*, VII, 167–168.

⁵ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, II, 1037.

⁶ Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, s. 127.

2. Muhkem: Açık bir ma'na ifade ettiği için nazmı düzgün olan, müteşâbih ise açık bir mâ'nâ ifade etmediği için nazmında devriklik bulunan sözdür.

3. Muhkem: Kendiliğinden veya te'vil yoluyla ma'nası açık olan; müteşâbih ise Allah Teâlâ'nın ilmini kendi zâtına tahsis ettiği şeydir.

4. Muhkem: Tek bir ma'naya ihtimali olan, müteşâbih: Çeşitli ma'nalara muhtemel sözdür. Muhkem: Te'vili bilinen, ma'nası anlaşılan; müteşâbih, İki veya daha çok ma'naya ihtimali olup, bunlardan birini açık ve kat'i olarak ta'yin eden bir açıklayıcı da bulunmayan lafızdır. Muhkem: Ma'nası bilinip muhtevası kavranan, müteşâbih mücmel olandır.¹

5.3.2. Muhkem ve Müteşâbihle İlgili Ayetlerin Tahlili

Kur'an-ı Kerim'de muhkem ve müteşâbih ayırımını yapan âyet şu şekildedir:

“Kitabı sana O indirdi. O'nun bazı âyetleri muhkemdir, bunlar ümmü'l-kitâbtır. Diğerleri ise müteşâbihtir. Kalplerinde bir yamukluk bulunanlar sadece onun müteşâbih olanlarının ardına düşerler. Fitne aramak, te'vîlini aramak için, halbuki onun te'vilini ancak Allah bilir. İlimde derinlik sahibi olanlar da derler ki: İnandık, hepsi Rabbimizden, ne var ki aklîselim sahiplerinden başkası düşünüp anlamaz.”²

Âyette yer alan muhkemler “ümmü'l-kitâb” olarak nitelendirilmektedir. “ümm” kelimesi; asıl, kaynak, kendisine başvuru gibi anlamlara gelir. Kullanıldığı ma'nalardan bir diğeri ise, çokluktur. Buna göre “muhkem” âyetler, hem sayıca Kur'ân'ın çoğunluğunu teşkil etmekte ve hem de başkalarına kaynaklık vazifesi görmektedir. Muhkemlerin dışında kalanlar, müteşâbihler olduklarından, müteşâbihlerin tefsirinde kendilerine başvurulacak olan âyetler muhkem olanlardır.

Âyette dikkat çeken diğer bir husus, müteşâbihlere tabi olanların kınanmış olmasıdır. Bu kınama, âyette de sözkonusu edildiği gibi fitne ve te'vîli aramak maksadıyla müteşâbihlerin ardına düşenler için sözkonusudur. Hiç şüphesiz artniyetli olarak muhkemin tefsir ve te'viline yeltenmek de kınanmayı hakeden bir durumdur. Nitekim sadece artniyetle ve bir bilgiye dayanmadan gerek müteşâbih ve gerek muhkem âyetleri tefsir etmeye kalkışmak, subjektif yorumlarda bulunmak dahi yasaklanmıştır; ancak özellikle müteşâbihlerin ardına düşülmesinin kınanmış olması çirkin gayelere daha çok araç olabileme ihtimalindendir. O halde kınanmış duruma düşmemek için takip edilecek yol; müteşâbihleri, muhkemlere ircâ' ederek anlamaya çalışmaktır.³

¹ Işıcık, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vil*, s. 92-93.

² Âl-i İmrân, 3/7.

³ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 28-29.

Âl-i İmrân suresinde geçen ve Kur'ân'ın bir bölümünün müteşâbih olduğunu ifade eden âyetin, içerisinde nazil olduğu bağlamdan koparılmadan ele alınması, müteşâbih konusunun anlaşılmasına katkı sağlayacağı kanısındayız.

Müfessirler, Âl-i İmrân suresinin ilk seksen âyetinin, Hz. Peygamber'e (s) gelen ve Hz. İsa (as) ile ilgili kendisiyle tartışan Hıristiyan bir heyet hakkında nazil olduğunu söylemişlerdir. Her ne kadar bu surenin, söz konusu 7. ayetiyle ilgili değişik nüüzl sebepleri zikredilmiş olsa da âyetin bağlamı, onun, Hz. İsa (as) ile ilgili tartışmaların neticesinde nazil olduğunu göstermektedir.¹

O halde bu âyetin nüüzl sebebi bağlamında müteşâbih kavramına baktığımızda, insanoğlunun tüm yönleriyle kavramaktan aciz kaldığı şeyleri ifade ettiğini söylemek mümkün olacaktır. Böyle bir tanımlama müteşâbihin lügat anlamına daha yakındır. Buna göre kevnî mucizeler, gaybî haberler ve Allah'ın sıfatlarıyla ilgili nasslar müteşâbih kapsamında değerlendirilebilir. Bunlar, insanın, hakikatini bilemeyeceği şeylerdir. İşte bunların ardına düşenler ve bununla gayeleri fitne çıkarmak olanlar kınanmışlardır.²

Buradan şu sonuca ulaşmak yanlış olmayacaktır: Müteşâbih, insanın, hakikat ve mahiyetini bilmekten aciz kaldığı gaybî haberleri konu alan âyetlerdir. Buna göre birden fazla ma'naya gelebilen ve ma'nasında kapalılık bulunan âyetler müteşâbih; diğerleri ise muhkemdir.³

Bu ayette Allah Teâlâ'nın, müteşâbih olarak nitelendirdiği ve te'vili konusunda kimsenin bilgi sahibi olamadığı şey, kıyametin vukuu ve ümmetin eceli gibi veya Allah'ın zat ve sıfatlarıyla ilgili gayb konularıdır; çünkü gerek Yahudiler ve gerekse Hıristiyanlar fitne çıkarmak için bu tür gaybî konularda bilgi sahibi olmadıkları halde yanlış beyanlarda bulunuyorlardı. Yoksa bu âyet Kur'ân'da, anlaşılması mümkün olmayan ve tefsîri gayr-ı kâbil cinsten şeylerin olduğu anlamını taşımaz; Kur'ân'da, muhatablarının anlayamayacağı ve onların ihtiyaçlarına cevap veremeyecek hiç bir âyet yoktur. Buradan da anlaşılacağı üzere; müteşâbihin, belli konulara münhasır olan bazı hususlarla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususlar; kıyamet, kıyamet öncesi ve sonrası olaylar, Muhammed ümmetinin eceli, istikbalde ne gibi şeylerin zuhur edeceği, bazı âyet ve hadislerde Allah Teâlâ hakkında kullanılan nefis, vech, yed, istiva, nüüzl gibi ifadeler, Hz. İsa (as) için kullanılan Allah'ın Ruhu ve kelimesi gibi ifadelerdir.

¹ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 32.

² Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 33.

³ Şimşek, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 35.

Bunlar, görüldüğü gibi, ya gelecekte vuku bulacağı için gaybi olaylardır; ya da Allah Teâlâ'nın zat ve sıfatlarını ilgilendirdiği için aklın idrak sınırlarının ötesinde yer alan hakikat ve mahiyetlerdir. Bunlara, ayet ve hadislerde bildirildiği şekilde te'vil edilmeksizin inanılır. Ma'nası bu olan Müteşâbihlerin te'vilinin ne olduğuna gelince, bunların ne zaman vuku bulacakları, hakikat ve mahiyetlerinin ne olduğudur.¹

Müteşâbihlerin anlaşılıp anlaşılamayacağı meselesi hep tartışma konusu olmuştur. İslâm âleminde müteşâbihlerin anlaşılamayacağını savunanlar azımsanamayacak kadar çoktur.

Diğer taraftan, Kur'an'ın anlaşılmaya çalışılması ve ayetleri üzerine tefekkür edilmesini dile getiren ayetler de pek çoktur. Yine birçok İslâm alimi söz konusu bu ayetlerin ifade ettiği manalardan yola çıkarak Kur'an'ın anlaşılmasının Müslümanın bir görevi olduğunu savunmuşlardır.²

Müteşâbihlerin, anlaşılıp anlaşılamayacağı meselesi genellikle ayetteki vakfın nerede olduğu tartışmasına odaklanmaktadır. Selef âlimlerinin çoğunluğu, durağın lafzai celâl üzerinde yer aldığı ve daha sonra gelen ayetin de mutarıza bir cümle olduğu yönündedir. Durağın lafza-i celâl üzerinde olması gerektiğini savunanlar, bu görüşlerini Mücâhid'ten nakledilen bir rivayete dayandırmışlardır.

Öncekilerin aksine, durağın وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ ibaresi üzerinde olması gerektiğini söyleyenler, müteşâbihlerin anlamlarının bilineceğini savunmuşlardır. Bu görüşte olanlara göre ayette geçen *te'vil* kelimesi *tefsir* anlamında kullanılmıştır.³ Diğer taraftan *te'vil* kelimesini *tefsir* anlamında ele alanlar ve durağın lafza-i celâl üzerinde olduğunu savunanlar, müteşâbihlerin manasının insanlar tarafından bilinemeyeceğini söylerler.

Bir kısım âlimler de müteşâbihin, muhkemler gibi tüm yönleriyle anlaşılamayacağını savunmuşlardır. Ayette geçen *tevil* kelimesine böyle bir anlam yüklemeyenler durağın nerede olduğuna bakmaksızın müteşâbihlerin anlaşılabileceğini savunmuşlardır. Buna göre müteşâbihin anlamlarının bilinip bilinemeyeceği meselesi kadar önem arzeden bir başka mesele de *te'vil* kelimesinin hangi manalara geldiğidir.

Durağın lafza-i celâl üzerinde olduğunu savunan selef âlimlerine göre ayette kullanılan *te'vil* kelimesi akıbet ve sonuç manasına gelmektedir. İbn Abbas(ra) ayetin bu kısmını tefsir ederken: '*Kıyamet günündeki te'vilini Allah'tan başkası bilmez.*'

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Işıcık, *Kur'an'ı Anlamada Temel Problem: Te'vil*, s. 67–94

² Bu âlimlerden birisi de İmam Kurtubî'dir. Onun bu değerlendirmeleri için Bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV, 192.

³ Bu konudaki geniş değerlendirmeler için bkz. Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, 40–45.

demıştır.¹ Buna göre ayette kullanılan te'vil akıbet ve sonuç manasına gelmektedir. O halde durak lafza-i celâl üzerinde olsa bile insanların, müteşabihin manasını bilmeyecekleri anlamı çıkmamaktadır. Bilinmeyecek olan şey te'vil'dir yani kıyametteki akıbet ve sonuçtur. Te'ville ilgili selef âlimleri İbn Mes'ud ve Mücâhid'ten gelen rivayetler de bu yöndedir.

Sonuç olarak Selef âlimleri durağın lafzai celâl üzerinde olduğunu söylerken ayette geçen te'vil lafzını 'tefsir' anlamında kullanmamışlardır. Onlara göre te'vil 'akıbet ve sonuç' anlamındadır. Bu durumda durağın nerede olduğu müteşabihin anlaşılıp anlaşılmadığı meselesini etkilememektedir. O halde müteşabihin anlamı değil te'vili bilinemez. Yani gerçekliği ve sonucu bilinemez. Kaldı ki Seleften nakledilen ve onların, Kur'an ayetlerinin tümünü bildiklerine dair rivayetler müteşabihlerin anlamlarının insanlar tarafından bilinebileceğini artaya koymaktadır. Ayrıca müteşabihlerin anlamlarının bilineceğine dair birçok delil bulunmaktadır.²

5.3.3. Müteşabihlerin Te'vili

Müteşabihleri anlamaya çalışmak noktasında en önemli mesele onların ne şekilde te'vil edilmeleri gerekliliğidir. Zira müteşabihler, muhkemler gibi kolayca anlaşılamazlar. İşte onların anlamlarını tespit ederken hangi surette te'vil edilecekleri bu açıdan önem arz etmektedir. Bu konudaki görüşlere geçmeden önce te'vil kelimesi üzerinde durmakta fayda vardır.

Günümüz İslâm âlimlerince te'vil kelimesini her ne kadar tefsir ve beyan anlamında kullanılıyor olsalar da bu kelime ilk dönem luğat kitaplarında *sözün akıbeti* anlamına gelmektedir. Hatta bu kelimenin bazı ayetlerde de bu anlamda kullanıldığını görmekteyiz. Mesela: “(Fakat onlar), Onun tevilinden başka bir şey beklemiyorlar. Tevili geldiği (haber verdiği şeyler ortaya çıktığı) gün, önceden onu unutmuş olanlar derler ki: Doğrusu Rabbimizin elçileri gerçeği getirmişler...”³ ayetinde, te'vil sonuç ve akıbet anlamında kullanılmıştır. Yine Resûlullah'ın (s) İbn Abbas için: “Allahım! O'nu dinde fakih kıl ve ona te'vili öğret!” diye yaptığı duadaki te'vil kelimesi de bu manadadır. Burada te'vil kelimesinden kastedilen şey dini nasları hayata aktarmak demektir. Buna göre Allah Resûlü (s) Allah'tan, İbn Abbas'ın (ra) dini nasları iyi kavramasını ve onları hayata nasıl aktaracağını öğretmesini talep etmiştir.⁴

¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III,178.

² Deliller için bkz. Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s. 42–45.

³ A'râf, 7/53.

⁴ Şimşek, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, s.49.

İslâmi gelenekte te'vil denilince akla gelen ilk şey Allah'ın sıfatlarıdır. Selef ve onlardan sonra gelen nesil meseleyi bu çerçevede ele alarak incelemişlerdir. Bu tartışmalar çerçevesinde selef âlimleri Allah'ın sıfatlarını ispat yoluna gitmişken müteahhirûn kelimacılar ise onları te'vil yoluna gitmişlerdir; ancak Âl-i İmran suresi 7. ayetinde kastedilen te'vil ile sıfatlar konusundaki te'vil birbirinden farklı olduğu için sıfaların te'vili meselesine detaylıca değinmeyeceğiz.

Müteşâbih ve te'vili konusu, İslâm düşünce tarihinde ilk dönemlerden itibaren tartışma konusu olmuştur. Meselenin, belki de bu kadar karmaşık hale gelmesinin sebebi, te'vilden ne kastedildiğine dair bu konuda, herkesin üzerinde ittifak ettiği kapsamlı bir tanımın yapılmamış olmasıdır.

Bütün bu açıklamalardan sonra müteşâbihi, 'birden fazla manaya gelen ve anlamında kapalılık bulunan ayetler' şeklinde tanımlamak mümkündür.

O halde Kur'an-ı Kerim, beşeriyeti hidâyete ulaştıran ilahi bir kitap olarak nazil olduğuna göre içinde, anlaşılması mümkün olmayan bir şeyin olması söz konusu olamaz.

5.3.3.1. es-Sa'dî'nin Muhkem ve Müteşâbih Anlayışı

Kur'ân'da Müteşâbihin olup olmadığı, âyetlerde farklı şekillerde yer almaktadır. Bir âyette Kur'ân'ın bütün âyetlerinin muhkem olduğu;¹ başka bir âyette tümünün müteşâbih olduğu² başka bir âyette de bazı âyetlerinin muhkem bazılarının ise müteşâbih olduğu vurgulanmaktadır³; ancak ilk bakışta bir tezâtmış gibi görünen bu durum aslında farklı şekillerde anlaşılmalıdır.

Kur'ân'ın tümünün muhkem oluşu, onun âyetlerine herhangi bir batılın karışmadığı; tümünün müteşâbih oluşu ise; hak, doğru ve mu'ciz olma bakımından âyetlerinin birbirine benzediği anlamındadır; ancak Âl-i İmrân suresinin 7. âyetinde bahsi geçen ve Kur'ân'ın bir kısmının muhkem, bir kısmının müteşâbih olarak nitelendirildiği âyette geçen müteşâbih ile neyin kastedildiği âlimler arasında tartışma konusu olagelmıştır.⁴

Kur'ân'da müteşâbih olduğu iddia edilen bazı ayetler vardır. Bunlar arasında, 'Her şeyin bir kader/ölçüsünün olduğu, Allah'ın dilediği şeyin gerçekleşeceği

¹ Hûd, 11/1.

² Zümer, 39/23.

³ Âl-i İmrân, 3/7.

⁴ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 76.

dilemediğinin gerçekleşmeyeceği, dilediğini hidâyete erdirip dilediğini de sapıklığa düşüreceğini' dile getiren ayetler yer almaktadır.

İbrahim suresinde yer alan ve Allah Teâlâ'nın dilediğini hidâyete erdireceği ifade edilen ayete göre; Allah Teâlâ'nın, insanları, bir cebir altında tuttuğu şeklinde anlamamak gerekir. Çünkü ayetin devamında, insanların bu konuda cebir altında olmadıkları, hidâyet ve dalaletle götüren bir takım vesilelerin olduğu, insanların bu vesileleri kendi hür iradeleriyle tercih ettikleri ve bu tercihleri sonucu hidâyete erdikleri veya dalâlete düştükleri anlaşılmaktadır.

Kuran'da, bazı ayetlerde mücmel olarak zikredilen hususlar, başka ayetlerde tefsir edilmiştir. Bir yerde açıklığa kavuşmamış olan bir husus, başka bir yerde açıklanmıştır. Kur'ân'ın emir ve nehiy şeklinde belirtilen ve insanlar arasında bilinen namaz, zekât, zina ve zulüm gibi bazı hususlar mücmel değildir.¹

Müellife göre; muhkem; delaleti açık anlamında herhangi bir kapalılık olmayan ayetlerdir. Bu ayetler kitabın aslı olup müteşabih ayetler, bunlara irca edilerek anlaşılmalıdır.

Müteşabih ise; insanın zihnine karışık gelen, delaleti mücmel olan veya birçok anlama gelebilecek olan ayetlerdir. Buna göre Kur'ân ayetlerinin bir kısmı, herkesin anlayabileceği şekilde açık ve seçiktir. Bu tür ayetler Kur'ân'ın çoğunluğunu oluşturmaktadır. Bazı ayetlerin manaları da kapalıdır. Bunlar müteşabih ayetlerdir. Bu durumda müteşabih ayetleri muhkem olanlara irca ederek anlamamız gerekir. Böylece Kur'ân ayetleri birbirini tasdik edecek ve aralarında hiçbir tenakuz kalmayacaktır.

5.3.3.2. *Âl-i İmrân Suresi 7. Ayetinin Tefsiri*

Kur'ân'ın bir kısmının muhkem, diğer bir kısmının ise müteşabih olduğunu bildiren Âl-i İmrân suresindeki ayette, vakfın nerede olduğu konusunda müfessirler arasında görüş farklılığı vardır. Çoğunluk müfessirlere göre; ayetteki vakıf lafzatullah'ın üzerindedir. Vakıftan sonra gelen و harfi ise ibtidâiyyedir. Bu durumda ayetin anlamı; müteşabihlerin te'vilini ancak Allah bilir demektir.

Buradaki te'vilden kasıt, her şeyin künhünün ve gerçek mahiyetinin bilinmesi ise; bu durumda vakfın lafzatullah'ın üzerinde olması daha anlamlıdır. Allah Teâlânın, ilmini sadece kendine has kıldığı; sıfatlarının hakikati, ahiretin alametleri gibi müteşabihler, sadece Allah tarafından bilinir. Bu konuda bir anlama çabası içerisinde olmaya gerek yoktur. Bu hususlara sadece inanmak gerekir. İstiva konusundaki bir

¹ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 78.

soruya İmam Malik: “İstivâ mulumdur; ancak keyfiyeti meçhuldür. Buna inanmak gerekir. Bu konuda soru sormak bidattir.” Demiştir. Aynı şekilde denilebilir ki, Allah’ın sıfatları, malumdur; ancak keyfiyeti meçhuldür. Buna inanmak gerekir. Bu konuda soru sormak bidattir. Allah Teâlâ sıfatlarını bizlere aktarmış; ancak sıfatlarla ilgili bir keyfiyet bildirmemiştir.¹

Ayette geçen te’vilden kasıt, ‘tefsir’ ‘keşf’ ve ‘izah’ ise, bu durumda *er-Râsihûn* kelimesinin lafzai celâle atfedilmesi gerekli olacaktı. Bu durumda anlam şöyle olurdu: “Müteşabih ayetlerin, muhkem olanlara irca edilmesi suretiyle teşâbühünün giderilmesi ve böylece anlaşılır hale gelmesini, Allah Teâlâ ve ilimde rusûh sahibi olanlar bilirler. Onlar bu ayetlerin her iki türlüsüne inanır ve ‘hepsi rabbimizin katındandır.’ diyerek teslim olurlar; çünkü O’nun katından olan bir şeyde tenakuzun olması mümkün değildir.

Âlimlerin, müteşabihin hakikatini yani te’vilini bilmeleri söz konusu değildir. Onlar, her ne kadar, müteşabihin gerçek mahiyetini bilmeseler de muhkeme irca edilerek anlaşılması gerektiğini bilirler.²

Muhkem ve müteşabih konusunda müellifin görüşü, Kur’ân’ın bir bütünlük içerisinde ele alınması gerektiğine dayanmaktadır. Bu anlayış, bazılarının sahip olduğu gibi, Kur’ân’ın bir bölümünün anlaşılması mümkün olmayan bir kitap olduğu bakış açısından son derece uzaktır.

Ayette geçen te’vil kelimesinin akıbet, gerçeklik gibi anlamlara geldiği görüşünü benimseyen müellif bu ayette tartışma konusu olan söz konusu vakıf yerinin lafzai celâlin üzerinde olmasını daha anlamlı bulmaktadır; ancak vakıf yerinin lafzai celâl üzerinde değil de daha sonra gelmesi durumunda bile ilimde rusûh sahibi olanların müteşabihin te’vilini bilebileceği anlamı taşımadığını, ilimde rusûh sahibi olanların, bilmeleri mümkün olan şeyin, her müteşabihin irca ettirileceği mutlak bir muhkem ayetin bulunduğu hususudur. Bu manada ayeti anlamak noktasında farklı bir yaklaşımı bizlere sunan müellife göre müteşabihin te’vilini, yani akıbetini Allah’tan başka kimse bilmez.

5.4. Geleneksel Anlayışta Hurûf-ı Mukattaa

Hurûf-ı Mukattaa “*harf*” kelimesinin çoğulu olan hurûf ve “*kesilmiş, ayrık*” anlamındaki mukatta’a kelimelerinden oluşan bir tamlamadır. Sözkonusu harfler, bağımsız olarak okundukları için böyle isimlendirilmiştir. Bu harflere hecelenerek

¹ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 122.

² es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 122.

okunduğu için “*hurûf-ı teheccî*”; ne anlama geldikleri bilinmediği için “*hurûf-ı mübheme*”; surelerin başında olduğu ve bazı surelerin bu gibi harflerle başlaması sebebiyle de “*Fevâtihu’s-Suver*” de denilmiştir.

Hurûf-ı Mukattaa toplam 29 surenin başında bulunmaktadır. Bu harflerin başlarında bulundukları surelerin 27 tanesi Mekki; 2 tanesi ise Medenî’dir.

İslâm’ın ilk yıllarından beri Hurûf-ı Mukatta’a ile ilgili birçok görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşler iki grupta toplanmaktadır:

Şa’bî, Süfyan es-Sevrî ve muhaddislerden bir topluluk, Ebû Bekir’den(r) gelen bir rivayete göre “*Allah’ın her kitabında bir sırrı vardır; bu harfler, Allah’ın Kur’ân’daki sırrıdır.*” demiştir. Yine Hz. Ali’den(ra) nakledilen bir rivayette: “*Her kitabın bir özü vardır. Kur’ân’ın özü de bu harflerdir.*”¹ buyurmaktadır. Bu rivayetleri delil olarak kabul eden âlimlere göre bu harfler, Allah’tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği müteşâbihattandır.² Onlar hakkında konuşmamız doğru değildir. Onlara inanır ve nakledildikleri gibi okuruz.³ Bu harflerin Kur’ân’da bu surette yer almasının sebebi, iyinin kötünden ayrılmasını sağlamak; muhlis iman sahibini, muhlis olamayandan ayırmak içindir.⁴ Allah Teâlâ bu harflerin hakikatini bilmeyi kendine tahsis etmiştir. Bu bakımdan Allah’ın bu ilmine “*ilmi mestûr sırrı mechul*” denmiştir. Bu harflerin anlaşılamayacağını savunan âlimler, haliyle bu harflerle ilgili görüş beyan etmekten kaçınmışlardır.

Bu harflerin manalarıyla ilgili birçok görüş bulunmaktadır; ancak âlimler arasında en çok kabule şayan olanı, bu harflerin Kur’ân’ın muhaliflerine meydan okumak ve ümmi Arapları uyarmak için geldiği yönündeki görüştür.⁵ Başta kelâmcılar olmak üzere muhakkik âlimler müteşâbih âyetler başta olmak üzere Hurûf-ı Mukatta’a’nın da manalarının araştırılması gerektiğini savunmuşlardır;⁶ çünkü bu harflerin anlaşılması hidâyete ve doğruya dair delillerin elde edilmesi konusunda son derece önemlidir.⁷

¹ Beğavî, *Me’âni’t-Tenzil*, I, 58.

² Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, I, 33; Nisâbü’rî, *Garibü’l-Kur’ân*, I, 130; Zerkeşî, *el-Burhân*, I, 222; Bursevî, *Rûhu’l-Beyân*, I, 57.

³ Beğavî, *Me’âni’t-Tenzil*, I, 58; Kurtubî, *el-Câmiu’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, I, 154.

⁴ Zerkânî, *Menâhilü’l-İrfân*, I, 229.

⁵ İbn ‘Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 121.

⁶ Ebû’l-Hafs, *el-Lübâb fi ‘Ulûmi’l-Kitâb*, I, 252.

⁷ Nisâbü’rî, *Garibü’l-Kur’ân*, I, 130; el-Kâsimî, *Tefsîru’l-Kâsimî*, II, 236.

5.4.1. es-Sa'dî'nin Hurûf-ı Mukattaa İle İlgili Görüşü

Abdurrahan es-Sa'dî'nin bu harflerle ilgili yaklaşımı genel anlamda Selef âlimlerinin görüşleriyle örtüşmektedir. Ona göre; Allah Teâlâ, bu harfleri bir hikmete binaen indirmiştir. Ancak bu harflerle ilgili herhangi bir şey söylememek daha evladır. Çünkü bu harflerle ilgili her hangi bir şey söylemek için yeterli şer'i delil bulunmamaktadır.¹

Abdurrahmân es-Sa'dî, aslında bu sözleriyle, Hurûf-ı Mukatta'a'nın belli bir manaya geldiklerini dolaylı olarak kabul etmektedir. Zira bu harflerin belli bir hikmete göre surelerin başında yer alması, anlamlarının bilinemeyeceği manasına gelmemektedir. Zira Allah Teâlâ anlamsız olan bir şey üzerine bir hikmet bina etmez. Bir diğer ifadeyle hiçbir anlamı olmayan bir şeyle ilgili hikmet aramak çok anlamlı olmaz. Kısacası müellif, bu harfleri anlamaya çalışmanın beyhude bir uğraş olduğunu veya asla anlaşılamayacağını açıkça dile getirmiyor. Çünkü Tâ hâ suresinin başında bulunan harflerin, bir görüşe göre Hz. Muhammed'in(s) ismi olduğu görüşüne karşı çıkıyor.²

5.5. Geleneksel Anlayışta Meseller

Mesel, lügatta şibih, nazîr, delil, huccet, anlamlarına gelir.³ Tefsîr Usûlü ve Kur'ân ilimlerinde meseller ve bunlardan bahseden ilim dalına Emsâlu'l-Kur'ân denir.

Emsâlu'l-Kur'ân, ayetteki mana ve maksadın, insan ruhunda iz bırakan ve hayranlık uyandıran bir şekilde kısa ve öz aktarımıdır.⁴

Kur'ân-ı Kerim'de birçok mesel bulunmaktadır. Bunların en önemli faydası, değişik üsluplarla insanlar üzerinde ahlaki bir etki bırakması, insanları uyarması ve onları dini anlamda teşvik etmesidir. Kur'ân'daki meseller medih ve zemm için kullanıldığı gibi, mükâfat ve ceza için, bir işin önemini yüceltmek veya bir işin geçerli olup olmadığını vurgulamak için de kullanılmıştır.⁵

Kur'ân'daki mesellerin değişik şekillere ayrıldığı görülür:

1. Basit veya mürekkep temsil tarzında olanlar. Basit temsilde benzetme cihetlerinden sadece biri gözetilir. Âmanın cahile, gören kimsenin âlime, karanlıkların dalâlete, ışığın hidâyete mesel olması birer basit temsildir.⁶

¹ es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 40.

² es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 502.

³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usulü*, s. 174.

⁴ Çetiner, Bedrettin, 'Mesel', *DİA*, XXIV, 299.

⁵ Zerkeşî, *el-Burhan*, I, 486.

⁶ Ra'd 13/16; Fâtır 35/19.

2. Duyu organlarıyla veya akılla idrak edilenler. Örneğin örümceğin durumunun Allah'tan başkalarını dost edinenlerin haline benzetilmesi buna örnektir.¹

3. Gerçek olaylara veya tasavvur ve hayale dayananlar. Gösteriş olsun diye infakta bulunan bir kimse sert ve pürüzsüz bir kayanın üzerindeki ince toprak örtüsüne tohum eken, ancak sağanak halinde yağın yağmurun, toprağı içindeki tohumlarla birlikte sürükleyip sel sularına katması sonucu ürün alma ümidini yitiren bir çiftçiye benzetilmiştir.²

4. Açık veya gizli olanlar. Bunlardan açık olan mesel örneğinde neyin neye benzetildiğı açıkça belirtilmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de bu tür meseller pek çoktur.³ Gizli, rumuzlu ve imalı meseller ise; lafızları itibariyle değil, taşıdıkları ince mânaları itibariyle birer meseldir. Fakat neye mesel oldukları açıklanmamıştır. Bu tür meselleri ancak zihni melekeleri güçlü ve ilmi dirâyete sahip olanlar idrak edebilir. “Rabbimizin izniyle güzel memleketin bitkisi güzel çıkar, kötü olandan ise faydasız bitkiden başka bir şey elde edilmez. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz”⁴ mealindeki âyet böyle bir mesel türüne örnek olarak zikredilebilir.

5.5.1. es-Sa'dî'nin Kur'ân'daki Mesellerle İlgili Görüşü

Abdurrahmân es-Sa'dî mesellerle ilgili bir bahsinde şöyle diyor: “Bilinmelidir ki Kur'ân'ı Kerim, Muhatablarını en iyi bir şekilde eğitmek ve Kur'ân ayetlerini onların gönüllerine yerleştirmek için, fayda bakımından en üst düzeyde konuları ve en etkili öğretim metodlarını ihtiva eder. Kur'an'ın ihtiva ettiği yöntemlerden birisi de etkili öğretim teknikleridir. Onun en etkili öğretim yöntemlerinden birisi de mesellerdir. Kur'ân'daki meseller, tevhid, muvahhidin durumu, şirk ve müşrikler gibi genellikle önemli konularla ilgilidir. Bu surette önemli bazı hususlar, duyu organlarıyla idrak edilebilecek bir yöntemle anlatılmış olur.

Allah Teâlâ Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde meseller vermemiştir:

1. Kur'ân'daki mesellerden birinde, Resûlullah'a(s) gönderilen vahiy, gökten indirilen bereketli yağmura; insanların kalplerini de yeryüzüne ve vadilere benzetilmiştir. Eğer yağmurun, yeryüzünde bıraktığı etki gibi, aynı şekilde vahiy de insanların kalplerinde gereği gibi etki bırakırsa o zaman kalpleri, canlanan yeryüzü gibi

¹ el-Ankebût 29/41

² Bakara, 2/264.

³ Meselâ bkz. el-Bakara 2/17–20, 261; Ra'd 13/17; Ankebût, 29/41; Hucurât, 49/12.

⁴ A'râf 7/ 58.

yeşerecek, Allah ve Resûlünün kendilerine dildirdiklerini gereği gibi anlayacak ve anladıklarıyla amel edeceklerdir.¹

2. Başka bir meselde Allah Teâlâ vahyi, her daim meyve veren hoş bir ağaca benzetmektedir.² Çünkü tevhid; marifet, inanç ve tasdik olarak mü'minin kalbinde sapasağlam bir şekilde yer almakta ve daima güzel ahlak, iyi niyet, güzel amel ve hidâyet türünde meyvelerini vermekte; bu yönüyle hem sahibine ve hem de diğer insanlara fayda sağlamaktadır.³

3. Allah Teâlâ, Kur'ân'da, kendisinden başka ilah edinen müşriklerle onların şirkini, örümceğe benzetmektedir.⁴ Nitekim örümcek, kendine çok basit yuvalar edinmek suretiyle kendini korumaya çalışır; ancak bu, onun zaafını ortaya koymaktan başka bir anlam ifade etmez. İşte bunun bir benzeri olarak da müşriklerin, Allah'tan başka dost edinmeleri, kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. Aksine bu durumu onların zaafını arttıracaktır; çünkü Allah ile bağlarını koparmış olan bir kimse, büyük bir acziyet içerisine düşmüştür.⁵

4. Başka ayetlerde de insanın halis ameli bir bahçeye;⁶ diğer taraftan kâfirlerin amelleri de bir seraba benzetilmektedir. Susamış bir insan, o serabın başına gelir de onun gerçek olmadığını görünce hayal kırıklığına uğrar. Başka ayetlerde ise; kâfirlerin amelleri küle benzetilmektedir. Bir esinti bile bu külleri savurmaya yeter.⁷

Bu temsili anlatımlar, kâfirlerin durumunu ve amellerinin akıbetini anlatmak için yeterlidir. Onların küfür ve asiliklerinin karşılığı yakıcı bir ateşten başka bir şey değildir. Onların amelleri ise hiçbir değeri olmayan kül ve seraba benzemektedir. Hâlbuki onlar bu amellerinin kendilerine bir fayda sağlayacağını zannediyordu.⁸

5. Allah Teâlâ, muhlis insanların yapmış oldukları hayırları, güzel bahçelere benzettiği gibi gösteriş için iyilikte bulunanların iyiliklerini de üzerinde birazcık toprak bulunan ve şiddetli bir yağmur sonucunda üzerindeki toprak yok olan bir kayalığa benzetmektedir;⁹ çünkü riyakar insanların kalbi, iman ve ihlastan yoksundur. Tıpkı bir taş gibi serttir. Onun yapmış olduğu iyilikler sahip olduğu imandan değil; riyakârlıktan kaynaklanmaktadır. Üzerinde toprak cinsinden hiçbir şey olmayan yağmur, bir taş

¹ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 82.

² Bkz. İbrâhim, 14/24–26.

³ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 83.

⁴ Ankebût, 29/41.

⁵ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 84.

⁶ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 85.

⁷ Bkz. İbrahim, 14/18.

⁸ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 86.

⁹ Bakara, 2/265.

nasıl tesir etmezse, onun riyakarca yapmış olduğu ameller de imanına en ufak bir etki etmez.

6. Başka ayetlerde, Allah Teâlâ, münafıkların durumunu, karanlıkta olan ve ateş yakarak yolunu görmeye çalışınca da ateşini Allahın söndürdüğü kişiye benzetmektedir. Yaktıkları ateşin etkisiyle az da olsa yollarını görebilirler; ancak ateş söndüğünde ise; bir öncekinden daha şiddetli bir karanlığın içerisine düşerler. İşte münafıkların iman nurundan istifadeleri bu şekilde olmaktadır. Hidâyet ona görününce hemen şek ve şüphe ona galebe çalmakta ve şaşkın bir şekilde tereddüt içerisinde kalakalmaktadır. Bir başka meselde ise, gerçeği apaçık bir şekilde gören münafıkların buna rağmen, kötü amaçları sebebiyle gerçeği görmek istemeyerek inanmaktan vazgeçmeleri anlatılmaktadır.

“Yahut (onların durumu), gökten sağanak halinde boşanan, içinde yoğun karanlıklar, gürültü ve yıldırımlar bulunan yağmur(a tutulmuş kimselerin durumu) gibidir. O münafıklar yıldırımlardan gelecek ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkırlar. Hâlbuki Allah, kâfirleri çepeçevre kuşatmıştır.”¹

Bu ayet, dalâlete düşen ve Kur’ân’ı işittikleri halde ondan yüz çeviren münafıklar için bir örnek mahiyetindedir.²

Müellife göre; Kur’ân-ı Kerim’deki bu misaller, kendilerine benzetildiği şeylerle kıyaslandıklarında, ayetlerde anlatılmak istenen hususlar daha açık bir şekilde ortaya çıkacak, hayır ve şer bakımından mertebeleri daha da belirgin hale gelecektir.³

Örneklerden de anlaşıldığı üzere Kur’ân-ı Kerim, bazı gerçekler konusunda muhatapların dikkatini çekmek amacıyla etkili bir yöntem olarak örnekleme yöntemini kullanmıştır. Bu yöntem son derece etkili bir öğretim yöntemidir. Bu surette belki de uzun cümlelerle ifade edilebilecek bir gecek, daha öz ve daha da etkili bir örnekle anlatılabilmektedir.

Abdurrahmân es-Sa’dî, Kur’ân ayetlerini anlamlarının, muhataplara en etkili bir şekilde iletilmesinin hayati bir önem arz ettiği kanaatini taşımaktadır. Ona göre mesellerle, bazı gerçeklerin anlatılması ilahi mesajın daha kolay ve daha etkili bir şekilde iletilmesine büyük bir katkı sağlayacaktır. Bundan dolayı, Emsâlü’l-Kur’ân, Kur’ân’ın anlatım yöntemlerinin önemlileri arasında yer almaktadır.

¹ Bakara, 2/19.

² es-Sa’dî, *el-Kavâ’idü’l-Hisân*, s. 88.

³ es-Sa’dî, *el-Kavâ’idü’l-Hisân*, s. 89.

5.6. Geleneksel Anlayışta Kıssalar

Sözlükte “bir kimsenin izini sürmek, ardınca gitmek: Bir kimseye bir haber veya sözü bildirmek” gibi manalara gelen kıssa kelimesi bir kimse yahut bir şeye ait hadiselerin adım adım takip edilerek anlatılması/hikâye edilmesi ve bu niteliği taşıyan hikâyeyi ifade eder. Kelimenin bu yapısal anlamı, kıssa türü hikâyede olayın adım adım izlenecek nitelikte önemli ve ilginç olmasıyla doğru ve gerçekçi olması niteliklerini ön plana çıkarmaktadır.¹

Kasas kelimesi ve bu kelimenin türevleri dışında, Kur’ân’da bu anlamda nebe’ ve çoğulu enbâ’, ayrıca hadîs kelimeleri de kullanılmaktadır. Sözlükte “önemli, yararlı ve büyük haber” manasına gelen nebe’ ve çoğulu enbâ’ ile bu kökten türeyen birçok fiil Kur’ân’da yer almaktadır. Hz. Âdem’in iki oğlu, Nûh, İbrahim, Mûsâ ve Firavun, Âd, Semûd kıssalarıyla kıyamet ve gayb haberleri için nebe’ ve enbâ’ kelimeleri kullanılmıştır.²

5.6.1. Kıssaların Anlatılmasındaki Gaye ve Hedefler

Kur’ân-ı Kerim, kendisini hikmetli bir kitap olarak nitelendirmektedir. İhtiva ettiği her şey bir gaye ve hikmet temeline dayanır. Kur’ân’da oldukça geniş yer tutan kıssaların da hiç şüphesiz bir gayesi vardır.

Kur’ân kıssalarında gözetilen amaçlar, Kur’ân’ın indiriliş amaçlarıyla da örtüşür. Bundan dolayı tevhid akidesini kuvvetlendirmek kıssaların genel anlamdaki hedefleri arasındadır. Diğer taraftan bazı kıssaların sonunda bildirildiği üzere ibret ve ders alınmasını sağlamak da kıssaların temel hedeflerindendir. Bu bakımdan, geçmiş kavimlerin başına gelen felâketler anlatılarak onlar gibi davrananların da aynı âkıbete uğrayacakları vurgusu, Kur’ân kıssalarında geniş bir yer tutar. Bu bağlamda kıssalarda iyi ve kötünün modelleri ortaya konarak erdemlere ve ahlâkî olgunluğa teşvikle, kötülüklerden sakındırma amacı güdülmüştür.³ Kıssalarda hedeflenen amaçları kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Hz. Muhammed’in(s) nübüvvetini ispatlamak. Çünkü geçmiş kavimler hakkında herhangi bir bilgisi olmayan bir peygamberin bu kıssaları anlatması mümkün değildir. Bu da gösteriyor ki, Kur’ân Allah tarafından indirilmiş olan ilahi bir kitaptır.

2. Hz. Peygamberi(s) ve müminleri teselli etmek. Çünkü hakka davet çok zor bir süreçtir. Bütün peygamberler bu uğurda sıkıntılar çekmişlerdir. Dolayısıyla, diğer

¹ Şengül, İdris, ‘Kıssa’, *DİA*, XXV, 498.

² Abdülbâki, M. Fuad, *el-Mu'cem*, "nb'e" md.

³ Şengül, ‘Kıssa’, *DİA*, XXV, 499.

peygamberlerin hayatlarından örnekler gösterilerek kavminin sebep olduğu sıkıntılar karşısında Hz. Muhammed'e(s) sabırlı olması telkin edilmiştir. Böylece peygamberin teselli edilmesi ve iradesinin güçlendirilmesi hedeflenmektedir.¹

3. Muhatabları, düşündürmek ve ibret almalarını sağlamak. Genel olarak Kur'ân kıssaları iyilik ve kötülüğün çatışmasını konu edinmektedir. Bu çatışmada iyilerin ve kötülerin duygu ve düşünceleri yansıtılmaktadır. İyiliğin hak, kötülüğün ise batıl olduğu vurgulanmaktadır. Böylece her fert, kendini bu ölçülere göre konumlandırarak ve kendine uygun bir örnek seçme imkânına sahip olacaktır.²

4. İnsanlık tarihi boyunca, gönderilen peygamberlerin aynı davayı tebliğ ettiklerini ispatlamak ve kısaca İslâm'ın evrenselliğini ortaya koymak.

5. Semâvî dinlerin esasta bir olduklarını ve hepsinin bir tek ilah tarafından indirilmiş olduklarını ortaya koymak.³

5.6.1.1. es-Sa'dî'nin Kur'ân Kıssalarıyla İlgili Görüşleri

Abdurrahmân es-Sa'dî'ye göre Kur'an kıssaları, önemli öğretim metotlarından birisidir. Kur'ân'daki kıssalar önce mücmel, daha sonra tafsilatlı olarak zikredilmektedir. Kur'ân'daki bu anlatım üslubu bazı hakikatlerin anlatılmasında büyük bir öneme sahiptir.⁴

Kur'ân'da bu tür örnekler oldukça fazladır. Örneğin; Yusuf suresinde 3. ayette نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ ayetiyle kıssaya bir giriş yapılmış ve daha sonra 7. ayette لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلِّسَّائِلِينَ diye kıssanın detaylarına girilmiştir.⁵

Ashâb-ı Kehf'in konu edildiği Kehf suresinde Allah Teâlâ kıssaya bir giriş ve özet mahiyetinde:

أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا (9) إِذْ أَوَى الْفِتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا (10) فَضَرَبْنَا عَلَى آذَانِهِمْ فِي الْكَهْفِ سِنِينَ عَدَدًا (11) ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَى لِمَا لَبِثُوا أَمَدًا (12)

Bu ayetler, kıssanın özünü ve asıl mesajını oluşturmaktadır. Kıssaya bu şekilde bir giriş yapıldıktan sonra da ayetlerde kıssayla ilgili detaylara geçilmiştir.⁶

¹ Kıssaların anlatılmasındaki gayeler için bkz. Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, s. 73–78; Şengül, 'Kıssa', *DİA*, XXV, 499.

² Yıldırım, Suat, *Kur'ân İlmine Giriş*, s. 107.

³ Demirci, *Kur'ân Usûlü ve Tarihi*, s. 183; Kıssalarla ilgili geniş bilgi için bkz. İzzet Derveze *Kur'ânı'l Mecid*, s. 140–156.

⁴ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 197.

⁵ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 197.

⁶ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 198.

Aynı şekilde Hz. Âdem(as) kıssasının konu edildiği Tâ hâ suresinde önce, ¹ وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَى آدَمَ مِنْ قَبْلِ قَنَسِيٍّ وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا¹ şeklinde genel bir girişten sonra takip eden ayetlerde kıssanın detaylarına geçilmiştir.²

Buna göre; Kur’ân-ı Kerim, kıssalarla özel bir öğretim yöntemi izlemiştir. Şöyle ki kıssa önce öz bir şekilde aktarılmakta ve kıssa ile ilgili muhataba genel bir açısı kazandırılmakta daha sonra da kıssa ile ilgili detaylara geçilmek suretiyle kıssa aracılığıyla verilmek istenen mesaj etkili bir üslupla aktarılmaktadır. Müellife göre, bu yöntem Kur’an’ın etkili öğretim yöntemlerinin en önemlileridir.³

5.7. Geleneksel Anlayışta Garîbu’l-Kur’ân

Garîb kelimesi sözlükte “yurdundan uzak kalan; tek ve nâdir olan; bilinmeyen, müphem ve kapalı olan” gibi anlamlara gelir. Buna göre garip lafız “az kullanılması sebebiyle manası sözlüklere başvurulmadan bilinmeyen kelimeler demektir.”⁴

Kur’ân, Arapça’nın Kureyş lehçesiyle nazil olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de içermektedir. Ayrıca Kur’ân’da, kullanımı az olmasından dolayı manası yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Hz. Peygamber’in(s): “Kur’ân’ın garîblerini araştırınız.” dediği rivâyet edilmiş⁵ ve Kur’ân’ın garip lafızlarını bilmeyenlerin Allah’ın kelâmını tefsîr etmekten sakınmaları istenmiştir. Bundan dolayı Garîbu’l-Kur’ân, tefsîr ilminde önemli bir yer işgal etmiş ve Kur’ân ilimleri arasında müstakil bir disiplin halini almıştır.⁶

Arapçayı, fasih olarak konuşan ve çeşitli Arap kabilelerinin lehçe özelliklerini bilen, aynı zamanda Kur’ân’ın ilk müfessiri olan Allah Resûlü(s) bazı âyetleri ve sahabeinin anlayamadığı kısımları tefsîr etmiş; ancak Hz. Peygamber(s) kelime bilgisinden ziyade âyetlerdeki hükümleri açıklamış ve güzel ahlâkın esasları üzerinde durmuştur.⁷

İslâm’ın ilk dönemlerinde bazı sahabeler Kur’ân’da, mânasını anlayamadıkları kelimelerin bulunduğunu söylemişlerdir. Nitekim Hz. Ömer(ra) Abese süresindeki ‘ebben’ kelimesinin anlamını bilmediğini ifade etmiştir. İbn Abbâs(ra) da Kur’ân’da altı yerde geçen ‘fâtır’ kelimesinin mânasını, iki Arap köylüsünün bir kuyu başında tartışırken bu kelimeyi kullanmaları sayesinde öğrendiğini belirtir. Yine İbn Abbas(ra) Hakka suresi 36. ayetinde geçen ‘gislîn’ kelimesi, Meryem suresi 13. ayetinde geçen ‘hanânen’ kelimesi, Tevbe suresi 114. ayette

¹ Tâ hâ, 20/115.

² es-Sa’dî, *el-Kavâ’idü’l-Hisân*, s. 198.

³ Örnekler için bkz. es-Sa’dî, *el-Kavâ’idü’l-Hisân*, s. 199–200.

⁴ Elmalılı, Hüseyin-Arslan Şükrü, ‘Garîb’, *DİA*, XVIII, 374.

⁵ Suyûtî, *el-İtkân*, II, 4.

⁶ Cerrahoğlu, ‘Garîbu’l-Kur’ân’ *DİA*, XVII, s. 379.

⁷ Cerrahoğlu, ‘Garîbu’l-Kur’ân’ *DİA*, XVII, s. 380.

geçen ‘*evvâh*’ kelimesi ve Kehf suresi 9. ayette geçen ‘*rakîm*’ kelimesi dışında, Kur’ân’da geçen bütün kelimeleri bildiğini söylemiştir.¹

Kaynakların belirttiğine göre bu ve benzeri lafızlar, Arapların gerek ticaret ve gerekse başka vesilelerle zaman zaman temasta bulundukları yabancı toplumlardan alıp, Arapçaya nakletmek suretiyle aynı anlamlarda kullandıkları kelimelerdir. Kur’ân da, nüzûlü esnasında, Arapların başka dillerden alıp Arapçalaştırmış oldukları bu kelimeleri aynen kullanmıştır. İşte Tefsîr İlminde, Kur’ân’daki bu tür kelimelerin açıklanması Garîbu’l-Kur’ân’ın konusunu teşkil etmektedir.²

Garip lafızları tefsîr etme faaliyeti ilk dönemlerden itibaren başlamış ve bu tür lafızları anlamada Arap şiirinden oldukça faydalanılmıştır. Bu tür faaliyetin en önemli mümessillerinden olan İbn Abbas’ın(ra) birçok ayeti şiirle istişhâd ederek tefsîr ettiği rivâyet edilmiştir. İlk dönemlerde daha şifâhî olarak gelişen ve garip kelimelerin tefsîrini konu alan Garîbu’l-Kur’ân II. Asra gelindiğinde tedvin edilmeye başlanmış; İslâm topraklarının genişlemesiyle birlikte bu ilim dalı önem kazanmaya başlamıştır.³

5.7.1. es-Sa’dî’nin Garib Kelimleri Tefsîri

Müellif eserinde Garîbu’l-Kur’ân ve b ilmin geçirdiği merhalelere dair herhangi bir açıklamada bulunmuyor; sadece ayetlerde geçen garip kelimelerin anlamlarını açıklamakla yetiniyor. Müfessirin bu kelimelere verdiği anlamlara bakalım:

Tevbe suresi 114. ayetinde geçen *evvâh* kelimesini şöyle tefsir ediyor: “*Evvâh*, her işinde ve hayatının her alanında Allah’a yönelen, Allah’ı çokça zikreden ve ona tevbe ve istiğfarda bulunan kimse anlamındadır.”⁴

es-Sa’dî, Kehf suresi 9. ayette geçen *rakîm* kelimesinin, Ashâb-ı Kehf kıssasında geçen ve mağaraya sığınan şahısların isimlerinin ve hayat hikâyelerinin yazılı bulunduğu kitap anlamına geldiğini söylemektedir.⁵

Meryem suresi 13. ayette geçen *henânen* kelimesini; ‘Hz. Zekeriya’nın(as) işlerini kolaylaştıracak, durumunu düzeltecek ve eylemlerini bir istikamet doğrultusunda düzenleyecek olan merhamet ve sevgi’ şeklinde açıklamıştır.⁶

Hâkka suresi 36. ayetiyle ilgili şöyle diyor: “*Gıslîn*” ateş ehlinin yiyecekleridir. Bu yiyecek oldukça sıcak, pis kokulu ve iğrenç bir tadı olan bir yiyecektir. Sırât-ı

¹ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 4–5

² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 153.

³ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 55–88.

⁴ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 353

⁵ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 470.

⁶ es-Sa’dî, *Teyşîru’l-Kerîm*, s. 490.

müstakim yolunu şaşırانların, bu yolda olmayı reddedenlerin ve böylece cehennem yoluna tabi olanların yiyeceğı budur. Sapkınlıklarından dolayı onlar bunu hak etmişlerdir.¹

Görüldüğü gibi müfessir Kur'ân'da yer alan garip lafızlarla ilgili ve bu lafızların menşei konusunda bir detaya girmemiştir. Öte yandan garip lafızlara verdiği anlamlara baktığımızda ise; bu anlamın, rivayetlerle şekillenmiş olan birikime uyun olduğu ve nakledilen rivayetlerle örtüştüğü görülmektedir.²

5.8. Geleneksel Anlayışta İsrâiliyyat

İsrâiliyyât, isrâiliyye kelimesinin çoğuludur. İsrail oğullarına ait olan şey anlamında kullanılan bu kelime genellikle İsrail oğullarına ait bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdiseleri ifade etmek için kullanılır.³

İsrâiliyyâtın maksadın ne olduğu konusuna gelince; kelime her ne kadar tefsîre girmiş Yahûdî kültürünü ifâde ediyor olsa da daha geniş bir kapsama sahiptir. İslâm'a ve özellikle tefsîre girmiş olan Yahûdî, Hıristiyan ve diğer dinlere ait kültür kalıntılarıyla, dînin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e(s) ve O'nun muasırları olan sahabe ile daha sonraki nesillere izafe edilen her türlü haber, İsrâiliyyat kelimesinin manâsı içine girer. Yani bu kelime İslâm'a yabancı olan her şeyi ifade etmek için kullanılır.⁴

5.8.1. es-Sa'dî'nin İsrâiliyyât Görüşü

Abdurrahmân es-Sa'dî, İsrâiliyyât konusunda en hassas âlimlerden biridir. O, tefsiri başta olmak üzere eserlerinde, İsrâilî her türlü rivayetten uzak durmaya çalışmıştır; ancak bu haberleri çürütmek amacıyla bunlardan bazılarını zikrettiğı olmuştur. O, İsrâiliyyâta karşı en sert tutum takınan âlimlerin başında gelmektedir. Bu konuda eline geçen her fısatta bu kültürü eleştirmeyi asla ihmal etmez.⁵ Onun bu hassasiyetiyle ilgili bazı örnekler sunmak istiyoruz:

1. Müellif, Salih peygamberin Semûd kavmi ile mücedelesini konu alan A'râf suresi 79. ayetini zikrettikten sonra Salih'in(as) devesiyle ilgili nakledilen rivayetleri şu şekilde eleştiriyor: "Birçok müfessir bu ayettin tefsiriyle ilgili olarak devenin bir kayadan çıktığını ve bu kayanın hamile bir kadın gibi sancılar çekerek bu deveyi

¹ es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 884.

² Garib kelimelerin anlamları konusunda bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân*, ilgili ayetlerin Tefsîri.

³ Aydemir, Abdullah, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, s. 6.

⁴ Aydemir, *Tefsîrde İsrâiliyyât*, s. 7.

⁵ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî Müfessiran*, s. 301.

doğurduğunu vs. gibi bir takım asılsız haberler nakletmişlerdir. Bu tür İsrâîlî rivayetler, Allah'ın kitabını tefsir etmek babından zikredilmesi mümkün olmayan ve kendilerine itimat edilemeyecek olan haberlerdir. Diğer taraftan Kur'ân'da bu tür haberlerin ifade ettiği şeylere dair kesinlikle hiçbir şey yoktur. Eğer bu haberler sahih olsaydı Allah Teâlâ bizzat onları zikrederdi. Söz konusu surede Salih(as) kavmine: *Yurdunuzda üç gün sefa sürün.* demiştir. Ancak buradaki üç günden kasıt kısa zamandır. Yani sizler çok kısa bir zaman daha yurdunuzda sefanızı sürmeye devam edin; çünkü bu kısa zaman dışında başka bir zaman ve imkânınız kalmayacaktır.¹

2. “*Bir zamanlar Yusuf, babasına (Ya'kub'a) demişti ki: Babacığım! Ben (rüyamda) on bir yıldızla güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederlerken gördüm.*”² Ayetiyle ilgili olarak nakledilen İsrâîlî rivayetlerle ilgili es-Sa'dî şöyle diyor: “Allah Teâlâ bu surenin başında da ifade buyurduğu gibi, Resûlüne en güzel kıssaları anlattığını hatırlattıktan sonra kıssayı detaylıca zikretmiştir. Bu kıssayı tam manasıyla peygamberine anlatmıştır. Ancak bir başkası kalkıp da bu kıssayı daha da detaylandırmak amacıyla aslı olmayan İsrâîlî rivayetlerle doldurmaya çalışırsa dolaylı olarak Allah'ın naklettiği bir kıssanın eksik olduğunu iddia etmiş olur. İşte bu, Kur'ân'a yapılabilecek en büyük kötülüklerdendir. Ne yazık ki bu sureyle ilgili birçok asılsız rivayetler nakledilmiştir. Müminin bu durum karşısındaki görevi kendisine nakledilen bu kıssa ile yetinmek ve Allah Resûlü'nden nakledilemeyen asılsız ve yalan haberlere itibar etmemesidir.”³

Müellif, İsrâîliyyatın özellikle Kur'ân ayetlerinin tefsîri bağlamında kullanılmasına karşı çıkarak şöyle diyor: “Bilinmelidir ki, bazı müfessirlerimiz, peygamber efendimizin, İsrailoğullarından rivayette bulunmak konusunda bir beis görmediğine dayanarak, tefsîrlerinde İsrâîliyata genişçe yer vermişlerdir. Bana göre Allah'ın kitabıyla ilgili olmayan konularda onlardan nakillerde bulunmanın bir sakıncası yoktur; ancak bu rivayetlerin Resûlullah'tan(s) herhangi bir nakille desteklenmeden Allah'ın kitabını açıklamak üzere müfessirlerce nakledilmesi caiz değildir. Zira Resûlullah(s): “Ehl-i kitabı ne yalanlayın ne de tasdik edin.” buyurmuştur. Bu durumda tümünün veya bir kısmının yalan olduğu gâlib-i zann derecesinde olan bir rivâyettefsirde kullanılmamalıdır. Bunda hiç kimsenin bir

¹ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa'dî Mufessiran*, s. 302.

² Yûsuf, 12/5.

³ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 393.

tereddûdû olmamalıdır; ancak günümüzde, bu konuyla ilgili olarak geline nokta gâfletin bir neticesidir.”¹

¹ es-Sa’dî, *Teyisîru ’l-Kerîm*, s. 55–56.

6. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN TARTIŞMALI KONULARLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

6.1. Sıfatlar Konusundaki Görüşü

Abdurrahmân es-Sa'dî, sıfatlarla ilgili ayetleri Selefî bir bakış açısıyla ele almıştır. Yani Allah Teâlâ'nın sıfatlarının Allah için sabit olduğunu ve bu sıfatların zahiri manalarıyla anlaşılması gerektiğini savunur. Ona göre Allah'ın sıfatlarından bahsetmek onun zatından bahsetmek gibidir.

Bilindiği üzere Allah Teâlâ'nın zâtının isbatı, vücûdî bir isbattır, keyfiyet ve temsil isbatı değildir. Sıfatların isbatı da böyledir. Yani Allah'ın sıfatları keyfiyet açısından değil vücûd açısından ele alınmalıdır. Örneğin “Allah'ın eli” ayette buyrulduğu şekliyle anlaşılmalıdır. Yoksa elin, kudret anlamına geldiğini söylemek doğru değildir. Aynı şekilde sem' ve basarın da ilim olduğunu söylemek doğru değildir. Diğer taraftan bunlarla kastedilenin birer organ olduğunu iddia etmek de doğru olmaz. Bizler, bu sıfatları zahiri itibarıyla anlar temsil ve ta'tile gitmeden bu sıfatların hakikatine inanırız.¹ Bu konuda bazı örnekler vermek istiyoruz:

6.1.1. İstivâ Ayetini Tefsiri

Abdurrahmân es-Sa'dî, “...sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah'dır.”² Ayetinde geçen istivâ'yı İbn Kesir'in anladığı şekliyle anlamıştır. Müellif bu konuda şöyle diyor: “Yani semâya yöneldi ve oraya istiva etti. İstivâ kelimesi على harf-i ceriyle müteaddi kılındığı için yönelmek manasına gelir.”³

Abdurrahmân es-Sa'dî, aynı şekilde istiva sözkonusu olan ayetler olan A'raf suresi 54. ayetiyle ilgili şöyle diyor: “Allah Teâlâ yerleri ve gökleri kapsayan yüce arşına, yüceliğine yakışır bir tarzda istiva etmiştir.”⁴

6.1.2. Ru'yet İle İlgili Ayetleri Tefsiri

Allah'ın görülmesi ile ilgili görüşüne gelince, Abdurrahmân es-Sa'dî, “Gözler O'nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyayı pekiyi bilen, her şeyden haberdar olandır.”⁵ Ayetiyle ilgili şöyle diyor: “Allah Teâlâ, yüceliğinden ve kemal sıfatlara sahip olmasından dolayı gözler Onu göremez. Her ne kadar müminler ahirette onu görebilecekler ve bundan dolayı büyük bir sevinç yaşayacak olsalar da idrakin nefyi,

¹ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahman b. Nâsır es-Sa'dî Mufessiran*, s.217.

² Tâ hâ, 20/5.

³ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 502.

⁴ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 291.

⁵ En'âm, 6/103.

ru'yeyi nefyetmez. Şayet görülmeyecek olsaydı “gözler onu idrak etmez.” Yerine “gözler onu görmez.” Buyururdu. Buradan da anlaşılıyor ki, ayette, ru'yeyi nefyeden mutezilenin görüşlerini destekleyen hiçbir delil yoktur.¹

Abdurrahmân es-Sa'dî, ru'yeye delil teşkil ettiğini söylediği A'râf 143, yûnus, 26, kıyâme 22, 23 ve Mutaffîfîn 15 ayetlerini ru'yenin gerçekleşeceğine dair delil olarak kabul etmiş ve kıyamette Allah'ın görüleceğini savunmuştur.²

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin sıfatlarla ilgili ayetleri nasıl tefsir ettiğini görmeye çalıştık. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi müellif, bu konuda selefi bir bakış açısına sahiptir. Bu konudaki ayetleri ele alırken özet bir bilgi sunmaya çalışmış ve sözü fazla uzatmamıştır. Çünkü ona göre şimdiye kadar bu konuda söylenenler meselenin vuzuha kavuşması için yeterlidir.³

Allah Teâlâ'nın fiilleri, isim ve sıfatlarından sadırdır; ancak mahlûkatın isimleri/sıfatları ise fiillerinden sadırdır. İnsanın fiilleri kemale ulaşınca bu fiillerle ilgili isimleri elde eder; ancak Allah Teâlâ ezelden beridir kemal sıfatlarına sahip olduğu için fiilleri kemalinden hâsıl olmuştur. Çünkü O, hem zâtı ve hem de sıfatları itibarıyla kamildir.⁴

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki, es-Sa'dî'ye göre Allah Teâlâ'nın isim ve kemal sıfatlarıyla ilgili Kur'ân'da geçen ayetlerle, onu her türlü eksik sıfatlardan tenzih eden ayetler, Allah Teâlânın Kur'ân'da belirttiği şekilde anlaşılmalıdır. Aynı şekilde, Resûlullah'la(s) ilgili Kur'ân'da geçen sıfatlarla, ilahi kitaplar, ahiret vb. gibi konularla ilgili hususlar, ayetlerde geçtiği ve bizlere bildirdiği şekliyle anlaşılmalıdır. Onun bizlere yönelttiği emir ve nehiy cinsinden her şeyin öncelikle anlamına bakarız; uyulması gereken bir emir içeriyorsa ona uyarız. Terk edilmesi gereken bir husus içeriyorsa onu terk ederiz. İşte böyle bir bakış açısı, Allah ve Resûlünün koymuş olduğu sınırları bilmeye yardımcı olacaktır. Çünkü Kur'ân, en yüce manaları, en doğru ve en yararlı bir şekilde ifade etmektedir. Bu konuda Kur'ân'da şöyle buyruluyor:⁵

*“Onların sana getirdikleri hiçbir temsil yoktur ki, (onun karşılığında) sana doğrusunu ve daha açığını getirmeyelim.”*⁶

¹ es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 267.

² Ayetlerin tefsiri için bkz. Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahman b. Nâsir es-Sa'dî Müfessiran*, s.223–236.

³ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahman b. Nâsir es-Sa'dî Müfessiran*, s.237.

⁴ es-Sa'dî, *Tarîku'l-Vüsûl*, s.271–272.

⁵ es-Sa'dî, *el-Kavâ'idü'l-Hisân*, s. 11.

⁶ Furkân, 25/33.

6.2. İman-Amel İlişkisi İle İlgili Görüşü

Abdurrahmân es-Sa'dî, İslâm düşünce tarihinde mezhepler arasında tartışmalara sebep olan İman-Amel ilişkisi ile ilgili, meselenin asıl kapsamında değerlendirilebilecek neredeyse hiçbir değerdendrimede bulunmaz. Meseleyi, dah çok imanın, amel için ne kadar çok önemli olduğunu ıspatlama yoluna gider. Çünkü kanaatimizce müellif bu tür tartışmalı konularda Selefin görüşünü benimsemiş olduğu için bu hususlarla ilgili bir tartışmaya girmeyi pek gerekli görmez.

Abdurrahmân es-Sa'dî konuyla ilgili şu değerdendirmelerde bulunur:

“Erkek veya kadın her kim mü'min olarak salih ameller işlerse” buyruğunun kapsamına gerek kalbi gerekse bedeni bütün ameller girer. İnsan olsun, cin olsun, küçük olsun, büyük olsun, erkek olsun kadın olsun amel eden herkes de bunun kapsamına dâhildir. **‘Mü'min olarak’** yapılması ise bütün amellerin şartıdır. İman olmadıkça hiçbir amel salih olmaz, kabul olmaz, mükâfat görmesi sözkonusu olmaz ve cezadan uzaklaştırma özelliği de sözkonusu olmaz. İman olmaksızın yapılan ameller, gövdesi koparılmış ağaç dallarına veya su dalgaları üzerinde yapılmış yapılara benzer. İman asıdır. Temeldir. Her şeyin üzerinde yükseldiği kaidedir. Bu kayda mutlak olarak sözü edilen bütün amellerde dikkat edilmesi gerekir, çünkü mutlak olarak sözü edilen bütün ameller iman kaydı ile kayıtlıdır.”¹

6.3. Tasavvufî Düşünce Hakkındaki Görüşleri

Abdurrahmân es-Sa'dî ilkesel anlamda benimmediği düşüncelere karşı açık bir tutum içerisinde olmaz. Özellikle tasavvufî düşünce ile ilgili mutedil bir tutum içerisinde dir. Eserlerinde daha çok bid'atlere karşı bir tutum izlediği gözlenen es-Sa'dî eserlerinde doğrudan tasavvufa karşı bir eleştiri yönelmemektedir; ancak tasavvuf ehlinin bazı bazı görüşlerine değindiğini nadir de olsa görmek mümkündür. Örneğin En'am suresi 121. ayetinde *“gerçekten şeytanlar sizinle bilgisizce mücadele etmeleri İçin kendi dostlarına vahyederler.”* ayetini tefsirinde, keşf ve ilhamla ilgili şu değerdendirmelerde bulunur:

“Âyet-i kerime sufilerde ve benzerlerinde çokça görülen kalplere doğan keşif ve ilhamların, tek başlarına hak olduklarını göstermediğine, Kitab ve Sünnete sunulmadıkça tasdik edilemeyeceklerine delildir. Eğer Allah'ın Kitabı ve Resûlünün

¹ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerim*, s.208.

sünneti bu keşif ve ilhamların kabul edilebilir olduğuna tanıklık ederlerse kabul edilirler, onlarla çelişirse red olunurlar.

Eğer bu konuda herhangi bir bilgiye ulaşamayacak olursa bu konuda karar verilmez, tasdik de edilmez, tekzip de edilmezler. Çünkü vahiy şeytandan da olur. Bu yüzden bunları birbirinden ayırd etmek kaçınılmaz bir şeydir.

Böyle bir ayırma gitmeden, hak ile batılı birbirinden ayırd etmemekten dolayı, Allah'tan başkasının bilemediği ve tesbit edemediği pek çok yanlışlıklar ve sapıklıklar husûle gelmiştir.”¹

Bu sözlerinden de anlaşılacağı üzere müellif, tasavufi bir takım düşünce ve uygulamaların Kur'an ve Sünnete uygun olmaları durumunda sahih sayılabileceklerini, aksi halde bunların kabul edilemesinin mümkün olamadığı kanaati taşımakta olduğu görebilmemiz mümkündür.

Abdurraman es-Sa'dî'nin tartışmalı konulardaki tutumu temel itibariyle Ehl-i Sünnet çizgisindedir. Örneğin, şefaatin mümin kullar için vuku bulacağını, kendilerini Allah'a yaklaştırmak için putlara tevessül eden müşrüklerin ise şefaatten hiçbir nasiplerinin olmadığı kanaatindedir. O, bu konuyu ele alırken İbn Teymiyye'nin bu konudaki müsbit görüşünü kabul ettiğini görebiliriz.²

es-Sa'dî'nin sihir meselesine bakışı tamamen fıkhi bir boyuttadır. Yani sihirle ilgili tartışmalara girmek yerine meselenin fıkhi boyutunu ön plana çıkarmaya çalışır. Müellif sihrin bu boyutu ile ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: “Sihir iki yönden şirk kapsamında değerlendirilir. Birincisi, şeytani güçlerin belli amaçlar için kullanılması; ikincisi; gayble ile ilgili hususların sihre konu edilmesi. Bu ise apaçık bir şirktir.

Sihir haram fiilleri içermesi, insanlar arasında tefrikaya sebep olacak sonuçlar doğurması bakımından kötüdür. Bu açıdan sihirle iştilal eden kimsenin cezalandırılması, sebep olduğu zarar ve çıkadığı fesattan dolayıdır.”³

¹ es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerim*, s. 271.

² Bkz. es-Sa'dî, *el-Kavlü's-Sedîd*, s. 19.

³ es-Sa'dî, *el-Kavlü's-Sedîd*, s. 23.

7. ABDURRAHMÂN es-SA'DÎ'NİN KAYNAKLARI

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin ilmi kişiliğini kazanmasında eserleriyle önemli katkıları bulunan başta, İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnü'l-Kayyim olmak üzere birçok selef âlimi bulunmaktadır. es-Sa'dî, bu iki ilim adamının eserlerine özel bir ilgi göstermiştir. Onların eserlerini irdelleyerek onlardan istifade yoluna gitmesi onun kültürel ve ilmi gelişimine çok olumlu katkılar sağlamıştır. Bizler bu etkiyi tefsir açısından ele almaya çalışacağız.

7.1. İBN TEYMIYYE

7.1.1. Genel olarak Kur'ân'a Bakışı

İbn Teymiyye'ye göre Kur'ân sosyal hayat içerisinde son derece aktif bir rol oynaması gereken, bu itibarla ferdin hayatını düzenleyen, dünya ve ahiret mutluluğunu temin eden kutsal bir kitaptır. Buna göre; inananların kurtuluşu, Kur'ân'ın bizlere sunmuş olduğu ve onun muhtevasını teşkil eden Ulûhiyyet, Tevhid, Kader, Şeriatın tafsilatı, emirler, nehiyeler, Ahiret, Cennet ve Cehennem gibi hususlarda bilgi sahibi olmasıyla mümkündür. Bu itibarla vahiy, kişinin dünya ve ahretini temin için gereklidir.¹

Hayat, insan için bir imtihan alanıdır. Allah Teâlâ insanın imtihan esaslarını ise, göndermiş olduğu vahiy vasıtasıyla kendilerine bildirmiştir. Bu itibarla Kur'ân'ın amacı, insanlara nasıl yaşamaları gerektiğini göstermektir. Kur'ân'ın ilk muhatabları, bu mesajı anlamışlar ve hayatlarına uygulamışlardır; ancak zaman içerisinde onların Kur'ân'a karşı tutumlarında değişimler olmuştur. Kimileri Kur'ân'ı, kendi görüşlerini onaylayan bir merci olarak görmüşler; kimileri de bir kısmının anlaşılmasının mümkün olmadığı yargısıyla ona yaklaşmışlardır. Bu anlayış zaman içerisinde Kur'ân'ın belli bir bölümünün anlaşılması mümkün olmayan bir kitap haline gelmesine vesile olmuştur.²

İbn Teymiyye'ye göre, Kur'ân tümüyle anlaşılabilen ve hatta anlaşılması gereken bir kitaptır. Zira Allah Teâlâ'nın, anlamı bilinmeyen bir şeyi indirmesi söz konusu değildir.³ İbn Teymiyye, Kur'ân'ın, anlaşılması zor olan bazı lafızlarının Hz.

¹ İbn Teymiyye, *Mecmû'û'l-Fetâvâ*, XIX, 96, 199.

² Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, s. 75–76.

³ İbn Teymiyye, *Mecmû'û'l-Fetâvâ*, XIX, 96, 199.

Peygamber (s) tarafından açıklandığı kanaatini taşımaktadır.¹ O, bu konuda geniş ölçüde deliller sunmaktadır.²

7.1.2. Tefsir Usûlü İle İlgili Bazı Meselelere Bakışı

7.1.2.1. Muhkem ve Muteşabih

İbn Teymiyye Kur'ân-ı Kerim'de müteşabih olduğunu iddia etmenin, bir başka ifadeyle Kur'ân ayetleri içerisinde Peygamber ve Ashâbının, okudukları halde anlamını bilemedikleri ayetlerin varlığına şiddetle karşı çıkmaktadır. Ona göre; böyle bir şey söylemek, başta peygamber ve Ashâbına büyük bir iftiradır. Onlardan gelen mütevatir nakiller bunun aksini göstermektedir.³

Kur'ân'ın indiriliş amacını, söz konusu kavramların lügat yapısını müteşabih olduğu öne sürülen ayetlerin bağlam ve tefsirini göz önünde bulundurduğumuzda, İbn Teymiyye'nin bu konudaki düşüncelerinde haklı olduğu görülecektir. Kur'ân, insanları hidâyete erdirmek ve onlara yol göstermek için indirilmiştir. Böyle bir amaçla inen bir kitapta Hz. Peygamber (s) de dâhil olmak üzere hiç kimse tarafından anlaşılamayan ayetlerin bulunması, onun bu misyonu bağdaşmamaktadır. Eğer Kur'ân'ın bazı ayetlerinin anlaşılamayacağını kabul edecek olursak o zaman söz konusu ayetlerin indirilmiş olmasının pratikte hiçbir anlamı olmaması gerekirdi. Ne var ki Kur'ân ayetleri için böyle bir şey söylemek mümkün değildir.⁴

7.1.2.2. Nesh Meselesi

İbn Teymiyye, neshin anlamını sınırlandırarak heshi: “nassın hükmünün sonradan gelen bir nassla ortadan kaldırılması” şeklinde ele alır. Ona göre Kur'ân ayetini nesheden nass yine onun gibi bir Kur'ân ayeti olmalıdır. İbn Teymiyye, neshi, Bakara suresinde geçen ayeti baz alarak anlamaya çalışır. Ayet şöyledir: “*Bir ayeti neshedeceğimiz veya unutturacağımız zaman, ondan daha hayırlısını veya onun benzerini onun yerine getiririz.*”⁵ ayetiyle ilgili iki sahih kıraat vardır. Birincisi, ‘nunsihâ’ unutturmak; ikincisi; ‘nensâhâ’ te’hir etmek anlamındadır. Müfessirlerin çoğunluğu ‘unutturmak’tan kastın, Allah Teâlâ’nın Kur'ân’dan bazı ayetleri unuttuğu konusunda hemfikirdirler. Allah Teâlâ bu ayetle Kur'ân’dan bazı ayetleri

¹ İbn Teymiyye, *Mukaddime*, s. 35.

² Deliller için bkz. Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, s. 78–79.

³ İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, XVII, 425.

⁴ Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, s. 148.

⁵ Bakara, 2/106.

neshedeceğini veya unutturacağını, neshedilen veya unutturulan ayetlerin yerine onlardan daha hayırlısını getireceğini vadetmiştir.¹

İbn Teymiyye ayette geçen ‘nesh’ ve ‘unutturma’ kelimelerini farklı iki kavram olarak ele alır ve onlara farklı anlamlar yükler. Ona göre unutturmak, hem hükmü ve hem de tilaveti neshedilen ayetler için kullanılırken nesh ise tilaveti mensuh hükmü bâkî veya hükmü mensuh, tilaveti bâkî olan ayetler için kullanılır.²

Müellifin konu ile ilgili düşüncelerinden hareketle nesh konusunda analitik bir yaklaşım sergilediğini ve meseleye farklı yaklaşmış olsa bile neshi kabul ettiğini görmekteyiz. Ancak inşa meselesine yaklaşımı genel fikri nitelikleriyle bağdaşmamaktır. Çünkü ona göre Peygamber Efendimiz’e (s) gece nazil olan bazı ayetleri gündüz unuttuğuna dair rivayetler muteber rivayetlerdir.³

İbn Teymiyye, bu düşünceyi itibariyle Kur’ân’ın bir kısmının bir kısmından daha muteber ve daha hayırlı olmasında herhangi bir sakınca görmemektedir. Ona göre Kur’ân’ın, insanı ilgilendiren yönü ile Allah’a nisbet yönü olmak üzere iki yönü vardır. Mesela İhlas suresi Allah’ın isim ve sıfatlarından bahsetmektedir. Leheb suresi ise Ebû Leheb’ten bahsetmektedir. Bu iki sureye Allah Teâlâ yönünden baktığımızda her ikisi de Allah kelimidir. İnsan yönünden baktığımızda ise, ihlâs suresi leheb suresinden üstündür. Çünkü Allah’ın sıfatlarından bahsetmektedir. Leheb suresi ise, Allah’ın inkârcılarından bahsetmektedir.⁴

Kur’ân’ın sünnetle neshi meselesine gelince, İbn Teymiyye, neshin ancak emir, nehiy, ibâha gibi ahkâm konularında ve nasslardan birinin helal, diğerinin haram veyahut aksini getirmesi gibi durumlarda hasıl olacağını kabul eder. “*Zina eden erkek ile zina eden kadının her birine yüzer değnek vurun.*”⁵ Ayeti ile “*Zina eden bekârlar için yüz değnek ve bir sene uzaklaştırma.*”⁶ hadisinde olduğu gibi çelişki oluşturmeyen durumlarda hadisin ayeti neshettiği söylenemez. Çünkü aralarında bir çelişki yoktur.⁷

7.1.3. İbn Teymiyye’nin Tefsir Yöntemi

İbn Teymiyye’ye göre Kur’ân’ı anlamak, insanın lafzı veya metni sadece dil bilgisi çerçevesinde anlamaya çalışmasından ibaret değildir. Asıl olan lafız veya metnin kişi üzerinde oluşturacağı etkidir. “*Ayrıca onu anlamamaları(fıkıh) için kalplerine bir*

¹ İbn Teymiyye, *Mecmû‘u l-Fetâvâ*, 17/183–184.

² İbn Teymiyye, *Mecmû‘u l-Fetâvâ*, 17/186.

³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Arpa, *İbn Teymiyye’nin Kur’ân Anlayışı*, s. 188.

⁴ Arpa, *İbn Teymiyye’nin Kur’ân Anlayışı*, s. 188.

⁵ Nûr, 24/2.

⁶ Müslim, *Hudûd*, 3;

⁷ İbn Teymiyye, *Fetâvâ*, 6/407.

kapalılık ve ağırlık veririz.”¹ ayetinde geçen “*en yehkahûhu*” tabiri buna işaret etmektedir. Örneğin; bir insan ayette bahsedilen kötü bir vasfın, kendisinde olduğu halde bunu fark edemeyip olumlu bir tavır izleyemiyorsa bu ayeti anlamış değildir. İbn Teymiyye bu noktadan hareketle insanların Kur’ân’a yaklaşımları itibariyle birkaç gruba ayırdığını görmekteyiz:

- a) Kur’ân’ı hiç kabul etmeyenler
- b) Kur’ân’ı dinleyen fakat manasını anlamayanlar
- c) Kur’ân’ı anlayanlar ancak onu kabul etmeyenler
- d) Kur’ân’ı dinleyen, anlayan ve kabul edenler.²

İbn Teymiyye’nin düşüncelerini ele alıp işleyenler, onun Kur’ân’a dönüşü savunduğuna işaret ederler. Hâlbuki onun Kur’ân tefsirindeki tabiatına bakılırsa onun, insanları Kur’ân’la yaşamaya çağırdığını görmek mümkün olacaktır. İşte insanla Kur’ân arasına bulunması gereken alaka ve Kur’ân’ı anlamak için insanın harcaması gereken çaba konusunda İbn Teymiyye’nin ortaya koyduğu en önemli dönüşüm budur.

İbn Teymiyye Kur’ân ayetlerini ele alıp sadece kendi fikirlerini delil göstermeyi değil; ayetlerin ruhuna inmeyi hedef edinir. Ayetlerin ruhunu, ayetlerin vermek istediği mesajı elde etmek için ayetler üzerinde uzunca düşünür. Rabbine yalvararak kendisine yardımcı olmasını, basiretini açmasını talep eder, bu amaçla ayetler üzerinde uzun tefekkürlerde bulunur. Birçok tefsire müracaat eder, karşılaştırmalar yapar.³

İbn Teymiyye’nin Kur’ân’a yaklaşımının en önemli niteliği Kur’ân’ın tümünün tefsir edilmesinin gerekli olmadığı şeklindedir. Çünkü Kur’ân’ın bazı ayetleri kendiliğinden anlaşılır ve tesirine ihtiyaç yoktur. Tefsire ihtiyaç duyan ayetlerin büyük bir kısmı müfessirlerce tefsir edilmiştir. İbn Teymiyye’nin, özellikle tefsir etmeye çalıştığı ayetler, müfessirlerin tefsir etmekte muvaffak olamadıkları kanaatini taşıdığı ayetlerdir.⁴

İbn Teymiyye’nin tefsir metodu, nasslara dayalı olarak şeklenmiş olsa da nasslar üzerinde uyguladığı tefekkür yöntemiyle Kur’ân ayetlerinin manalarını ortaya koymaya çalışır. Ayetlerden fıkhi çıkarsamalarda bulunmakta, maslahatlarla ilgili gayelere işaret etmeye çalışmaktadır. Onu, re’y müfessirlerinden ayıran en önemli niteliği, ayetler üzerindeki derin düşünme yöntemini bemimsemiş olmasıdır.

İbn Teymiyye, selefi düşünceye sahip olan bütün âlimler gibi sıfatlar konusunda

¹ İsrâ’, 17/46.

² Arpa, *İbn Teymiyye’nin Kur’ân Anlayışı*, s. 227.

³ Arpa, *İbn Teymiyye’nin Kur’ân Anlayışı*, s. 228–229.

⁴ Arpa, *İbn Teymiyye’nin Kur’ân Anlayışı*, s. 229.

hiçbir te'vile girişmez. Onları olduğu gibi anlar. Onun bu kanaatte olmasına sebep olan en önemli etken Allah Teâlâ'nın mahlûkata benzemediğine dair inancıdır. Tabi ki böyle bir tutuma sahip olması sebebiyle muhalifleri tarafından müşebbihe ve mücessime diye nitelendirilmekten kendini kurtaramamıştır.

İbn Teymiyye, ayetlerde geçen sıfatlarla ilgili hususların hak olduğunu, ancak bu sıfatların mahiyetlerinin bilinemeyeceği ve bunları araştırmanın faydasız ve tehlikeli olduğu kanısındadır. Şunu da ifade etmek gerekir ki onun bu düşüncelerinden dolayı mücessime olarak itham edilmesi oldukça haksız bir tutumdur.¹

İbn Teymiyye ayetleri tefsir ederken kıraat, esbab-ı nüzûl, dil belağat gibi tüm unsurlarını içeren bir tefsir yöntemi izlemek yerine ayetlerdeki kapalı hususları ortaya çıkarmak veya ayetin delalet ettiği hakikatleri ortaya koymaya çalışır. Gerekli gördüğü hususlara gereği kadar yer vermeye çalışır. Bu yönüyle kendine has müstesna bir tefsir yöntemi olduğunu söylemek mümkündür.

7.1.3.1. Ayeti Ayetle Tefsiri

İbn Teymiyye ayeti ele alırken ondaki kapalı olan hususları açığa çıkarmak için Kur'ân'daki benzer diğer ayetlerle birlikte ele almaya çalışır. Tefsirinde dikkati çeken en önemli husus budur. O, Kur'ân'ın bir ifade geleneğinin bulunduğunu savunur. Lafızların daha iyi anlaşılması bu ifade geleneğinin ışığında daha da mümkün hale gelir. Örneğin; Fatiha suresini tefsir ederken اياك نعبد tabirini izah ettikten sonra 'abd' kavramını ele alır. Bu lafzın, Kur'ân'da, hem isteyerek ve hem de istemeyerek de olsa boyun eğmeyi ifade ettiğini söyler. Bunun ardından, kelimenin bu manalarda kullanıldığı söz konusu diğer ayetleri sıralar.²

İbn Teymiyye ele aldığı sureleri bir bütün olarak anlamaya ve anlamını aktarmaya; surelerdeki farklı bölümlerle ilgili münasebeti ortaya çıkarmaya çıkarırır. Bu amaçla bazen surelerle ilgili geniş açıklamalara da yer verir. Örneğin Bakara suresini ele alırken sureyi farklı bölümlere ayırır ve bu bölümler arasındaki bağlantıları ortaya koymaya çalışır. Çünkü ona göre ayetlerin siyakı ayetlerde kastedilen mananın ortaya çıkması için oldukça önemlidir ve bu durum mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.³

¹ Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, s. 230.

² İbn Teymiyye, *Tefsir*, 2/325–326.

³ İbn Teymiyye, *Tefsir*, 3/5.

7.1.3.2. *Ayetin Hadisle Tefsiri*

İbn Teymiyye ayetleri tefsir ederken genellikle sıhhatinden emin olduğu hadisleri kullanır. Özellikle de Buhari ve Müslim'deki hadislerle yer verir.

İstişhadta ayetler kadar hadisleri de kullanır. Tefsirinin hemen hemen her sayfasında bir, bazen de birden çok hadis kullandığı vakidir.¹

7.1.3.3. *Ayetleri Sahabe ve Tabiîn Sözleriyle Tefsiri*

Tefsirde selefi bir anlayışa sahip olan İbn Teymiyye'nin bu anlayışının bir neticesi olarak sahabe sözlerini tefsir için oldukça önemli görmektedir. Ancak o, bu sözleri tefsirinde pek kullanmaz. Sahabe sözlerinden çok tabii sözlerini kullanmayı tercih eder. Sahabe sözlerini çokça kullanmasının sebebi ayetlerle ilgili sahabeden nakledilen rivayetlerin azlığı olabilir. Diğer taraftan İbn Teymiyye Sahabe ve Tabiinden gelen rivayetleri aynı kategoride ele alarak nakleder.²

7.1.4. *Sebeb-i Nüzûlden Yararlanması*

Kur'ân ayetleri iki şekilde nazil olmuştur. Bir kısmı belirli bir olay, soru ve tavır üzerine, bir kısmı ise belirli bir sebebe bağlı olmaksızın, ya bir konuda hüküm koymak, ya da insanlar arasında yaygın bulunan bir anlayışı düzeltmek veya insanları doğru yola sevk etmek için nazil olmuştur. Bu kavram daha çok belli bir sebebe bağlı olarak nazil olan ayetlerle alakalıdır.³

İbn Teymiyye sebeb-i nüzûle önem vererek ayetlerin anlaşılmasında faydalı olduğunu savunur. O, Sebeb-i nüzûlün Kur'ân tefsirinde çok önemli olduğuna inanır. Onun bu konuda kaydadeğer ifaderi vardır. Müellif, *Mukaddime* isimli eserinde şöyle diyor: “Sebeb-i nüzûlü bilmek ayetin anlaşılmasına yardım eder. Çünkü sebebi bilmek, insanı, müsebbibin bilgisine götürür.”⁴

İbn Teymiyye bundan dolayı belli bir sebebe bağlı olarak nazil olan bazı ayetleri tefsir ederken onların nüzûl sebeplerinden istifade etmeye çalışmıştır. Mesela; “Şüphesiz, inananlar, Yahudiler, Hristiyanlar ve sabilerden Allah'a ve ahiret gününe inanıp yararlı işler yapanların ecirleri rablerinin katındandır. Onlar mahzun da olmazlar.”⁵ ayetiyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunur: “Allah Teâlâ bu ayetlerde eski ve yeni ümmetlerden kurtuluş ehli olanları tarif etmiştir. Ayetin lafzı, siyâk ve sibâkı buna delalet etmektedir. Selef de onu öyle bildirmiştir. Selmân-ı Fârisî'den

¹ Ayrıntılı örnekler için bkz. Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, s. 237–239.

² Örnekler için bkz. Arpa, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, 239–241.

³ Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl*, s.62–68

⁴ İbn Teymiyye, *Mukaddime*, s.47

⁵ Bakara, 2/192.

nakledilen ayetin nüzûl sebebi de bunu güçlendirmektedir. Selmân şöyle demiştir: ‘Resûlullah’a, aralarında yaşamakta olduğum Ehl-i Kitap’tan ve onların ibadetlerinden bahsettim, bunun üzerine bu ayet nazil oldu.’¹

Kur’ân ayetlerinin anlaşılmasında sebep-i nüzûlün önemli olduğunu savunan İbn Teymiyye diğer taraftan bu konuda bilinmesi gereken önemli iki hususun olduğuna da işaret etmektedir: **Birincisi**, sebep-i nüzûlün hususi olması ayetin anlamının umum ifade etmesine mani değildir. **İkincisi**, sebep-i nüzûlün muteber sayılabilmesi için rivayetin sahih yollardan gelmiş olması gerekir.

İbn Teymiyye bu konudaki düşüncelerini Kâfirûn suresinde tatbik etmiş olduğunu söyleyebiliriz. O, bu surenin bütün kâfirlere bir hitab olduğunu, bazı müfessirlerin dediği gibi belirli kişilere mahsus olmadığını söyleyerek surenin nüzûl sebebini delil olarak gösterir.²

Özetle İbn Teymiyye’nin tefsir anlayışını sunmaya çalıştığımız bu bölümde, amacımız, Onun sahip olduğu tefsir anlayış ile çalışmamızın konusu olan es-Sa’dî’nin sahip olduğu tefsir anlayışı karşılaştırmaktır. Bu başlık altında tefsir yöntemlerini karşılaştırmalı bir şekilde ele almayı ve bu iki müellif arasındaki benzerlik ve farklılıkları ortaya koymayı amaçladık. Böylece es-Sa’dî’nin her fırsatta övgüyle söz ettiği İbn Teymiyye arasında nasıl bir benzerlik olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

İlk olarak şunu söylemek gerekirse, Abdurrahman es-Sa’dî İbn Teymiyye’ye çok büyük ilgi duymaktadır. Onun eserlerini irdelemek ve onlardan istifade etmek hususunda üstün gayretler göstermiştir. Daha önce de değindiğimiz üzere İbn Teymiyye ve öğrencisi İbnü’l-Kayyim’in eserlerinden faydalı gördüğü usûl kaidelerini bir araya getirerek *Tarîku’l-Vüsûl* isimli eserini kaleme almıştır. Bu eserinde Akaid, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Ahlak gibi konular ile sapık fırkalara reddiye türünde olabilecek bine yakın usûl kaidesini bir araya getirmiştir. Müellif İbn Teymiyye ve onun eserlerinden bahsederken şöyle diyor: “Takîyyuddin İbn Teymiyye’nin eserleri, yararlı birçok ilmi, fenni, sahih ilimleri, zahir ve batın bir takım edebi esasları, hükümlere dair makâsıdı, mesele ve delilleri, hükümleri ve bu hükümlerin esrarını, hakk fırkalara verilen cevapları içermektedir. Hiç şüphesiz onun eserleri, sahip oldukları ilmi seviye sayesinde diğer bütün eserlerden üstündür. Bu eserleri başka eserlerle karşılaştırma imkânı bulan bir kimse, bunların eşi benzeri olmadığını açıkça görecektir. Allah Teâlâ bu eserler sayesinde insanlara büyük faydalar ihsan etmiştir. Bu eserleri, diğerlerinden üstün kılan

¹ İbn Teymiyye, *Tefsir*, 3/5.

² İbn Teymiyye, *Tefsir*, 7/60.

en önemli şey, onun külli kaidelere göstermiş olduğu özel ilgidir.”¹

İbn Teymiyye'nin Kur'an anlayışı ve tefsir metodu ile ilgili bu detaylı izahtan sonra, es-Sa'dî'nin kendisiyle birçok hususta ortak düşüncelere sahip olduğunu gördük. Diğer taraftan her ikisinin de aynı meselelerle ilgili ortak düşüncelerinin olması İbn Teymiyye'nin es-Sa'dî'ye kaynaklık teşkil ettiğini açıkça göstermemekle birlikte, Sa'dî'nin, İbn Teymiyye ve onun eserleriyle ilgili düşünceleri bu konuda göz ardı dilemeyecek kadar önemlidir. Zira bu ifadeler, Sa'dî'nin, İbn Teymiyye'nin düşüncelerinden çok fazla etkilenmiş olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

İbn Teymiyye ve Abdurrahmân es-Sa'dî'nin düşüncelerinin kesiştiği ve her iki müellifin birbirine yakın fikirlere sahip oldukları birçok mesele vardır. Bunları başlıklar halinde zikretmemiz mümkündür:

1. Öncelikle, Kur'an'ın sosyal hayatın düzenlenmesi noktasında aktif bir rol oynaması ve ferdin hayatına yön vermesinde önemli bir görev üstlenmesi gerektiği yönünde her iki müellifin düşünceleri benzerlik arz etmektedir. Kısacası, her ikisinin de Kur'an'a yaklaşımları birbirine benzerlik gösterir. Ayrıca Kur'an'ın anlaşılması noktasında her ikisinin de Selefi düşünceye vurgu yapması dikkat çekicidir.

2. Hem İbn Teymiyye ve hem de Sa'dî, Kur'an'da, anlaşılması mümkün olmayan ayetlerin olmadığı konusunda hemfikirdirler; ancak İbn Teymiyye'nin, Kur'an'da müteşabih ayetlerin bulunmadığı yönündeki düşünceleri daha kesindir. Abdurrahmân es-Sa'dî ise Kur'an'da müteşabihlerin bulunduğunu ancak bunların, muhkem ayetlere ırcâ edilerek anlaşılabilirliğini savunur.

3. Özellikle sebep-i nüzûl ile ilgili düşünceleri hemen hemen aynıdır. HBU konudaki düşünceleri hiçbir farklılık arzetmez. Her ikisi de sebep-i nüzûlün, ayetin anlaşılmasında faydalı olduğunu söylemekle birlikte nüzûl sebebinin hususi, ayetin manasının ise umumi olduğu kanısındadırlar.

4. Her iki müellifin tefsir metodlarındaki ortak yönlerden birisi, ayeti tefsir ederken, ayetin ruhuna inmeyi hedef edinmeleridir. Tefsirlerinde, ayetten anlaşılması gereken en önemli mesajı vermeye çalışırlar. Bunun için uzun izahlarda bulunmayı, ayetin anlaşılmasında katkısı olmadıkça lügavi tahlillerde bulunmayı gerekli görmezler. Bazen de ayetten elde edilebilecek fıkhi çıkarsamalarda bulunmaları ve ayetlerdeki maslahatlarla ilgili gayelere işaret etmeleri da kayda değer bir benzerliktir.

5. Sıfatlar konsundaki yaklaşımları da benzerlik arz etmektedir. Her ikisi de

¹ es-Sa'dî, *Tarîku'l-Vüsûl*, s. 17.

sıfatları te'vile gitmek yerine olduğu gibi anlaşılmaları gerektiğine işaret ederler.

6. Her iki müellifin, eserlerinde, yer verdikleri hadislerin sahih olmasına büyük bir özen gösterdikleri görülür. Ayrıca İsrailiyyata karşı tutumları da hemen aynı doğrultudadır.

Bu kısa karşılaştırmadan sonra Abdurrahmân es-Sa'dî'nin İbn Teymiyye'den yaptığı nakilleri zikretmeye çalışacağız. Zira bu nakiller onun, İbn Teymiyye'nin kendisine kaynaklık teşkil ettiğini açıkça ortaya koyacak niteliktedir. Ancak şunu hatırlatmalıyız ki, es-Sa'dî'nin tefsirinde İbn Teymiyye'den yapılan nakillerden çok daha önemli olan başka bir şey vardır ki o da Abdurrahmân es-Sa'dî'nin fikir ve görüşleri arasında İbn Teymiyye'ye ait fikir ve görüşler azımsanamayacak kadar çoktur.

7.1.5. es-Sa'dî'nin İbn Teymiyye'den Yaptığı Nakiller

Abdurrahmân es-Sa'dî tefsirinde daha çok İbnü'l-Kayyim'den nakiller yapmış; sadece iki yerde İbn Teymiyye'ye atıfta bulunmuş ve onun görüşlerine işaret etmiştir:

1. Abdurrahmân es-Sa'dî, Bakara suresi 75. ayetinin tefsirinde “*şimdi bunların size iman edivereceklerini mi zannediyorsunuz?*” ifadesiyle ilgili İbn Teymiyye'nin şu sözlerini nakletmektedir: “*Yüce Allah: "Şimdi bunların size iman edivereceklerini mi ümit ediyorsunuz?" (Bakara 75. âyet)den itibaren; "veyl kazandıkları yüzünden onlara" buyruğu ile tahrifçileri yermektedir. Onların yaptığı şey Kitab ve Sünneti, aslı olmayan batıl bid'atlere göre yorumlamaktır. Ayrıca Kitapla ilgili kuruntudan öte hiç bir bilgisi olmayanlar da yerilmektedir. Bu ise Kur'ân'ı dikkatle düşünmeyi terk etmek ve harflerini okumanın dışında hiçbir şey bilmemektir. Aynı şekilde âyet dünyalık elde etmek için Allah'ın Kitabına muhalif olan bir kitap yazıp da "bu Allah'ın indindendir" diyen kimseleri de kapsamaktadır. Mesela böyle bir kimse Allah'ın Kitab'ına muhalif olan bu kitaba dair "işte Şeriat budur, Kitab ve Sünnet'in ihtiva ettiği mana budur. Selefîn ve imamların söylediklerinden akıl yoluyla çıkartılan sonuçlar bunlardır. Gerek farz-ı ayn, gerekse kifaye yoluyla inanılması gereken dinin esasları bunlardır. Ayrıca bu âyet Kitab ve Sünnetin bilgisini saklayanları da kapsar. Bu gibi hususlar ise genel olarak Râfızîler gibi çeşitli heva ehli arasında ve özel olarak da fukahaya müntesib olan birçok kimse arasında çokça rastlanılan durumlardır."*¹

Müellif bu nakillerde eser ismi vermemektedir. Yapmış olduğu nakillerde genel itibariyle bu şekilde bir yöntem izlemiş olmasının sebebi kanaatimizce, kaynaktan çok nakledilen malumatın, ayetin anlaşılması noktasındaki öneminin daha çok ön planda

¹ Söz konusu nakil için bkz. es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 56.

olmasından kaynaklanıyor olabilir. Diğer taraftan yaptığı nakillerde belli bir yöntem izlemediği de görülmektedir.

2. Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, İbn Teymiyye'den nakil yaptığı bir diğer husus da miras hukukuyla ilgilidir. Müellif, Nisa suresi 11. ayetinde geçen ve eşin, kocasının erkek kardeşleriyle beraber mirastan alacağı 1/6'lık payı belirten ayetin tefsiriyle ilgili İbn Teymiyye'den şu şu görüşünü naklediyor: *“Eğer erkek kardeşler varis olmasalar bile (yani herhangi bir varisten dolayı miras alamasalar dahi) anneyi hacbedemezler.”*¹

7.2. İBNÜ'L-KAYYİM

Abdurraman es-Sa'dî'nin, eserinde kaynak ismi vererek kendilerinden en çok nakillerde bulunduğu âlimlerden birisi de İbnü'l-Kayyim'dir.

Müellifin kaynaklarını tesbbit etmeye çalışırken, önemli bir hususu fark etme imkânı elde ettik: Abdurrahmân es-Sa'dî'nin genel itibariyle düşünce yapısının şekillenmesinde İbn Teymiyye'nin büyük rolü olmuştur. Birçok ilmi meselede müellifin, İbn Teymiyye'nin düşünceleri doğrultusunda fikir ve düşüncelere sahip olduğunu gördük. Ancak es-Sa'dî'nin, tefsir metodunun şekillenip gelişmesinde daha çok İbnü'l-Kayyim'in katkısı vardır. Öyle ki bazı sureleri tefsir ederken bu etkileşimin izleri çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu önemli benzerliği Kur'an'ın ilk suresi olan Fatıha suresinin tefsirinde açıkça görmek mümkündür. Bu benzerliği ortaya koymak amacıyla bu iki müellifin bu sureleri ne şekilde tefsir ettiklerini karşılaştırmalı olarak sunacağız. Ancak öncelikle İbnü'l-Kayyim'in tefsir metodu üzerinde durmakta fayda mülahaza ediyoruz.

7.2.1. İbnü'l-Kayyim'in Tefsir Metodu

İbnü'l-Kayyim, önemli bir tefsir ekolünün mümessilidir. Bu ekol, surenin konu bütünlüğünü ön plana çıkaran bir anlayışa dayanmaktadır. İbnü'l-Kayyim, ayetleri tefsir ederken sureyi, nazıl olduğu amaç ile bir uyum içerisinde işlemeye çalışır. Bu itibarla, modern Kur'ân anlayışının bir temsilcisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre surenin tefsirinden daha da önemli olan şey, onun, gerçekleştirmek üzere nazıl olduğu yüce hedeflerdir. Ön planda olması gereken asıl bu hedeflerdir. Bunlar, surenin varlık sebebi sayılan bir ruhtur ve bu ruh, surenin farklı cüzlerini birbirine bağlar. Bu cüzlerin

¹ Bkz. es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 166.

her biri diğerleriyle bağlantılıdır. Bu bakış açısı itibariyle İbnü'l-Kayyim tefsire yeni bir boyut kazandıran bir ilim adamı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹

Abdurrahmân es-Sa'dî tefsir metodu itibariyle İbnü'l-Kayyim'den oldukça etkilenmiştir. Bu etkileşimin ne kadar da bariz olduğunu Kur'ân'ın ilk suresi ola Fatiha suresi tefsirinde rahatlıkla görebiliriz. Şimdi de bu iki âlimin Fatiha suresini nasıl tefsir ettiklerine bir bakalım:

7.2.1.1. *İbnü'l-Kayyim'in Fatiha Suresini Tefsiri*

İbnü'l-Kayyim, Fatiha suresinin baş tarafında şöyle diyor: “Bilinmelidir ki bu sure, en yüce gayeleri ihtiva etmektedir. Öncelikle Allah Teâlâ'yı, sahip olduğu üç isim ve sıfatla bizlere tanıtmaktadır. Esmâ-ı Hüsnâ ve Allah Teâlâ'nın diğer sıfatları bu üç sığata râc'idir. Bu isim ve sıfatlar; Allah, Rabb ve Rahman'dır. Buna göre sure, Ulûhiyet, Rubûbiyyet ve Rahmet üzere bina edilmiştir.

“*Yalnız sana ibadet ederiz*” ayeti, Ulûhiyete mebnidir. “*Yalnız senden yarım dileriz.*” ayeti, Rubûbiyyete; Sırât-ı Müstakîm'e yöneltme talebini ifade eden ayet de Allah Teâlâ'nın Rahman sıfatına mebnidir. Buna göre Allah Teâlâ Ulûhiyeti, Rubûbiyeti ve Rahmeti gereği kendisine Hamd edilen bir ilahtır.

“*Din gününün sahibi*” ayeti meadın ısbatını, kulların, amellerine göre mükâfatlandırılmalarını, hüküm vermek bakımından Allah Teâlâ'nın tek merci olduğunu ve kulları arasında adaletle hükmettiğini ifade etmektedir.”

Bu surede nübüvvet birkaç açıdan ısbat edilmiştir:

1. Allah Teâlâ'nın, âlemlerin rabbi olması, kullarını başıboş bırakmamasını gerekli kılmaktadır. Zira kullarını, başıboş bir şekilde maslahatlarını bilemez bir halde bırakması Rubûbiyyetine yakışmaz.

2. ‘*Lafzatullah*’ ilah kelimesinden türemiştir. İlah ise, kendisine ibadet edilen kimse demektir. Ancak kullar, peygamber vasıtası olmadan, ona nasıl ibadet edeceklerini bilemezler.

3. Allah Teâlâ'nın Rahmân sıfatı, kullarını ihmal etmemesini gerektirmektedir. Onları ihmal etmemek onlara peygamber göndermek suretiyle olur.

4. Din günü, nübüvvetin bir başka delilidir.

¹ Abdullah b. Sâbih et-Tayyâr, *Abdurrahmân es-Sa'dî Müfessiran*, s. 56.

5. “*Bizi doğru yola ilet.*” ayeti nübüvvetin bir başka delilidir. Hidâyet beyân, tevfik ve ilhâm, bütün bunların gerçekleşmesi ancak peygamberler vasıtasıyla olur.”¹

İbnü’l-Kayyim Fatiha suresinden yola çıkarak nübüvvetin ısbatı için delillerini sunmaya devam ediyor.

7.2.1.2. *es-Sa’dî’nin Fatiha Suresini Tefsiri*

Abdurrahmân es-Sa’dî ise bu sureyi şu şekilde tefsir ediyor: “Bu sure kısa surelerden biri olmasına rağmen Kur’ân surlerinin hiç birinin ihtiva etmediği kadar çok hakikati ihtiva etmektedir.

Bu sure üç tevhid türünü ihtiva etmektedir:

1. Tevhid-i Rubûbiyyet. Bu da “*âlemlerin rabbi*” ayetinden alınmıştır.
2. Tevhid-i Ulûhiyyet. Bu tevhid türü, Allah Teâlâ’yı ibadet konusunda tek merci kabul etmek manasındadır. Bu da lafzatullah’tan alınmıştır. “*Yalnız sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz.*” ayeti ise isim ve sıfatların tevhidi manasına gelmektedir. Bu tür bir tevhid çeşidi ise, Allah Teâlâ için kemal sıfatların sabit olması anlamına gelir. Nitekim selef, teşbih ve temsile gitmeden bu sıfatların sübutunu kabul etmişlerdir.

3. “*Bizleri doğru yola ilet.*” ayeti ise nübüvveti ısbat etmektedir. Çünkü nübüvvet olmaksızın hidâyetin gerçekleşmesi mümkün değildir. Aynı şekilde “*din gününün sahibi*” ayeti de amellerin karşılığının verileceğine işaret etmektedir. Amellerin karşılığının verilmesi ancak adaletle gerçekleşir.”²

Görüldüğü üzere Abdurrahmân es-Sa’dî’nin Fatiha suresi tefsiri İbnü’l-Kayyim’in bu sureyi tefsirinin hemen hemen aynısıdır. Çünkü Abdurrahmân es-Sa’dî, tefsir yöntemi bakımından İbnü’l-Kayyim’den oldukça etkilenmiştir.

7.2.2. *es-Sa’dî’nin, İbnü’l-Kayyim’den Yaptığı Nakiller*

Abdurrahmân es-Sa’dî İbnü’l-Kayyim’den iki şekilde nakilde bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmında nakledilen kaynağı zikrederken çoğunlukla buna ihtiyaç hissetmez. Bu konuyla ilgili ikinci bir husus da İbnü’l-Kayyim’den yaptığı nakillerin daha çok ve daha uzun olduğu gözlenmektedir. Bazen bu nakiller sayfalarca sürer.

¹ İbnü’l-Kayyim, *Bedâiu’-t-Tefsîr*, s.3.

² es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm*, s. 40.

7.2.2.1. Kaynak Belirterek Yaptığı Nakiller

Abdurrahmân es-Sa'dî İbnü'l-Kayyim'den yaptığı nakillerde sık sık eser ismi zikreder. Bu şekilde yaptığı nakillere dair birkaç örnek zikrederim:

1. Müellifin, İbnü'l-Kayyim'den yaptığı nakillerin ilki, tefsirinin başında yer alan tefsir usûlüne dair kaidelerdir. Müellif, bu kaideleri, İbnü'l-Kayyim'in *Bedâiu'l-Fevâid* isimli eserinden nakletmektedir. Müellif, tefsirinin başında yer verdiği ve Tefsîr Usûlüne dair fayda mülâhaza ettiği bir çok önemli kaideyi zikretmektedir. Fatiha suresinden hemen önceki bölümde yer alan bu kaideler, yaklaşık sekiz sayfa civarındadır.¹ Özellikle İbnü'l-Kayyim'den yaptığı nakillerde sık sık bu şekilde uzun alıntılar yapmıştır.

2. Kaynak belirterek İbnü'l-Kayyim'den yaptığı nakillerden bir diğeri ise, Bakara 258. ayetinde geçen ve Hz. İbrahim (as) ile Nemrut arasında geçen münazaranın konu edildiği ve en sonunda Nemrut'un hiç bir şey yapamayacak şekilde kalakaldığı söz konusu hadisedir:

“Hz. İbrahim'in Nemrut ile münazarasında çok hoş nükteler vardır. Birincisi; bilinçli bir kimsenin şirki ya gezegenlerle ilgili veya ölümlerle/kabirleri ilgilidir, ona dayalıdır. Hz. İbrahim'in kullandığı her iki delil de bu iki şirk türünü iptal etmeye yönelik olmuş ve Allah'ın diriltip öldürecek olan tek ilah olduğunu ortaya koymuştur. Ölen bir kimse ne diri iken ne de ölü iken her iki durumda ilahlığa elverişli değildir, ilah olması mümkün değildir. Çünkü onun her şeye gücü yeten bir rabbi vardır. Onu dilediği zaman diriltir dilediği zaman da öldürür. Bu durumda olan bir kimsenin ilah olması veya putlaştırılarak kendisine ibadet edilmesi söz konusu olabilir mi? Aynı şekilde yıldızlar da öyledir. Onlardan en büyüğü ve en aşikâr olanları güneştir. Güneş bile belli bir düzen içerisinde ve belli bir yörüngeye göre hareket eder. Allah Teâlâ ona doğudan batıya doğru bir hareket çizgisi belirlemiştir. O da bu düzene göre hareket eder. Buna göre güneşin kendisine kulluk edilecek bir ilah olması söz konusu olamaz.”²

3. Abdurrahmân es-Sa'dî, İbnü'l-Kayyim'in ahkâm konusundaki yorumlarına da oldukça önem vermektedir. Bu konularda kedisinden nakiller yapar. es-Sa'dî'nin, İbnü'l-Kayyim'in *Cilâu'l-Efhâm* isimli eserinden yaptığı bir başka nakil de mirasla ilgilidir. Buna göre müslüman eşlerin, din bağından dolayı birbirleriyle olan yakınlık ve

¹ Bkz. es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 31-38.

² es-Sa'dî, bu alıntıyı İbnü'l-Kayyim'in *Miftâhu Dari's-Saâde* isimli eserinden aldığını belirtmiştir. Bkz. es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s.111.

benzerlikleri sebebiyle, bu ikisi, ayette kadın veya erkek olarak değil de eş olarak nitelendirilmişlerdir. İbnü'l-Kayyim'in söz konusu değerlendirmesi şu şekildedir:

*"Biz bu hususu miras âyetinden ve şanı Yüce Allah'ın bu âyette mirası kadın lafzı ile değil de zevce lafzı ile irtibatlandırmasından -dikkatle düşündüğümüz taktirde-anlayabiliriz. Yüce Allah'ın: 'Hanımlarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir.' buyruğunda olduğu gibi. İşte bu buyruhta miras almanın ancak benzerlik ve birbiri ile tenasübü gerektiren zevciyet dolayısı ile gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Mü'min ile kâfir arasında ise herhangi bir benzerlik ve tenasüb sözkonusu değildir. Bu bakımdan da aralarında miras ilişkisi sözkonusu olmaz. Kur'an-ı Kerim'in kelime ve terkiplerinin sırları gerçekten akli erenlerin, akıllarının bile çok üstündedir."*¹

4. Abdurrahmân es-Sa'dî eserlerinden belki de en fazla nakiller yaptığı İslâm âlimlerinin başında özellikle İbnü'l-Kayyim gelir. Tefsirinde, İbnü'l-Kayyim'e ait değişik konularla ilgili birçok nakil ve görüş bulmak mümkündür. Ancak es-Sa'dî, İbnü'l-Kayyim'in eserlerinden, bazen de başlı başına birer fasıl halinde değerlendirilebilecek alıntılarda bulunur. Öyleki bu alıntılar bazen sayflarca sürebilir. Örneğin Fetih suresinin son ayetini tefsirinde, Hudeybiye Antlaşması ile ilgili *Zâdü'l-Meâd* isimli eserinden alıntılacağı bölüm bunlardan birisidir.² Bu alıntı, oldukça uzundur. Bu sebeple burada yer almasını uygun bulmadığımız için sadece buna işaret etmeyi yeterli görüyoruz.

5. Daha önceki bölümlerde de ifade ettiğimiz gibi, Abdurrahmân es-Sa'dî fayda mülahaza etmediği yerlerde lügavi tahliller yapmaz. Ancak çok nadir de olsa bu tutumundan vazgeçtiği ve uzunca lügavi tahlillerde bulunduğu vakidir. Bunlardan birisi de İbnü'l-Kayyim *Bedâiu'l-Fevâid* isimli eserinden naklettiği değerlendirmedir. Müellif, Âl-i İmran suresi 97. ayetinde geçen حُجُّ النَّاسِ عَلَى النَّبِيِّ ayetinin gramatik yapısı ile ilgili İbnü'l-Kayyim'in şu değerlendirmelerine yer verir:

"Bu konuyla ilgili olarak İbnü'l-Kayyim'e ait fayalı bir değerlendirme sunmak istiyorum. O, şöyle diyor: 'حُجُّ النَّبِيِّ' emri mübtedadır ve haberi de kendisinden önce gelen iki mecrurda bulunmaktadır. Anlamanın gereği olarak haber عَلَى النَّاسِ câr-mecrurundadır. Çünkü vücut ifade etmektedir ve vücut da عَلَى harf-i cerrini gerektirmektedir. Haberin لِلَّهِ kelimesi olması da muhtemeldir. Çünkü bu kelime hem vücut ve hem de hakkaniyet ifade etmektedir. Bu tür bir takdir daha çok kabule

¹ Abdurrahman es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s.169.

² Bkz. Abdurrahman es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 696–698. Müellif bu faslı İbnü'l-Kayyim'in *Zâdü'l-Meâd* isimli eserinden nakletmiştir. Bkz. İbnü'l-Kayyim, *Zâdü'l-Meâd*, III, 286–296.

şayandır. Zira haber, faydanın gerçekleştiği yerdir. Bu manada takdim edilmesi, onun te'hir edilmesiyle olur. Dolayısıyla ayetin *وَاللّٰهُ عَلَى النَّاسِ* şeklinde başlamış olması daha anlamlıdır... *مَنْ* ise bedeldir. Bir kısım kimseler onun, kendisinden sonra gelen fiil sebebiyle fail olabileceğini söylemişlerse de bu, bir kaç açıdan doğru değildir. **Birincisi**, hacc ibadeti Farz-ı Ayn bir ibadettir. Eğer iddia ettikleri gibi bir anlam taşıyorsa bu durumda Hacc ibadeti Farz-ı Kifaye olur. Yani oraya gidebilecek olanlar haccettikleri zaman bu sorumluluk diğerleri üzerinden düşmektedir. Konuyu bir örnekle izah edecek olursak, mesela: "Falanca bölgenin insanları arasından gücü yetenlerin savaşmaları onlar üzerine vaciptir." Dediğimizde, o bölgedeki güçsüz insanlarla bu vacip arasında hiçbir bağ kalmamış demektir..."¹ Müellifin bu alıntısı çok uzun olduğu için bahsimizi burada noktalamak istiyoruz.

7.2.2.2. Kaynak Belirtmeden Yaptığı Nakiller

Abdurrahmân es-Sa'dî İbnü'l-Kayyim'in eserlerinden yaptığı nakillerde bazen de kaynak belirtmez. Onun yaptığı bu tür nakiller, alıntı tarzında metnin tamamen istinsah edilmesi şeklinde değil; herhangi bir konu ile ilgili olarak görüşünü nakletmesi şeklindedir. Müellifin, İbnü'l-Kayyim'den naklettiği görüşler için herhangi bir kaynak zikretmediğini görmekteyiz. İşte bu nakillerinden birinde es-Sa'dî, Nisâ suresi 43. ayetini tefsirinde sarhoş iken namaza yaklaşılmaması gerektiğiyle ilgili olarak tıbbın üç önemli esasına işaret eder. Bu esaslardan bir tanesinin de rahatsızlık verici şeylerden kurtulmak olduğunu ifade ederek İbnü'l-Kayyim'in şu değerlendirmesine yer verir:

*"Rahatsızlık verici şeylerden kurtulmaya gelince şanı Yüce Allah ihramh iken başındaki herhangi bir sebepten ötürü rahatsız olan kimsenin başında yer almış çeşitli hastalık sebeplerini izale etmek için başını traş etmesini mubah kılmıştır. Bu ise küçük ve büyük abdestin, bulantının, meninin, kan ve buna benzer şeylerin dışarı atılmasının daha da öncelikli olarak sözkonusu olduklarına dikkat çekmektedir."*²

7.3. İBN KESİR

Abdurrahmân es-Sa'dî tefsirinde kendilerinden nakillerde bulunduğu ve bunları açık açık belirttiği İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim gibi İslâm âlimlerinin yanında, bazı konularda fikirlerini paylaştığı ve kendileriyle ayı görüşte olduğunu tespit edebildiğimiz İslâm âlimleri de bulunmaktadır. İşte bunlardan birisi de İbn Kesir'dir. Müellif,

¹ Bkz. Abdurrahman es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 139–141. es-Sa'dî'nin naklettiği bu yorumlar için bkz. İbnü'l-Kayyim, *Bedâiu'l-Fevâid*, II, 46.

² es-Sa'dî, *Teyşîru'l-Kerîm*, s. 180.

tefsirinde İbn Kesir'den nakilde bulunduğunu açıkça ifade etmese de bazı konularda onun görüşlerini paylaştığı ve özellikle bazı ayetleri onun gibi anlamaya çalıştığını görmekteyiz. O, İbn Kesir'in görüşünü benimsediğini açıkça ifade etmez; ancak bazı konularda onunla aynı fikirdedir. İbn Kesir'le aynı düşünce ve izahatları paylaştığı bazı hususların bazılarını burada zikretmekte fayda vardır:

1. Abdurrahmân es-Sa'dî, Bakara suresi 178. ayetinin tefsirinde ayetin sonunda yer alan *فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ* tabiri ile ilgili olarak elem verici azaptan kastın ahiret azabı olduğunu şu şekilde ifade ediyor: “*فَمَنْ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ*” yani hasmını affettikten, diyet üzerine anlaşma yapıldıktan veya diyetini aldıktan sonra haddi aşarak katili öldürürse işte bu kimseler için Allah Teâlâ'nın ahirette takdir ettiği, kendisi için elem verici bir azab vardır. İşlediği bu suçtan dolayı dünyada öldürülmesi veya idam edilmesi, bu dünya ile sınırlıdır. Bu ceza onun bu dünyadaki cezasıdır.

Ayetten geçen ‘*Elem verici azap*’ tabirini bu dünyada öldürülmek şeklinde anlayanlar ve ayeti bu şekilde tefsir edenler olmuştur. Zira ayette buna bir işaret de vardır. Buna göre onu cezalandırmak gereklidir ve hiç bir surette affedilmemelidir. Bazı âlimlerin görüşü bu yöndedir. Ancak birinci görüş daha doğru olan görüştür. Yani elem verici bir azaptan maksat, ahiretteki cezadır.”¹

Müellifin bu ifadelerinde de anlaşılacağı üzere ayette geçen ‘*elem verici bir azap*’ ahiretteki cezadır. Kanaatimizce bu görüş daha doğrudur.

Bu görüş, aslında kendisinden önceki alimlerin de benimsediği bir görüştür. Bu alimlerden birisi de İbn Kesir'dir. O, bu ayette geçen ‘*elem verici azap*’ tabiri ile ilgili olarak şu değerlendirmelerde bulunuyor: “Allah Teâlâ burada şunu kastetmiştir: ‘Diyetini aldıktan veya diyet üzerinde anlaşma yaptıktan sonra kim, karşı tarafa saldırarak katili öldürürse, Allah katında kendisi için acı verici, şiddetli bir azap vardır. Nitekim İbn Abbas, Mücahid, Atâ’, İkrime, Hasan-ı Basrî, Katâde, Enes b. Malik ve diğerlerinden nakledilen rivayetler genelde bu yöndedir. Bu rivayetlere göre, diyet üzerinde anlaşılan veya diyetini aldıktan sonra hasmını öldüren kimse için ahirette elem verici bir azap vardır.”²

2. Abdurrahmân es-Sa'dî, “*Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler, zevcelerinin, evlerinden çıkarılmadan, bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler...*”³ ayetini tefsirinde şunları

¹ es-Sa'dî, *Tefsîru'l-Kerîm*, s. 85.

² İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'an*, I, 370–371.

³ Bakara, 2/240.

söylüyor: “Bazı müfessirlerce kabul edilen bir görüşe göre bu ayet, *“Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler...”*¹ ayetiyle neshedilmiştir. Buna göre daha önce nazil olan ayette kocası ölen bir kadın bir yıl iddet beklerdi; ancak daha sonra nazil olan başka bir ayette bu süre dört ay on güne indirilmiştir.”

es-Sa’dî, sözlerine şu şekilde devam ediyor: “Bu ayetin mensuh olduğunu iddia edenler, bu durum için mantıklı bir sebep gösterememişlerdir. Çünkü nasih ayetin daha sonra nazil olması gerekir. Buna göre ayetin neshedilmediği görüşü daha doğrudur. Çünkü birinci ayet (Bakara 240) ölen kocanın ailesine hitab etmektedir. Yani ölen kocanın ailesi, kendi çocuklarının anısına ve ardında bıraktıklarına hürmeten oğullarının eşini evinden çıkarmamaları ve ona gözkulak olmaları yönünde bir tavsiye söz konusudur. Buna göre ayetin muhatabı ölen kocanın ailesidir. İkinci ayetin (Bakara 234) muhatabı ise kocası vefat eden kadındır. Bu son ayette sözkonusu edilen şey ise kadının mutlak anlamda beklemesi gereken iddettir ve emir ihtiva etmektedir; ancak ilk ayet, ölenin ailesine bir tavsiye mahiyetindedir ve ayetin muhatabı ölenin ailesidir.”²

Abdurrahmân es-Sa’dî, bu görüşünde İbn Kesir’in, ayetin neshedilmediğine dair tercih görüşü benimsemiştir. Bu görüş daha önce de Mücahid ve İbn Abbas’ın da kabul ettikleri bir görüştür.³

Burada dikkati çeken bir başka husus ise, müellifin neshi kabul etmesine rağmen neshedildiği öne sürülen bazı ayetlerin mensuh olmadıklarına dair bir kanaat taşıyor olmasıdır. Buradan anlaşılıyor ki Abdurrahmân es-Sa’dî, mutlak anlamda bir nesh anlayışına sahip değildir. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, mensuh olduğu yönünde rivayetler bulunan her ayetin mensuh olduğunu kabul etmiyor; bazen de aksi yönde görüş belirterek bu konudaki gerekçelerini ortaya koymaya çalışıyor.

Abdurrahmân es-Sa’dî’nin, bazı görüşleri itibariyle kendilerinden etkilediği başka âlimler de bulunmaktadır. Bunlardan birisi İbn Cerîr et-Taberî’dir. Müellif, neshedildiği öne sürülen bir başka ayetle ilgili Taberî’nin benimsediği görüşü kabul ettiğini görmekteyiz.

Abdurrahmân es-Sa’dî: *“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır...”*⁴ ayetiyle ilgili şu değerlendirmelerde bulunuyor: “Bu ayet, İslâm dininin mükemmelliğini açıkça ortaya koyan bir beyandır. Bu beyan İslâm’ın

¹ Bakara, 2/234.

² es-Sa’dî, *Tefsîru’l-Kerîm*, s. 106.

³ İbn Kesir, *Tefsîru’l-Kur’an*, I, 526–527.

⁴ Bakara, 2/256.

delillerinin mükemmel, âyetlerinin apaçık oluşudur. Çünkü İslâm akıl ve ilim dinidir. Fıtrat ve hikmet dinidir. Salah ve ıslah dinidir. Hakk ve doğruluk dinidir. Bu dinin kemali ve fıtratların da onu kabule hazır olması dolayısıyla bu dinin kabul edilmesi için zorlamaya gerek yoktur. Çünkü zorlama kalblerin nefret ettiği, hakikate ve hakka aykırı olan yahutta delil ve belgeleri görünmeyen şeyler için sözkonusudur. Yoksa bu dini bilip de onu reddeden ve kabul etmeyen bir kimse ancak inadından dolayı kabul etmemektedir. Zira hak, batıldan açık seçik bir şekilde ayırd edilmiştir. Hiçbir kimsenin bu dini kabul etmemesi halinde ileri süreceği bir mazeret ve delili kalmamıştır. Bu gerçeğin böyle olması ile cihadı farz kılan pek çok âyet arasında herhangi bir aykırılık ve çelişki yoktur.”

Müellif, bu sözleriyle ayetin mensuh olmadığını söylemiştir. Hatta bu ayetin mensuh olduğunu savunanların, delillerini çürütmeye çalışmıştır. Ayetle ilgili aynı görüşleri beyan eden diğer bir müfessir de İbn Cerîr et-Taberî’dir. O, bu ayetle ilgili müfessirlerin görüşlerini aktardıktan sonra şöyle der: “Bu görüşlerden en isabetli olanı, bu ayetin özel bir grup hakkında nazil olduğunu dile getiren görüştür.”

Taberî, âyet-i kerimenin, cizye veren Ehl-i kitap ve Mecusilerin hükümlerini beyan ettiğini söyleyen, bu nedenle mensuh olmadığını savunan görüşü tercih etmiş ve gerekçe olarak da özetle şunları zikretmiştir: “Bir nassın mensuh olduğuna hükmetmek, onu nesheden diğer nass ile tamamen çelişmesi ve aralarında bir uzlaştırmaya gitmenin imkânsız olduğu durumlarda söz konusu olur. Şayet iki nassın birini âmm diğerini de hâss olarak kabul etmek mümkünse, âyetlerin birbirlerini neshettiklerini söylemek isabetli olmaz. Bu âyet de bu kabildendir. Yani, cizye vererek boyun eğen Ehl-i Kitabı ve mecusileri zorla dine sokmak caiz değildir. Buna makabil cizye vermeyen veya Ehl-i kitap ve mecusi olmayan kâfirleri zorla dine girmeye mecbur etmek caizdir. O halde bu âyetle, kâfirleri öldürmeyi emreden âyetleri uzlaştırmak mümkündür. Bu da bu âyetin, bir kısım kâfirlerin hükmünü, yani Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların bir de Mecusilerin hükmünü beyan ettiğini göstermektedir.”¹

İbn Cerîr et-Taberî, bu ayetin mensuh olmadığı kanaatindedir. Aksine bu ayet ona göre muhkemdir. es-Sa’dî’nin tercih ettiği görüş de bu yöndedir.

Çalışmamız esnasında tesbit etmeye çalıştığımız kadarıyla Abdurrahmân es-Sa’dî’nin kaynaklarını ortaya koymaya çalıştık. Ancak bu konunun başlı başına

¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, III, 17.

müstakil bir çalışmaya konu olabileceğini ifade etmekte fayda vardır. Zira yakın dönemde yaşayan bir müfessir olarak Abdurrahmân es-Sa'dî'nin kaynakları tespit ettiklerimizle sınırlı değildir. O, Ehl-i Sünnet'in ilmi mirasını benimsemiş bir müellif olması sebebiyle bu düşünce geleneğini benimsemiş olan birçok âlimin, müellifin düşüncelerinin şekillenmesinde payı olduğu yadsınamayacak bir gerçektir.

SONUÇ

Kur'ân'ın çağdaş muhatapları olarak biz Müslümanların her şeyin madde değeri itibariyle değer bulduğu, akide ve hayatlarımızı etkileyen sayısız düşüncelerin yayıldığı günümüzde, Kur'ân'ın rehberliğine dünden daha fazla ihtiyaç hissettiğimiz apaçık ortadadır. Onun aydınlığında, vahyi bir bütün olarak ilahi maksada en uygun bir şekilde anlamak, öncekiler gibi bizim de görevimizdir. Hiç şüphe yok ki âlimlerin bu manadaki sorumlulukları daha büyüktür. Çünkü onlar, vahyin anlaşılmasına dair Müslümanların sağlıklı bir bakış açısına sahip olmaları konusunda önemli görevler üstlenmişlerdir.

Tez çalışmamızda, son dönemde yaşamış olan İslâm âlimlerinden Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, hayatını, eserlerini ve tefsir metodunu ortaya koymaya; müellifin, Kur'ân'ı nasıl anladığını ve onu, çağdaş Müslümanlara nasıl aktarmaya çalıştığını incelemeye çalıştık.

Abdurrahmân es-Sa'dî, XX. yüzyılda Arabistan'ın Kasım Bölgesi'nde yaşayan önemli bir ilim adamıdır. Bir ilim adamı olmasının yanısıra, insanları sahih dini anlayışı benimsemeleri için onlara çağrıda bulunan bir davetçi, gerek eserleri ve gerekse fetvalarıyla toplumu ıslah etme hedefinde olan büyük bir ıslahatçısıdır. İslâmî ilimlerin her alanında telifler vermiştir. Ancak eserlerini hiçbir zaman akademik bir kaygıyla yazmamıştır. Onun telifteki asıl amacı insanları irşad etmeye, bid'at ve hurafeleri ortadan kaldırmaya dönük olmuştur. Eserlerinde benimsemiş olduğu dil ve ifade şeklinin avam tarafından bile rahatlıkla anlaşılabilir olması, bunun en büyük kanıtıdır.

Bu çalışma vesilesiyle Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, bir çok yönüne muttali olma imkânı elde ettik. Sahip olduğu bu özelliklerin en önemlileri arasında, müellifin, kendini halka hizmet için adanmış biri olmasıdır. Yaşamını sürdürdüğü şehir olan 'Uneyze'nin büyük camilerinden *el-Câmiu'l-Kebir*'de oluşturduğu ders halkalarıyla öğrenci yetiştirmeye çalışmış ve ifta vazifesini buradan yürütmüştür. Müellifin, kendi döneminin ihtiyaçlarına cevap verecek binlerce fetvası bulunmaktadır.

Bir müfessir olarak Abdurrahman es-Sa'dî'nin Selefi bir düşünce yapısına sahip olduğunun belirtmiştik. Hemen hemen ihtilaflı bütün konularda selefin yorumu benimser. Başta müteşabihler olmak üzere birçok konuda tartışmalara girmekten sakınır.

Abdurrahmân es-Sa'dî, özellikle itikadi konularda Selef'in yorumunu benimsemiş olsa da tefsiri son derece çağdaş bir nitelik taşır. Ona göre, Tefsîrin en önemli özelliği, çağdaş dünyada yaşayan Müslümanlara, Kur'an'dan yola çıkarak,

ahlaki prensipler üzerine kurulu bir yaşam düzeni sunmaktadır. Tefsîrinde göze çarpan önemli hususlardan bir diğeri de her ayeti, günümüz muhataplarının ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde tefsîr etmeye çalışmasıdır.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin tefsir metodu ile ilgili ulaştığımız sonuç rivayete dayalı bir tefsir anlayışı benimsemiş olmasıdır. Ayrıca müellifin, fakih olması hasebiyle, eseri, ahkâm ve akide konularında geniş bir muhteveya sahiptir.

Tefsirinde, hadislerle vermek hususunda büyük bir özen göstermiştir. Eserlerinde yer verdiği hadisler, genellikle sahih hadislerdir. Ancak hadislerin senedlerini zikretmeye gerek görmez. Bu durum, bir eksiklik olarak görülebilir. Ancak o, hadislerin senedinin güvenilirliği ile ilgili bir tereddütten dolayı değil; sözü fazla uzatmak istemediği için bu yolu tercih etmiştir.

Abdurrahmân es-Sa'dî'nin, genel olarak eserlerinde İsrâîlî rivayetlerden uzak durduğunu müşahade etme imkanı bulduk. O, bu konuda en hassas âlimlerden birisidir. Tefsirlerinde, İsrâîlî rivayetleri kullanan âlimleri de her fırsatta eleştirir.

Abdurrahmân es-Sa'dî, tefsîrinde, başkalarından yaptığı nakillerde çoğu zaman kaynak zikretmez. Ancak belittiğimiz gibi tefsirinin bazı yerlerinde kaynak ismini zikreder. Özetle, başka alimlerden naklettiği görüş ve düşünceleri aktarırken belli bir yöntem izlememektedir. Zira kendisi için, naklin içerdiği mesaj daha önemlidir. Kanaatimizce böyle bir yol izlemesinin sebebi de budur.

Tefsîrinde, sadece birkaç yerde tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Teymiyye'ye işareten: قال شيخ الاسلام şeklinde nakillerde bulunmuştur. Ayrıca bazen de: قال ابن القيم diye İbnü'l-Kayyim'den nakillerde bulunmuştur. Buradan yola çıkarak şunu söyleyebiliriz ki İbn Teymiyye ve İbnü'l-Kayyim es-Sa'dî'nin en önemli kaynakları arasındadır. Ancak görüş ve düşüncelerinden etkilendiği âlimler hiç şüphesiz bunlarla sınırlı değildir. es-Sa'dî genel anlamda ifade etmek gerekirse, Selefi yorumun, önemli temsilcileri olan İslâm alimlerinin görüşlerini benimsemektedir.

BİBLİYOGRAFYA

1. **Kur'ân-ı Kerîm ve Türkçe Meâli**, (Haz. Hayrettin Karaman, Ali Özek, vd.) TDV., Ankara, 1997
2. **Abdûlbâkî**, M. Fuad, *el-Mu'cemu'l-Mufehres li-Elfâzi'l-Kur'ân-i'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1988.
3. **Ahmed b. Hanbel**, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
4. **Arpa**, Enver, *İbn Teymiyye'nin Kur'ân Anlayışı*, Fecr, Ankara, 2002.
5. **Arslan**, Şükrü - **Elmalılı**, Hüseyin, "Garîb" *DİA*, XIII, TDV., İstanbul, 1996.
6. **el-Askerî**, Ebû Hilâl, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, Kum, 1934.
7. **Aydemir**, Abdullah, *Ebû's-Su'ûd Efendi'nin Tefsîr Metodu*, DİB., Ankara, 1993.
8. **el-Beğavî**, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, (v.516) *Meâlimü't-Tenzîl*, Dâru Taybe, Riyâd, 1993.
9. **el-Bursevî**, İsmâîl Hakkı, (v.1137) *Muhtasar Rûhu'l-Beyân Tefsiri*, (İhtisar: M. Ali es-Sabuni) (trc. Abdullah Gök, Ali Rıza Temel, Cüneyt Gökçe vd.) Damla, İstanbul, 1995.
10. **el-Buhârî**, Muhammed b. İsmail, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
11. **Cerrahoğlu**, İsmâîl, *Tefsîr Tarihi*, DİB., Ankara, 1998
12. _____, *Tefsîr Usûlü*, TDV., Ankara, 1989.
13. _____, 'Garîbu'l-Kur'ân' *DİA*, XVIII, TDV., İstanbul, 1998.
14. **Çetiner**, Bedrettin, 'Mesel', *DİA*, XXIV, TDV., Ankara 2004.
15. **Dâvûdî**, Ahmed b. Ali b. Ahmed, (v.945), *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Mısır, 1392.
16. **Demirci**, Muhsin, *Kur'ân'ın Müteşâbihleri Üzerine*, Birleşik, İstanbul, 1996.
17. **Derveze**, İzzet, *Kur'ânü'l-Mecîd*, (trc. Vahdettin İnce) Ekin, İstanbul, 1997.
18. **Ebû'l-Hafs**, Ömer b. Ali, (v.880) *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1998.
19. **el-Fîrûzâbâdî**, Muhammed b. Ya'kûb, (v.817) *el-Kâmûsu'l-Muhît*, (trc. Asım Efendi) İstanbul, 1884.
20. **İbn 'Âşûr**, Muhammed Tâhir, (v.1296) *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnusiyye, ts.
21. **İbn Fâris**, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Zekerıyyâ, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, yy. ts.
22. **İbnü'l Kayyim**, Muhammed b. Ebi Bekir ez-Zur'î ed-Dimeşkî, (v.751) *Bedâiu't-Tefsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1398.

23. _____, *Zâdü'l-Me'âd*, (nşr. Şuayb Arnavut- Abdülkadir Arnavut) Müessesetü'r-Risâle, Beyrût, 1986.
24. _____, *Cevâmi'u'l-Fevâid*, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke, 1996.
25. _____, *Miftâhu Dari's-Saâde*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
26. **İbn Kesîr**, Ebû'l-Fidâ' İsmâil, (v.774) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, (nşr. M. Seyyid Muhammed, vd.) Mektebetü Evlâdi's-Şeyh, Kâhire, 2000.
27. **İbn Mâce**, Muhammed b. Yezid, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
28. **İbn Manzûr**, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrem el-İfrîkî el-Mısırî, (v.711) *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sadır, Beyrût, 1990.
29. **İbn Teymiyye**, Takıyüddîn Ahmed b. Abdulhalîm, (v.728) *Mukaddime fî Usûli't-Tefsîr*, (nşr. Adnân Zerzûr), Dâru'l-Kur'ân, Kuveyt, 1971.
30. _____, *Mecmû'ul Fetâvâ*, Mektebetü'l-Meâ'rif, Arabistan, 1399.
31. _____, *Tefsîru'l-Kebîr*, Beyrût, 1988.
32. **Işıcık**, Yusuf, *Kur'ân'ı Anlamada Temel Problem: Te'vîl*, Esra, Konya, 1997.
33. **el-Kâsimî**, Muhammed Cemâluddîn, (v.1283) *Tefsîru'l-Kâsimî*, (nşr. M. Fuad Adûlbâki), Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrût, 1994.
34. **Koca**, Ferhat, "İbn Teymiyye", *DİA*, XX, TDV., İstanbul, 1999.
35. **el-Kurtubî**, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (v.671) *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1965.
36. **Müslim** b. Haccac, *es-Sahîh*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
37. **en-Nîsâbü'rî**, Nizâmüddîn, (v.728) *Garâibu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1996.
38. **Râğıb el-İsfahânî**, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, (v.502) *Mu'cemu Müfredât-i Elfâzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1997.
39. **er-Râzî**, Fahrüddîn, (v.606) *Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr)*, (trc. Prof. Dr. Suat Yıldırım, Doç. Dr. Lütfullah Cebeci vd.) Akçağ, Ankara, 1992.
40. **er-Râzî**, Muhammed b. Ebî Bekir, (v.666) *Muhtâru's-Sıhah*, Beyrût, 1994.
41. **es-Sa'dî**, Abdurrahmân b. Nâsır, (v. 1956) *Behcetü Kulûbi'l-Ebrâr*, İslâmi Araştırmalar ve İrşad Başkanlığı, Riyad, 1984.
42. _____, *Bahçeden Güller: İtikad ve İbadet Prensipleri*, Elif, Ankara, 1976
43. _____, *el-Vesâilü'l-Müfide, ile'l-Hayâti's-Sa'ide*, Müessesetü'n-Nûr, Riyâd ts.
44. _____, *Tarîku'l-Vüsûl ile'l-'ilmi'l-Ma'sûl*, İslâmi Araştırmalar ve İrşad Başkanlığı, Riyâd, 1986.

45. **Salih**, Suphi, *Mebâhis fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrût, 1965.
46. **Şengül**, İdris, 'Kıssa', *DİA*, XXV, TDV., Ankara, 2002.
47. **eş-Şevkânî**, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (v.125), *Fethu'l-Kadîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, ts.
48. **Şimşek**, M. Said, *Kur'ân Kıssalarına Giriş*, Yöneliş, İstanbul, 1993.
49. _____, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Ekin, İstanbul, 2004.
50. _____, *Günümüz Tefsîr Problemleri*, Esra, İstanbul, 1997.
51. **et-Taberî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, (v.310) *Câmiu'l-Beyân fî Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1992.
52. **et-Tayyâr**, Abdullah b. Sâbih, *Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî Müfessiran*, Dâru İbnü'l-Cevzî, Riyâd, 2000.
53. **et-Tirmizî**, Muhammed b. İsa, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.
54. **Yazır**, Elmalılı Hamdi, (v.1361) *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Yenda, İstanbul, ts.
55. **Yıldırım**, Suat, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, 1983.
56. **ez-Zehebî**, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Kâhire, 1976.
57. **ez-Zemahşerî**, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer el-Harezmi, *Esâsü'l-Belâğâ*, Kâhire, 1960.
58. **ez-Zerkânî**, Muhammed Abdul'azîm, (v.1367) *Menâhilü'l-İrfân*, (nşr. Ahmed Şemsüddin) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1988.
59. **ez-Zerkeşî**, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, (v.794) *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1988.
60. **Zeyveli**, Hikmet, *Kur'ân Dilinin Özellikleri*, II. Kur'ân Sempozyumu, Ankara, 1995.
61. www.aldawah.net (Abdullah el-Ukeyl'in *Mecelletü'l-Müctema*' isimli dergide Sa'dî'nin hayatıyla ilgili yayımlanan makalesi.)(15/12/2006)